

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA INFORMACIJSKE I KOMUNIKACIJSKE ZNANOSTI

ODSJEK ZA INDOLOGIJU I DALEKOISTOČNE STUDIJE

AK. GOD. 2017./2018.

Alen Palijaš

**Informacijski izvori i usluge za manjinsku romsku zajednicu
u raznim vrstama knjižnica u Hrvatskoj**

Interdisciplinarni diplomski rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Daniela Živković

Komentor: dr. sc. Ljatif Demir

Zagreb, 2018.

Sadržaj

Uvod.....	1
Informacijska služba u knjižnici.....	2
Knjižničar-informator.....	6
Problemi s kojima se knjižničari susreću.....	11
Narodne knjižnice	15
Školske knjižnice.....	19
Visokoškolske i znanstvene knjižnice	21
Važnost informacijskih izvora za pružanje usluga u knjižnici	22
Usluga „Pitajte knjižničara“	25
Romi.....	26
Romski jezik i romski idiomi	36
Romi u Hrvatskoj	42
Jezik Roma u Hrvatskoj	45
Knjižničar i korisnik Rom	48
Knjižnične usluge za korisnike Rome	51
Izgradnja romske zbirke	56
Analiza mrežnih informacija odabranih knjižnica	58
Knjižnica "Fran Galović" Koprivnica	58
Gradska knjižnica Đurđevac.....	60
Knjižnica "Nikola Zrinski" Čakovec	62
Knjižnice grada Zagreba	65
Gradska knjižnica "Juraj Šižgorić" Šibenik	67
Knjižnica Tehničke škole Kutina – Romska knjižnica u nastajanju	69
Knjižnica Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu	69
Knjižnica Instituta društvenih znanosti "Ivo Pilar"	70
Zaključak.....	71
Literatura.....	73
Prilog – Preporučeni naslovi za izgradnju romske knjižnične zbirke	82

Uvod

Ovaj interdisciplinarni diplomski rad izrađen je u svrhu zadovoljavanja završnih potreba diplomskog studija na studijskim programima Informacijskih znanosti – smjer Bibliotekarstvo i Romistike na Odsjeku za informacijske i komunikacijske znanosti te Odsjeku za indologiju i dalekoistočne studije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. U radu će biti prikazani postojeći informacijski izvori i usluge za romsku manjinu u odabranim knjižnicama u Hrvatskoj. Osnovna podjela ovog rada jest podjela na teorijski i istraživački dio te prilog s preporučenim naslovima za izgradnju romske knjižnične zbirke.

Teorijski dio bit će podijeljen na dva dijela u kojem će se predstaviti informacijska služba u knjižnicama te specifičnosti radne pozicije knjižničara-informatora. Predstaviti će se uloga triju vrsta knjižnica; narodnih, školskih te visokoškolskih i znanstvenih, s obzirom na broj i sloj korisnika koje okupljaju te uslugama koje pružaju. Kao značajka rada suvremenih knjižnica istaknut će se i korištenje elektroničkih izvora i informacijskih usluga koje su time omogućene korisnicima neovisno o mogućnosti njihova fizičkog dolaska u prostor knjižnice. U drugom dijelu teorijskog dijela predstaviti će se osnove povijesti Roma te jezične specifičnosti Roma u Hrvatskoj. Teorijski rad bazirat će se na obradi stručne literature, važećih zakona, pravilnika i standarda. Sukus teorijskog rada bit će prikaz djelovanja knjižničara te knjižnice kao multikulturalnog središta u radu s korisnicima koji trebaju određene informacije koje se zbog određenih razloga razlikuju od potreba većine korisnika knjižnice. Samim time rad će biti usmjeren na analizu dostupnih informacijskih izvora i usluga specifično namijenjenih manjinskoj romskoj zajednici u Hrvatskoj.

Istraživački dio rada temeljit će se na analizi sadržaja mrežnih stranica i mrežnih kataloga odabranih knjižnica u Hrvatskoj. Knjižnice su odabrane prema dva kriterija: prema informacijama na internetskim stranicama o sadržaju i održavanim programima za manjinsku romsku zajednicu te temeljem analize popisa stanovništva prema kriteriju većeg broja pripadnika romske manjine na određenom prostoru, uzimajući u obzir i samu vrstu knjižnice. Namjera je istraživačkog dijela rada, ponajprije, vidjeti postoje li u knjižnicama u sredinama sa značajnijom populacijom romske manjine građi i usluge koje su usmjerene prvenstveno prema romskim korisnicima te istraživačima romskog jezika i kulture te na koji način knjižnice približavaju svoju ulogu multikulturalnih i informacijskih središta svojim korisnicima sa specifičnim jezičnim i tematskim informacijskim potrebama. U obzir će se uzeti i knjižnice koje

se nalaze pridružene određenim znanstvenim ustanovama koje se u određenom dijelu svog istraživanja bave i istraživanjem jezika, kulture ili života Roma.

Analizom mrežnih kataloga odabranih knjižnica izdvojit će se naslovi građe romske tematike te će se time stvoriti bibliografija koja može poslužiti kao preporuka za nabavku građe drugim knjižnicama koje namjeravaju izgradnju romske zbirke kako bi se time približile lokalnoj manjinskoj romskoj zajednici.

Cilj istraživačkog dijela jest vidjeti koji su informacijski izvori i usluge za romsku manjinsku zajednicu dostupni u knjižnicama te postoji li korelacija u odnosu na broj romske populacije na određenom području. Pretpostavka je kako postoji malen broj knjižnične građe, no veći broj drugih vrsta knjižničnih usluga koje su usmjerene na pružanje informacija, a posebice na povezivanje manjinske romske zajednice s većinskom u samom društvu.

Informacijska služba u knjižnici

Informacijska služba je jedna je od najvažnijih knjižničnih službi u direktnom radu s korisnicima knjižnice. Iako još uvijek postoji značajan broj korisnika knjižničnih usluga koji, nažalost, smatra kako je posao knjižničara samo rad na posudbi i povratu knjižnične građe, rad knjižničara je daleko obimniji i od neprocjenjive vrijednosti za užu i širu zajednicu na prostoru na kojem knjižnica djeluje. Unutar same knjižnice, kao kulturne ustanove, djeluje značajan broj službi kojim je segmentiran rad stručnog osoblja – knjižničara kako bi se na najbolji način organizirao rad pojedinih službi koji na različite načine obrađuju knjižničnu građu i pružaju je na korištenje korisnicima. Informacijska služba katkad se naziva i informacijsko-referentnom, informacijsko-referalnom ili samo referentno, tj. referalnom službom. Navedeni nazivi također se koriste i za tip usluge¹ koju ista pruža korisnicima. Osim informacijske službe nužno je spomenuti matičnu i razvojnu službu, odjel nabave i izgradnje zbirke, odjel obrade, odjele posebnih zbirke, odjel za zaštitu i pohranu, odjel za tehničku podršku, građanske i studentske čitaonice.

¹ Potrebno je razlikovati značenje između referentne i referalne usluge. Referentne usluge su usluge kada knjižničar, tj. knjižničar-informator korisniku na traženi referentni upit pruža direktan odgovor ili ga upućuje na izvore koji sadrže odgovarajući odgovor ili informacije koje je korisnik zatražio dok su referalne usluge usluge kada knjižničar, tj. knjižničar-informator korisnika samo upućuje na izvore koji mu mogu biti od pomoći jer traženu građu dotična knjižnica ne posjeduje ili joj iz određenih razloga nije u mogućnosti pristupiti.

No prije opisa same informacijske službe nužno je dati opis same knjižnice kao kulturne ustanove koja prati ljudsko društvo već od samih začetaka i razvoja pisma kao medija pohrane i širenja ljudskog znanja i kulturalnog pamćenja. Pristup knjižničnom fondu i načini nabave istog kroz povijest se uvelike mijenjao: od ograničenog pristupa samo odabраних pojedinaca i grupa do suvremenog pristupa svim korisnicima bez ikakvih ograničenja s obzirom na njihov etnicitet, dob, spol, vjersku pripadnost, ekonomski status ili stupanj obrazovanja. Knjižnica kao ustanova po definiciji svojom djelatnošću, sustavno odabire, prikuplja, stručno obrađuje, pohranjuje, zaštićuje, priprema i daje na korištenje knjižničnu građu.²

Knjižnična djelatnost je u svim suvremenim društvima prepoznata kao neodjeljiv način kulturnog i općeinformatičkog obogaćivanja najšireg sloja građana. U Republici Hrvatskoj vrijednost i uloga knjižnične djelatnosti je prepoznata te uređena *Zakonom o knjižnicama* (i njegovim izmjenama i nadopunama) kojim su uređeni knjižnična djelatnost, uvjeti i način njezina obavljanja, ustrojstvo i način rada knjižnica, knjižnična građa, te pravni položaj Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Navedeni zakon propisuje kako je zadaća knjižnica u ostvarivanju knjižnične djelatnosti kao javne službe da nastoji zadovoljiti obrazovne, kulturne i informacijske potrebe svih građana na području svog djelovanja te da promiče čitanje i druge kulturne aktivnosti u cilju unapređivanja ukupnog kulturnog života zajednice.³ Iz navedenoga je jasno vidljivo da uloga knjižnice u društvu nije samo spremište knjiga i kontrola njihovog optjecaja putem posudbe i povrata već obuhvaća jedan širi spektar kulturnog obogaćivanja čitave zajednice na jednom prostoru kao što je to, u ovome slučaju, unutar granica Republike Hrvatske, ali i određenih područja van Republike Hrvatske gdje se nalazi značajniji broj hrvatske dijaspore.⁴

Značajno mjesto u razvoju knjižnične djelatnosti imaju Hrvatsko knjižnično vijeće kao stručno i savjetodavno tijelo pri Ministarstvu kulture Republike Hrvatske⁵ te Hrvatsko knjižničarsko društvo čiji članovi, stručni djelatnici knjižničari, zajedničkim djelovanjem brinu

² Usporediti: Knjižnica (biblioteka). // Hrvatska enciklopedija : 6 : Kn-Mak. / gl. urednik August Kovačec. Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2004. Str. 12-14. te Zakon o knjižnicama : pročišćeni tekst zakona : NN 105/97, 05/98, 104/00, 69/09. // Zakon.hr : pročišćeni tekstovi zakona. Dostupno na: <https://www.zakon.hr/z/745/Zakon-o-knji%C5%BEnicama>. (12.8.2018.).

³ Zakon o knjižnicama : pročišćeni tekst zakona : NN 105/97, 05/98, 104/00, 69/09. // Zakon.hr : pročišćeni tekstovi zakona. Dostupno na: <https://www.zakon.hr/z/745/Zakon-o-knji%C5%BEnicama>. (12.8.2018.).

⁴ Vrijedno je spomenuti Sveučilišnu knjižnicu Mostar koja prima po jedan obvezni primjerak svake publicirane građe na području Republike Hrvatske. Više u: Horvat, A.; Živković, D. Knjižnice i autorsko pravo. 1. elektroničko izd. Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada, 2013. Dostupno na: <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/2002/>. (28.7.2018.). Str. 125-126.

⁵ Hrvatsko knjižnično vijeće. // Ministarstvo kulture Republike Hrvatske. Dostupno na: <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=197>. (17.8.2018.).

o zaštiti i promicanju knjižničarske struke i djelatnosti te osiguravanju profesionalnog integriteta knjižničnih djelatnika⁶, između ostaloga.

Kao što K. Petr Balog navodi, suvremene knjižnice djeluju u okruženju koje se stalno mijenja; mijenja se medij kojim se pružaju informacije, mijenjaju se načini pristupa informacijama, pojavljuju se novi modeli organizacije informacija te korisnici imaju nova i sve zahtjevnija iščekivanja od knjižnica.⁷ Iako je najveći problem financijske prirode jer se ulaganje u knjižnice ne prepoznaje dovoljno, a u svijetu je kao rezultat kriza uzrokovanih recesijama došlo i do velikih smanjenja ulaganja kulturne ustanove te su neke knjižnice bile prisiljene zatvoriti svoja vrata, to ne znači da knjižničari nisu spremni biti u korak s vremenom. Knjižnična profesija je profesija koja je uvijek bila u procesu promjene i prihvaćanja napretka, nakon stručno stečenih znanja i vještina tijekom studija knjižničarstva, cjeloživotno učenje i stalno dodatno stručno usavršavanje ključne su značajke knjižničarske profesije. D. A. Tyckoson napominje, kako se i sama vrsta knjižnica, a time i njen fond i usluge koje pruža usmjeruje prema određenoj zajednici u kojoj se nalazi. Tako su narodne knjižnice usmjerene na širu zajednicu korisnika i mogućih korisnika na području nekog mjesta; školske i visokoškolske knjižnice čiji su korisnici učenici, studenti, nastavnici i profesori; specijalne knjižnice na djelatnike institucija uz koju su pridružene, kao što je to slučaj s medicinskim, vjerskim, ekonomskim knjižnicama...⁸

Ukratko, informacijska je služba, kao što to D. Sečić navodi, vezana uz informacijsku ulogu knjižnica kao posredovatelja informacija između određenih izvora samih informacija i korisnika. Kao što navodi, sve informacijske službe nude ili dostavljaju podatke svojim korisnicima, no da bi ti podaci postali informacijama koji zadovoljavaju potrebe korisnika oni korisniku moraju biti novi, ali da sam korisnik ima potrebu za istima.⁹ Korisnik je taj koji traži određenu informaciju, a na informacijskoj službi je da bude posrednik koji će mu omogućiti dobivanje iste tražene i vrijedne informacije. Kako bi se zadovoljile te informacijske potrebe korisnika prvenstveno je potrebno saznati što to točno sam korisnik treba i očekuje, a kako artikulacija samih potreba od korisnika nikad nije u potpunosti moguća, na knjižničarima je da svojim stručnim znanjem i vještinama prepozna i predvidi, a u konačnici i zadovolji iste.

⁶ Hrvatsko knjižničarsko društvo. Dostupno na: <https://www.hkdrustvo.hr/>. (17.8.2018.).

⁷ Petr Balog, K. Kultura vrednovanja kao dio organizacijske kulture hrvatskih knjižnica. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 55, 1(2012), str. 2.

⁸ Tyckoson, D. A. History and functions of reference services. // Reference and information services : an introduction. 5. ed. / editors Linda C. Smith, Melissa A. Wong. Santa Barbara (California); Denver (Colorado) : Libraries unlimited, 2016. Str. 4.

⁹ Sečić, D. Informacijska služba u knjižnici. 2. dopunjeno i prerađeno izd. Lokve : Naklada Benja, 2006. Str. 9-15.

Informacijske usluge koje pruža informacijska služba, kao što navodi D. Sečić prema ALA-inim *Smjernicama za informacijske usluge*, uključuju izravnu pomoć osoblja, savjet čitateljima, izradu putokaza, vodiča, dostavu odabranih informacija iz informacijskih izvora, raspačavanje informacija u skladu s predviđenim korisničkim potrebama ili interesima te osiguravanje pristupa elektroničkim informacijama.¹⁰

Prema M. Gormanu, temelj knjižničnog poslovanja je informacijska služba lice-u-lice s posebnim naglaskom na rad s djecom. Pri čemu se ponajviše iskazuje uloga i usluge koje knjižničarska djelatnost pruža korisnicima: intelektualna sloboda, racionalnost, pismenost i učenje, jednakost pristupa, privatnost te demokratičnost.¹¹ Pri tome se J. Kovačević prvenstveno referira na djelovanje narodnih knjižnica. Djeca mogu biti korisnici narodnih i školskih knjižnica stoga je važno uzeti u obzir različit odnos prema djeci kao korisnicima od odraslih korisnika. Prema navedenom se razlikuje i količina informacija koja se prilagođava dobi korisnika i samim time općim informacijskim potrebama. No naglašena prisutnost knjižnice u društvu, kao što navodi K. Tadić, postavljeno je kao primarni interes knjižnica u 20. st. od kada se naglašava snažnije posredovanje u prenošenju zabilježenog ljudskog znanja i iskustva.¹² Kao što M. Gorman navodi, na određen se način informacijska služba licem-u-lice smatra temeljem razvoja knjižnične službe.¹³ Djelokrug informacijske je iznimno širok, a jedan vid toga je i međuknjižnična posudba kojom se korisnicima na temelju njihovih informacijskih potreba omogućiti i građu iz drugih izvora, drugih knjižnica ili mrežnih mjesta na kojima su oni pohranjeni.

Knjižničari informatori prvi su koji kontakt prilikom međuknjižnične posudbe. U slučaju kada korisnik pregledom knjižničnog kataloga ne uspijeva pronaći traženu publikaciju, on se obraća knjižničaru informatoru za pomoć. On korisniku postavlja nekoliko dodatnih pitanja kako bi se provjerilo je li korisnik na ispravan način koristio knjižnični katalog te je li moguće da knjižnica ipak sadrži traženu građu. U slučaju da knjižnica u svojem fondu nema traženu građu, knjižničar informator korisnika informira o postojanju usluge međuknjižnične posudbe i nabavke tražene građe iz druge knjižnice prema određenim uvjetima dogovorenim međuknjižničnom suradnjom. Kao što D. Živković navodi, međuknjižnična je posudba jedna

¹⁰ Sečić, D. *Informacijska služba u knjižnici*. 2. dopunjeno i prerađeno izd. Lokve : Naklada Benja, 2006. Str. 45.

¹¹ Gorman, M. *Postojana knjižnica : tehnologija, tradicija i potraga za ravnotežom*. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2006. Str. 78-83.

¹² Tadić, K. *Rad u knjižnici*. Opatija : Naklada Benja, 1994. Str. 11.

¹³ Gorman, M. *Postojana knjižnica : tehnologija, tradicija i potraga za ravnotežom*. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2006. Str. 76.

od najrasprostranjenijih oblika raspačavanja tiskane i elektroničke građe.¹⁴ To je najlakši put da knjižnice međusobnom suradnjom osiguraju traženu građu svojim korisnicima u slučajevima kada same nemaju određen naslov u svom fondu.

Ako korisnik ne želi koristiti uslugu međuknjižnične posudbe, on može od knjižničara informatora dobiti informaciju za mogućnosti korištenja određenih elektroničkih izvora koji su tematikom vezni uz tražen upit. Knjižnice su, nažalost, u nabavci građe ograničene dodijeljenim im financijskim sredstvima te nisu u mogućnosti nabavljati svu izdanu građu. Iako će poneki korisnik ostati razočaran, njegov upit će ostati zabilježen te će se ovisno o većem broju istih upita, određen naslov ući na listu prijedloga korisnika te će se ovisno o mogućnostima ponude na tržištu nabaviti za knjižnični fond.

Što se tiče Hrvatske u *Upisniku knjižnica Ministarstva kulture Republike Hrvatske* navedeno je registriranih 1 603 knjižnica.¹⁵ Najveći broj čine narodne knjižnice, školske knjižnice, visokoškolske knjižnice te specijalizirane knjižnice. Knjižnice mogu biti samostalne kao što su to narodne knjižnice ili pridružene nekoj instituciji kao što je to slučaj sa školskim i visokoškolskim knjižnicama. Ovisno o tipu knjižnice razlikuje se i njen unutarnji ustroj, broj djelatnih knjižničara, vrsta i količina knjižničnog fonda i dodatan broj usluga i programa koji se izvode.

Knjižničar-informator

Knjižničar kao informacijski stručnjak, a posebice knjižničar-informator treba, kao što D. Sečić navodi: poznavati strukturu informacijskih izvora i mogućnosti u području znanja svojih glavnih korisnika, poznavati i znati dobro koristiti osnovna informacijska pomagala kao što su to mrežni katalozi, sustavi za pretraživanje, baze podataka, mrežne izvore, knjige, časopise i druge publikacije na različitim medijima, poznavati oblik ponašanja i način traženja informacija svojih glavnih korisnika, poznavati opća načela komuniciranja, poznavati utjecaj informacijske tehnologije na strukturu te poznavati norme informacijske pismenosti.¹⁶ Osim stručnosti važan je stav koji knjižničar-informator ima prema korisnicima, tj. interpersonalne vještine. Znati prepoznati ono što korisnik želi čak i kada on to ne može na adekvatan način

¹⁴ Živković, D. *Elektronička knjiga*. Zagreb : Multigraf, 2001. Str. 124.

¹⁵ *Upisnik knjižnica*. // Ministarstvo kulture Republike Hrvatske. Dostupno na: <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=202>. (25.7.2018.).

¹⁶ Sečić, D. *Informacijska služba u knjižnici*. 2. dopunjeno i prerađeno izd. Lokve : Naklada Benja, 2006. Str. 22.

izraziti, znati potaknuti korisnika na dodatan razgovor kako se ne bi osjećao manje vrijednim, znati uvažiti kulturološke i druge razlike, na smiren način riješiti problem u slučaju agresivnog korisnika, znati slušati korisnika i prepoznati čak i ono što korisnik ne želi javno izgovoriti (ponekad korisnici imaju određen strah i sram priznati da nemaju određena jezična, pismena, računalna znanja ili mogućnosti korištenja iste). M. R. Willis napominje kako je u slučajevima kada komunikacija od strane korisnika prijeđe granice pristojnog ponašanja potrebno pokušati smiriti situaciju, djelovati u skladu s knjižničnim smjernicama o radu s problematičnim korisnicima, zatražiti pomoć zaštitarskog osoblja te pozvati policiju (u izvanrednim situacijama kada korisnik ugrožava sigurnost osoblja, drugih korisnika te inventara u prostorijama knjižnice).¹⁷

B. S. Woodard pozivajući se na S. Rothsteina, napominje kako se knjižničari-informatori stvaraju, ne rađaju se kao takvi, iako su određene crte ličnosti prednost pri radu s korisnicima licem-u-lice.¹⁸ Ono što B. S. Woodard želi reći jest kako ne postoji idealan pojedinac koji će samo svojom stručnošću temeljenom na akademskom obrazovanju i radu u knjižnici biti idealan knjižničar-informator. Znati pronaći informaciju ne znači nužno i biti u mogućnosti prenijeti je korisniku, također znati prepoznati korisnikov informacijski upit i potrebne i očekivane rezultate, ne znači da će iste biti i moguće pronaći niti da će isti biti dostupni. Kao što je svaka osoba jedinstvena tako su i informacijske potrebe iste jedinstvene i ovise o mnogo drugih čimbenika, a također i radni prostor sa svojim mogućnostima predstavlja jedinstvenu radnu okolinu sa specifičnom zajednicom. Stoga je knjižničarski posao konstantno u promjeni, prilagođavanju novim stvarima. Ne može svaka osoba to podnijeti te u nekim slučajevima, posebice u konstantnom radu samo s korisnicima može doći, kao što to B. S. Woodard navodi, do *profesionalnog izgaranja* (burnout). Četiri su ključne faze koje dovode do profesionalnog izgaranja – entuzijizam, stagnacija, frustracija i apatija.¹⁹ Ovo stanje nastaje kao rezultat konstantnog stresa. Početni entuzijizam i želju da se svima pomogne može slijediti stagnacija nakon dugotrajnih istih postupaka, istih pretraga i rezultata... Nemogućnost pružanja korisniku uspješnih odgovora zbog raznih razloga, kao što je npr. nepostojanje informacijskih izvora, nemogućnost pristupanju istim – može dovesti do frustracije što ponekad može dovesti

¹⁷ Willis, M. R. *Dealing with difficult people in the library*. Chicago; London : American library association, 1999.

¹⁸ Woodard, B. S. *Training and continual learning for reference staff*. // *Reference and information services : an introduction*. 5. ed. / editors Linda C. Smith, Melissa A. Wong. Santa Barbara (California); Denver (Colorado) : Libraries unlimited, 2016. Str. 244.

¹⁹ *Ibidem*, str. 270-271.

do apatije, ravnodušnosti. Stoga je nužno da postoji raznolik spektar djelatnosti kako bi se osvežila radna situacija te ponajviše proširio utjecaj i djelovanje knjižničara u široj zajednici.

Knjižničar-informator između ostaloga korisniku omogućava pristup različitim oblicima dokumenata, posebice na elektroničkom mediju na mreži, koje korisnik nije u mogućnosti sam pronaći, no osigurava i druge oblike informiranja korisnika kao što je pružanje informacija o novim programima kao što su razne radionice i prezentacije, provjera dostupnosti knjižnične građe, načini pretraživanja kataloga...

Upiti koje knjižničar-informator dobiva od korisnika nazivaju se informacijskim upitima. Kao što D. Sečić navodi, oni se mogu klasificirati na nekoliko načina: na upite o dokumentu koji je korisniku poznat ili na upite o traženim informacijama koje su mu nepoznate i ne zna koje izvore može koristiti.²⁰ Ovisno o obrazovnoj pozadini i potrebama korisnika informacijski upiti mogu biti jednostavni koji se mogu razriješiti pregledom referentne literature, mrežnih stranica ili mrežnog kataloga ili složeni koji zahtijevaju veće istraživanje dostupnih informacijskih izvora.

Upiti s kojima se knjižničari-informatori svakodnevno su sve kompliciraniji stoga on mora znati na koji način će odgovor na traženi upit zadovoljavati korisnikove potrebe, koja količina informacija zadovoljava korisnikove potrebe za informacijama. Moguće je da je skup informacija koje pretpostavljaju odgovor na upit razmjerno preopširan negoli što je to korisnikova potreba stoga se s korisnikom mora obaviti informacijski intervju kako bi se dobilo što više informacija o njegovim pravim potrebama. Kao što Sečić navodi, cilj informacijskog intervjua jest da knjižničar točno dozna što korisnik traži i koliko opsežna treba biti informacija koja mu je potrebna. No u obzir se treba uzeti i činjenica da korisnici katkad ne znaju artikulirano izraziti svoju potrebu te ono što korisnik traži nije nužno i ono što mu je potrebno. Knjižničar treba saznati prvenstveno što korisnik traži; što očekuje; postoji li neko njegovo predznanje i u kojoj mjeri ono treba biti nadograđeno novim informacijama relevantnim uz njegov upit; potrebno je saznati je li korisnik već sam pokušao pretraživati neki izvor informacija te je li imao problema s postupkom traženja ili nemogućnošću pronalaska točno određenog izvora informacija; traži li korisnik samo upućivanje, referentan odgovor ili potpune dokumente kao izvore informacija; postoje li neka ograničenja koja se tiču jezika i pisma publikacije, vremena objavljivanja, vrste same publikacije; u kojem vremenskom roku mu je

²⁰ Sečić, D. *Informacijska služba u knjižnici*. 2. dopunjeno i prerađeno izd. Lokve : Naklada Benja, 2006. Str. 48-50.

potrebna dotična informacija te u konačnici koji je konačan razlog korištenja tražene informacije – izrada seminarskog rada, znanstvenog rada, zadovoljavanje vlastitih informacijskih potreba...²¹

I. Hebrang Grgić i D. Živković temeljem provedenog istraživanja ključnih kompetencija knjižničara-informatora u knjižnicama hrvatskih visokoobrazovnih ustanovama kao djela međunarodnog projekta provedenog 2011. navode kako hrvatski knjižničari-informatori koji rade u knjižnicama hrvatskih visokoobrazovnih ustanova stručno obrazovani i osposobljeni djelatnici, kako zbog manjka knjižničnog osoblja osim poslova koje rade kao knjižničari-informatori moraju raditi i druge poslove kao što su rad na pultu pri posudbi i povratu, nabavci knjižnične građe, katalogiziranju itd. Ista situacija je i sa školskim knjižničarima koji su najčešće samostalni i jedini odgovorni u vođenju školske knjižnice. Anketirani knjižničari-informatori smatraju kako najvažnije opće (general) vještine koje posjeduju i koje knjižničari-informatori moraju posjedovati IT vještine, vještine pretraživanja te znanje stranih jezika. Kao najvažnije osobne (personal) vještine navode komunikacijske vještine usmenog i pismenog rada s korisnicima. Dobiveni rezultati pokazali su kako najveći broj knjižničara-informatora (32.8 %) ima 8-15 godina radnog iskustva u knjižnici. Zanimljivo je spomenuti kako je informaciju kako je temeljem dobivenih rezultata o obrazovanju knjižničara-informatora koji su sudjelovali u anketnom ispitivanju dobivena informacija kako 86.2 % knjižničara-informatora posjeduju akademsku titulu magistra bibliotekarstva te još jednog znanstvenog polja.²² Navedeno samo potvrđuje kako je uloga knjižničara od neprocjenjive važnosti s iznimno širokim spektrom kompetencija, vještina i mogućih dužnosti na radnom mjestu.

Knjižničari-informatori vode statistike o broju korisničkih upita, vrsti upita, broju uspješno ili neuspješno pruženih odgovora, potrebama koje su korisnici iskazali, svim povratnim informacijama od strane korisnika kako bi se njihovom daljnjom analizom poboljšale usluge, kako bi se prepoznale prednosti i nedostaci te u krajnjoj liniji kako bi pružena usluga bila što bolja za sve. Upravo povratne informacije pokazuju prednosti i nedostatke koji se unutar knjižnice uzimaju kao pokazatelji na kojim poljima knjižnica treba poboljšati svoje djelovanje. Povratne informacije mogu se dobiti primarnim ili sekundarnim putem. Povratne

²¹ Ibidem, str. 51-52.

²² Hebrang Grgić, I.; Živković, D. Core competencies for academic reference librarians in Croatia. // *Qualitative and Quantitative Methods in Libraries (QQL)* 3: 247 – 256, 2012. Dostupno na: www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjw3YbH7qjAhVKtosKHcZjBtYQFjAAegQIAxAC&url=http%3A%2F%2Fwww.qqml.net%2Fpapers%2FDecember_2012_Issue%2F3QQL_Journal_2012_Hebrang_Grgic-Zivkovich_3_247-256.pdf&usq=AOvVaw0Iht612_iPI9MHXCSeuZu. (13.8.2018.).

informacije koje se dobivaju primarnim putem predstavljaju direktan upit od strane knjižničara prema korisniku, tj. anketiranje korisnika. Ono se vrši, najčešće, u slučajevima planiranja veće reorganizacije knjižničnih službi i usluga koje se pružaju. Povratne informacije dobivene sekundarnim putem su sve informacije korisnika dobivene nakon pružanja određene informacijske usluge, izjave korisnika o tome je li im odgovoreno na njihov upit te sva naknadna pitanja i izjave koje korisnik pruža.

Informacijska služba ima i značajnu ulogu u izradi preporuka za čitanje, javnog izlaganja preporučenih knjiga na temelju pretpostavljenih potreba čitatelja, nabavljenih novih izdanja knjižne građe, tematskih blokova koji se postavljaju povodom određenih obljetnica ili programa. Ako bi se jednom rečenicom trebalo opisati rad knjižničara-informatora tada bi to bilo omogućavanje korisnicima najjednostavnijeg pristupa traženim informacijama.

Značajnu ulogu knjižničara-informatora jest i informiranje šire javnosti o uslugama i programima koji se održavaju u knjižnici. To su razni oblici informiranja javnosti elektroničkim putem, postavljanjem plakata na ogledna mjesta unutar prostora knjižnice, ali i komunikacija s raznim informativnim i oglasnim medijima unutar zajednice kao što su javna glasila, lokalne novine, sudjelovanje u televizijskim i radijskim emisijama. Navedeno se smatra odnosima s javnosti i nije nužno u radnom djelokrugu samo knjižničara-informatora već svih drugih knjižničara, no knjižničar-informator je najčešće taj koji na jednom mjestu ima sve informacije o svim novim događanjima u knjižnici na jednom mjestu. Što se tiče mrežnog oglašavanja, osim mrežnih stranica same knjižnice prepoznata je i potreba za prezentacijom knjižnica i knjižničnih usluga i programa na društvenim mrežama kao što su to *Facebook*, *Instagram*, blogovi i dr.

Ukratko, kako bi se dodatno pojasnio i predočio rad knjižničara-informatora kao djelatnika informacijske službe i pružatelja informacijskih usluga unutar knjižnice, može se reći kako se njegov rad može svrstati na dvostruku podjelu: na izravno pružanje informacijskih usluga i na neizravno pružanje informacijskih usluga. Kao što D. Sečić²³ navodi, pod izravnim uslugama smatraju se sve usluge koje knjižničar pruža u neposrednom kontaktu s korisnikom, a mogu biti razmjerno širokog raspona: od odgovaranja na jednostavne upite do davanja informacija temeljenih na bibliografskom pretraživanju kombiniranom sa specijalističkim znanjem te formalno i neformalno poučavanje korisnika. Pod neizravnim informacijskim uslugama smatra se osiguravanje širokog asortimana informacijskih izvora, tj. ponajprije

²³ Sečić govori o izravnim i neizravnim djelatnostima informacijske službe, no u konačnici je to isto što i pružanje izravnih ili neizravnih informacijskih usluga budući da iste čini knjižničar-informator unutar informacijske službe.

referentne literature, u vlastitoj knjižnici te proširivanje informacijskog potencijala s drugim knjižnicama i drugim ustanovama, održavanje suradnje s javnošću, administrativni poslovi itd.²⁴ Pri izravnim informacijskim uslugama osim elektroničkih izvora kao što su razni elektronički katalozi i baze podataka, nemjerljiv izvor informacija za sve referentne odgovore čini referentna zbirka koju posjeduje svaka knjižnica. Ona je redovito zbirka tiskane građe, no također se koriste i elektroničke knjige. Referentnu zbirku čine opće i specijalne enciklopedije, rječnici, leksikoni, razni priručnici te bibliografije. U knjižnici se uvijek nalaze u otvorenom pristupu te su izvor informacija na mnoge informacijske upite, nije za posudbu već samo za korištenje u prostorima knjižnice. Zanimljivo je kao neizravnu informacijsku uslugu koja dovodi do stvaranja mogućnosti pružanja izravne informacijske usluge spomenuti projekt *Pitajte knjižničare*²⁵ u kojem je uključeno 20 narodnih knjižnica čiji djelatnici zajedničkim putem pružaju referentne usluge na pitanja svih pojedinaca (ne sam korisnika, tj. članova knjižnica). Uključivanje u takve i slične projekte u konačnici dovodi do pružanja izravnih informacijskih usluga.

Što se tiče samih upita korisnika oni se mogu grupirati u jednostavne upite i složene upite. Jednostavni upiti su upiti korisnika na koje knjižničar može odmah odgovoriti koristeći znanja stečena tijekom obrazovanja i radnim iskustvom; to su upiti kako koristiti katalog knjižnice, kako ispuniti signaturne listiće, pružanje informacija na upite o dostupnosti određene knjige, pružanje informacija o raznim aktivnostima koje se održavaju u knjižnici. Složeni upiti su upiti koji osim znanja i sposobnosti stečenih obrazovanjem i radnim iskustvom knjižničara iziskuju i poznavanje određene materije kao i korištenje sekundarne građe (rječnici, leksikoni, enciklopedije) kako bi se korisniku pružio odgovarajući odgovor. To su najčešće faktografska pitanja.

Problemi s kojima se knjižničari susreću

Svaki pojedini korisnik je, kao što D. Sečić navodi, pojedinac s jedinstvenim obrazovnim, psihološkim i društvenim potrebama.²⁶ Samim time svaki korisnik zahtijeva individualan pristup, ne postoje pravila kako se jednostavno odnositi prema svim korisnicima. Postoji nekoliko problema s kojima se knjižničari susreću: nemogućnost korisnika da koncizno

²⁴ Sečić, D. *Informacijska služba u knjižnici*. 2. dopunjeno i prerađeno izd. Lokve : Naklada Benja, 2006. Str. 46-48.

²⁵ O projektu *Pitajte knjižničare* bit će riječi u jednom od daljnjih poglavlja ovog diplomskog rada.

²⁶ Sečić, D. *Informacijska služba u knjižnici*. 2. dopunjeno i prerađeno izd. Lokve : Naklada Benja, 2006. Str. 25.

izrazi svoje traženje, nemogućnost uspostavljanja zajedničkog jezika s korisnikom u slučajevima kada knjižnica ne može, iz određenog, razloga pružiti očekivanu uslugu... Posebno je važno korisnika upoznati s mogućnostima elektroničkih izvora, a u slučaju ako je on već upoznat s njima pokušati još jednom razriješiti njegov upit jer knjižničar posjeduje vještine koje mu omogućavaju kvalitetnije pretraživanje i pronalazak postojećih elektroničkih izvora i drugih oblika informacija.

Kao što J. E. Herring navodi, pri pretraživanju prosječan korisnik će koristiti najpopularnije mrežne tražilice. U europskim zemljama to je *Google*, stoga se mora načiniti jasna razlika između pretraga putem najpopularnijih i najprimjerenijih tražilica. Ovisno o tipu tražilice postoji li i mogućnost korištenja Booleovih operatora kojima se mogu prilagoditi kriterije pretrage kako bi dobiveni rezultat u potpunosti pokrивao samo pretraživane pojmove. Prilikom odabira tražilice potrebno je uzeti u obzir njene kvalitete: brzina prikaza rezultata, prema broju prikazanih rezultata i prema obuhvatu dobivenih rezultata. Ukratko, potrebno je razlučiti kvalitetu dobivenih rezultata, jesu li dobiveni rezultati relevantni i vezani uz postavljene upit ili su kako to J. E. Herring navodi, prilično relevantni, tj. pokrivaju šire područje, a ne dubinsko. Razvojem informatičke tehnologije razvija se i informacijska tehnologija, stoga se razvijaju i tražilice te dobivaju nove značajke. Knjižničari stoga trebaju pratiti i novosti vezane uz razvoj tehnologije, a J. E. Herring preporučuje mrežnu stranicu *Search engine watch*. Knjižničari u obzir trebaju uzeti i postojanje *dubokog weba* (deep web) za koji P. Pedley smatra, kao što J. E. Herring navodi, kako je kvaliteta informacija na dubokom webu daleko veća nego na mrežnim stranicama *površinskog weba*. Preporučuje mrežnu stranicu *Complete planet* za pretragu dubokog weba koja stranice dubokog weba organizira prema kategorijama. Sukes svega jest potreba za konstantnim usavršavanjem knjižničara.²⁷ Korisnici koji samostalno pokušaju potražiti i zadovoljiti neke svoje informacijske potrebe najčešće nisu informacijski pismeni. Pri tome se smatra da postoji velik problem u raskoraku između traženih, očekivanih i dobivenih rezultata. Najpopularnije mrežne tražilice funkcioniraju na principu određenih računalnih algoritama o učestalosti ponavljanja određenih riječi, učestalosti određenih upita te metapodacima uz određene elektroničke sadržaje. Plaćeni reklamni sadržaj također se često nalazi na početnom mjestu na mrežnoj stranici dobivenih rezultata, stoga korisnici trebaju dodatnu pomoć kako bi se snašli i u potpunosti iskoristili mogućnosti koje pruža informatička tehnologija. Knjižničari, a posebice knjižničari-informatori stoga su jedini koji u tom iznimno

²⁷ Herring, J. E. Internetske i informacijske vještine : priručnik za učitelje i školske knjižničare. Zagreb : Naklada Nediljko Dominović, 2008. Str. 26-43.

velikom polju svakojakih oblika elektroničkih izvora, temeljem svoje stručne osposobljenosti i znanjem o korištenju informatičkih i informacijskih sustava, posredovati između korisnika kao tražitelja određenih informacija i dostupnih informacija koje zadovoljavaju korisnikove potrebe.

G. D. Leonard, referirajući se na povijest multikulturalne nabavke i dijeljenja informacija korisnicima u knjižnicama diljem SAD-a navodi kako je novim useljenicima, pritom misleći na useljenike u SAD, potrebno pružiti informacije na njihovom jeziku te ostvariti posebne usluge specijalno usmjerene prema zadovoljavanju njihovih potreba. Knjižničari-informatori su tu navedeni kao ključne važnosti budući da temeljem referentnih upita omogućuju neposrednu pomoć u kratkom ili relativno kratkom vremenu.²⁸ Navedeni problem je vezan uz dostupnost izvora na materinjem jeziku korisnika, ali i na bilo kojem drugom stranom jeziku koji korisnik koriste te na istom može primiti određenu informaciju. Navedeno se nadilazi tijekom informacijskog upita u kojem knjižničar korisnika pita na kojem jeziku može koristiti određenu građu. Naravno, sve ovisi o dostupnosti iste.

Kao što J. Kovačević navodi, financijska ograničenost knjižnica da nabavljaju novu knjižničnu građu ne smije ih ograničiti, štoviše kako navodi, zadatak je knjižničara informatora da elektroničke izvore koristi kao i drugu konvencionalnu građu, tj. koristi kada su oni najbolji izvor, a izbjegava kada to nisu.²⁹ U slučajevima kada postoji određena građa, no knjižnica je nema u svojem fondu korisniku se može pružiti referalni odgovor ili mu se ponuditi mogućnost korištenja međuknjižnične posudbe.

Prilikom rada s elektroničkom građom potrebno je građu prvo evaluirati kako bi se provjerilo zadovoljava li potrebe korisnika. Poželjno je stvarati baze pitanja s odgovorima, ali i provjeravati dostupnost mrežnih stranica koje za razliku od materijalnih medija imaju ograničeniji vijek trajanja.

S. Wiechelmann navodi kako u komunikaciji sa sugovornikom koji je pripadnik neke druge kulture u obzir trebamo uzeti i postojanje različitih kulturalnih pozadina, ali isto se ne smije uzeti kao kulturifikacija, tj. da se sugovorniku druge kulture pretpostavi njegova kulturalna pozadina.³⁰ Navedeno je problem jer generalizacija dovodi do uvažavanja raširenih

²⁸ Leonard, G. D. *Multiculturalism and library services. // Multicultural acquisitions. / editors Karen Parrish, Bill Katz. New York; London; Norwood (Australia) : The Haworth press, 1993. Str. 14-15.*

²⁹ Kovačević, J. *Narodna knjižnica : središte kulturnog i društvenog života. Zagreb : Naklada Ljevak, 2017. Str. 38.*

³⁰ Wiechelmann, S. *Je li to bio interkulturalni nesporazum? : o opasnosti da se od puke kulture iz vida izgubi osoba. // Interkulturalna komunikacija : metode, modeli, primjeri. / uredili Dagmar Kumbier, Friedemann Schulz von Thun. Zagreb : Erudita, 2009. Str. 320-321.*

stereotipa što ograničava uspješnost same komunikacije. Prosječan, idealni korisnik knjižničnih usluga jest svojevrsna *tabula rasa*, pojedinac otvoren za sve oblike znanja i informacija. No ako korisnik sam dođe i izjasni se po određenoj osnovi, moguće je zadovoljiti neke određene potrebe koje su predviđene za pojedine grupe korisnika. S. Wiechelmann to naziva "kulturalnim naočalama" kojim se pojedincu pripisuju sve karakteristike uvriježene za određenu kulturu, interakcija polazi od pretpostavki koje mogu, ali i ne moraju biti pogrešne. Ključno je da se one moraju propitkivati, uzeti u obzir, ali ne kao krajnost već kao mogućnost.³¹ Potrebno je napomenuti obostranost odnosa "kulturalnih naočala". U radu knjižničara-informatora koji predstavlja objektivnog posrednika između korisnika i informacije, ništa nije važno osim zadovoljavanja traženih informacijskih potreba. Izražene kulturološke razlike tada se uzimaju kao početna stepenica u prilagođavanju daljnje komunikacije i osiguravanju informacijskih izvora. Stoga, kao što Wiechelmann napominje, znanje o drugim kulturama treba se koristiti kao dinamična interakcija, a ne prihvaćanje uspostavljenih slika.³²

L. Olsrud i J. C. Tellman navode još jedan problem s kojim se susreću knjižničari, pretragu kataloga putem određenih odrednica koje imaju određene kulturološke sinonime koji kao takvi nisu prepoznati ili nisu povezani u korištenom sustavu kataložnog označivanja. Autori se referiraju na slučaj kada jednog korisnika s referentnim upitom o Garrettu Morganu, crnačkom izumitelju³³ na što nije dobio traženi odgovor. L. Olsrud i J. C. Tellman navode problem korištenja pravih deskriptora prilikom predmetnog indeksiranja i pretraživanja; u navedenom slučaju: african-american, black-american, blacks-united states, black-inventors, što je poprilično širok prostor za pretraživanje te nije moguće odmah dobiti traženi odgovor.³⁴ No postoji još jedan problem koji autori nisu uzeli u obzir, korisnik također nije mogao dobiti traženi referentni odgovor jer možda nije bilo građe o određenoj tematici, u ovom slučaju biografiji Garetta Morgana, ili je ona predstavljala samo malen dio veće cjeline koja je bila indeksirana pod drugim deskriptorima. Knjižničari nisu osobe koje poznaju cjelokupan sadržaj sve građe koja se nalazi u knjižnici stoga se ne smije okrivljavati knjižničare za nedobivanje željenog odgovora.

³¹ Ibidem, str. 321-22.

³² Ibidem, str. 322.

³³ Prema članku L. Olsruda, Garret Morgan smatra se izumiteljem semafora, kojeg je patentirao 1923. No isti sustav s tri svjetlosna signala prethodno je već izumio i 1920. patentirao William Potts koji se smatra prvim izumiteljem semafora prema svim stručnim člancima koji se dotiču ove tematike.

³⁴ Olsrud, L.; Tellman, J. C. Difficulties of subject access for information about minority groups. // Multicultural acquisitions. / editors Karen Parrish, Bill Katz. New York; London; Norwood (Australia) : The Haworth press, 1993. Str. 47-60.

Narodne knjižnice

Narodne knjižnice obuhvaćaju jedan najširi sloj korisnika jer kao takve nisu pridružene niti jednoj drugoj ustanovi kao što je to slučaj sa školskim, visokoškolskim ili specijalnim knjižnicama koje zbog svoje specijaliziranosti imaju korisnike određene dobi i edukacije. Upravo je to i jedan od razloga zašto se u najvećem broju narodnih knjižnica organizira posebna informacijska služba s knjižničarima-informatorima kao djelatnicima.

Temelju *Zakona o knjižnicama* i u skladu s nacionalnim i svjetskim knjižničarskim organizacijama djelovanje narodnih knjižnica, tj. minimalni uvjeti za obavljanje djelatnosti narodnih knjižnica uređeni su *Standardima za narodne knjižnice u Republici Hrvatskoj*.³⁵ Temeljem istog određeno je da narodna knjižnica mora imati zaposlenog jednog stručno obrazovanog i osposobljenog djelatnika na radnom mjestu diplomiranog knjižničara na svakih 5 000 stanovnika odnosno svakih posuđenih 10 000 jedinica, tj. na svakih 6 000 jedinica u fondu ili na svakih 300-500 registriranih članova. Ovisno o mogućnostima i potrebama knjižnice diplomirani knjižničari koji rade s djecom, organiziraju radionice s djecom, moraju biti i pedagoški osposobljeni.

Najčešća podjela unutar narodnih knjižnica jest podjela na dječji odjel i odjel za odrasle, razlog tome jest dobna struktura korisnika te njihove različite potrebe i primjerenost određene građe. Važno je napomenuti kako se radi o određenoj vrsti dobne segregacije, no ona je pozitivna te će svako dijete nakon što napuni određenu dob imati mogućnost posudbe i korištenja građe s drugih odjela, tj. odjela za odrasle. Ovisno o veličini same knjižnice i prostorom kojim se koristi te mjestu u kojem se nalazi ti odjeli ne moraju se nužno nalaziti na različitim lokacijama, iako je to poželjno. Još jedna značajka narodnih knjižnica jest prilagodba korisnicima. U mnogim se zemljama ustrojavaju pokretne knjižnice, npr. bibliobusevi ili bibliobrodovi, kojima se građa približava korisnicima koji žive na određenim udaljenijim i nedostupnijim područjima. Na taj se način usluge narodnih knjižnica približavaju svim korisnicima na određenom prostoru. U Hrvatskoj u mnogim narodnim knjižnicama postoji usluga bibliobusa, pokretne knjižnice kojom se knjižnične usluge približavaju korisnicima koji žive u udaljenijim mjestima te nisu u mogućnosti doći do središnje knjižnice. Jedna od takvih je i Gradska knjižnica "Ivan Goran Kovačić" u Karlovcu čiji je bibliobus opremljen osim značajnim brojem knjižnog fonda i malom čitaonicom te televizorom i videom. Određen broj

³⁵ Standardi za narodne knjižnice u Republici Hrvatskoj. // Narodne novine 58/1999. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1999_06_58_1071.html. (14.8.2018.).

knjižne građe čine i slikovnice na romskom i knjiga romske tematike kako bi se usluge bibliobusa dodatno približile djeci u obližnjem romskom naselju.³⁶

Kao što A. Horvat navodi, narodne knjižnice imaju izrazito veliko značenje i ulogu u društvu; osim pristupa informacijama do terapija čitanjem, stjecanja digitalne pismenosti, pristupa elektroničkim izvorima...³⁷, što u konačnici rezultira i kulturnim i intelektualnim razvitkom članova određene zajednice uz zadovoljavanje njihovih informacijskih potreba. Još jedna značajka narodnih knjižnica jest usmjerenost na širu zajednicu te omogućavanje dodatnih usluga istoj, ponajviše u vidu cjeloživotnog učenja. Narodne knjižnice tako mogu osiguravati, u suradnji s lokalnom zajednicom i njenim potrebama, različite oblike dodatnih edukacija korisnika, prezentacija lokalnih autora, istaknutih pojedinaca, novosti u zajednici...

Prema *IFLA-inim i UNESCO-vim smjernicama za razvoj službi i usluga*³⁸ u narodnim knjižnicama narodne su knjižnice definirane kao organizacije koje pomoću svojih izvora i službi korisnicima osiguravaju pristup znanju, informacijama i djelima mašte. Osniva ih, podržava i financira određena zajednica putem lokalne, regionalne ili nacionalne vlasti ili putem nekog drugog oblika organizacije.³⁹ Ključno je da svoje djelovanje temelji na kulturi ili kulturama zemlje ili područja na kojem se nalazi jer preuzimanje uspješnog modela neke druge kulture koje se samo preslikava ne donosi sa sobom nužnost uspješnog djelovanja ili prihvaćanja unutar određene zajednice.⁴⁰

J. Kovačević naglašava kako hrvatske narodne knjižnice još uvijek prolaze tranzicijsko razdoblje u usporedbi s globalnim multikulturalnim trendovima jer Republika Hrvatska još uvijek nema nacionalnu kulturnu politiku koja bi obuhvaćala sve segmente knjižničnog djelovanja. Konstantno smanjivanje financijskih sredstava knjižnicama bitno utječe na nabavu

³⁶ Gradska knjižnica u Karlovcu dobila novi bibliobus. // Index.hr. Objavljeno: 17.12.2013. Dostupno na: <https://www.index.hr/vijesti/clanak/gradska-knjiznica-u-karlovcu-dobila-novi-bibliobus/176605.aspx?mobile=false>. (10.8.2018.).

³⁷ Horvat, A. Knjižnice u službi svoje zajednice. // 8. savjetovanje za narodne knjižnice u Republici Hrvatskoj : knjižnica : komunikacijsko i multikulturalno središte lokalne zajednice : zbornik radova. / [priredila Jelica Leščić]. Zagreb : Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, 2012. Str. 25.

³⁸ Narodna knjižnica : IFLA-in i UNESCO-ove smjernice za razvoj službi i usluga jest dokument prvotno objavljen 2001. godine, na engleskom jeziku, zamijenivši time treću verziju IFLA-ina i UNESCO-va Manifesta za narodne knjižnice iz 1994. godine. Razlog izrade novog dokumenta jest povećana potreba za jednim razrađenijim dokumentom sa smjernicama i standardima za razvoj službi i usluga narodne knjižnice s obzirom na novonastale društvene, tehnološke i informacijske promjene u svijetu koje su uvelike promijenile ustaljen odnos prema materijalnoj knjižničnoj građi i širenju informacija na daljinu. Više u: Narodna knjižnica : IFLA-in i UNESCO-ove smjernice za razvoj službi i usluga. / priredila radna skupina Sekcije za narodne knjižnice na čelu s Philipom Gillom. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2003. Str. IX-XII.

³⁹ Narodna knjižnica : IFLA-in i UNESCO-ove smjernice za razvoj službi i usluga. / priredila radna skupina Sekcije za narodne knjižnice na čelu s Philipom Gillom. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2003. Str. 1.

⁴⁰ Ibidem, str. 9.

knjižnog i neknjižnog fonda. S druge pak strane nakladništvo je uvelike pod utjecajem komercijalizacije te se najčešće objavljuju prijevodi svjetskih uspješnica. Također, nema niti financijskih sredstava niti zakonske regulative za nabavu elektroničke građe i elektroničkih uređaja za korištenje iste.⁴¹ Stoga su knjižničari konstantno prisiljeni birati između pojedinih naslova, održavanja pojedinih programa za koje imaju prostor, osoblje i na kraju samu financijsku podršku. S jedne strane to je dobro jer se osigurava omogućavanje najboljeg sadržaja za korisnike, no istovremeno sadržaj je uvjetovan određenim godišnjicama ili trenutnim financijskim mogućnostima.

J. Kovačević navodi, pozivajući se na N. Švob-Đokić, kako je hrvatska kultura obilježena tranzicijskim procesima i kasnom modernizacijom te perifernim položajem u odnosu na europski kulturni kontekst što objašnjava primjetno oponašanje globalizacijskih trendova u hrvatskom kulturnom stvaralaštvu te nakladništvom koje naglasak stavlja na prevođenje i objavljivanje stranih uspješnica.⁴² Knjižničari ne smiju popustiti trenutnoj "klimi u nakladništvu" te nabavljati tzv. best-seller građu, nabavka je uvijek dugotrajan postupak temeljen na analizi potreba zajednice s naglaskom na kvalitetan sadržaj koji će osim zadovoljavanja čitalačkih potreba i duhovno obogaćivati korisnika. Stoga i J. Kovačević naglašava kako se unatoč svemu tome, knjižnice ne smiju ograničavati na zbirke suvremenih bestselera, popularnih časopisa i digitalnih medija već osigurati osnovnu zbirku različite tematike koja se kontinuirano proširuje novim naslovima u skladu s jednom od važnih knjižničnih uloga u društvu – širenju funkcionalne pismenosti i poticanjem prave pismenosti. Pri tome se poziva na M. Gormana koji pravu pismenost označava kao osposobljenost ljudi da čitanjem postanu učeni.⁴³

Prema *IFLA-inim i UNESCO-vim smjernicama za razvoj službi i usluga uloga informacijske službe u narodnim knjižnicama* jest omogućiti pristup informacijama na svim razinama, prikupljati informacije o lokalnoj zajednici i osiguravati njihovu trenutačnu dostupnost, obrazovati ljude svih dobnih skupina za služenje informacijskim tehnologijama, usmjeravati ih na odgovarajuće izvore informacija, osobama s posebnim potrebama omogućavati samostalan pristup informacijama te premoštavati jaz između "informacijski

⁴¹ Kovačević, J. *Narodna knjižnica : središte kulturnog i društvenog života*. Zagreb : Naklada Ljevak, 2017. Str. 16-17.

⁴² Ibidem, str. 33.

⁴³ Ibidem, str. 38.

bogatih" i "informatijski siromašnih".⁴⁴ Ukratko, može se zaključiti kako je djelovanje informacijske službe u narodnim knjižnicama jedan od nositelja glavne ideje pristupa informacijama za sve korisnike bez ograničenja. Narodna knjižnica kao takva je mjesto susreta, to je idejno mjesto susreta s novim informacijama u vidu individualnog pristupa za svakog korisnika, no ona je istovremeno mnogo više od toga.

Pojam informacijske pismenosti stoga je neodjeljivo vezan uz rad knjižnica, a posebice narodnih knjižnica kao knjižnica koje su svojim radom usmjerene na najšire i najraznovrsnije slojeve⁴⁵ korisnika i njihovih potreba. Kao što S. Špiranec i M. Banek Zorica navode, za narodnu je knjižnicu daleko teže definirati program informacijskog opismenjivanja zbog heterogenosti korisničke populacija, ali i nepostojanja normativnih i kurikularnih smjernica kao što je to slučaj u školskim ili visokoškolskim knjižnicama.⁴⁶ No to ne znači da nije moguć već samo naglašava vrijednost i potrebu šireg spektra stručnih kompetencija knjižničara koji rade u narodnim knjižnicama. Pri tome je nužno napomenuti kako se informacijsko opismenjivanje shvaća kao učenje korištenja informacijskih izvora kako bi se zadovoljile potrebe za traženim informacijama; da dobiveni rezultat zadovoljava potrebe korisnika, a često je vezan i uz informatičko opismenjivanje s kojim se nerijetko poistovjećuje budući da je u suvremenom svijetu sve velik broj informacija pohranjen na mreži u nekom elektroničkom obliku, a sama mogućnost pretraživanja i dolaska do istog je olakšana nego je to slučaj s materijalnom građom.

Nadalje, kao što S. Špiranec i M. Banek Zorica napominju, iako je uloga informacijskog opismenjivanja manje uočljiva u djelovanju narodnih knjižnica nego što je to slučaj s knjižnicama formalnog obrazovnog sustava, ona s druge strane donosi svoje prednosti upravo zbog onoga što joj se navodi kao svojevrsna mana – heterogenost korisnika. Programi informacijskog opismenjivanja u narodnim knjižnicama obuhvaćaju programe cjeloživotnog učenja te time obuhvaćaju sve one korisnike koji tijekom svog školovanja, zbog različitih razloga, nisu savladali osnove iste ili su bili primorani napustiti svoje školovanje u određenom

⁴⁴ Narodna knjižnica : IFLA-in i UNESCO-ove smjernice za razvoj službi i usluga. / priredila radna skupina Sekcije za narodne knjižnice na čelu s Philipom Gillom. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2003. Str. 25-26.

⁴⁵ Pri tome se misli na različitu dob, obrazovanje, čitalačke interese, a na kraju i samu mogućnost pismenosti te informacijskom pismenosti kao krajnjim elementom mogućnosti usvajanja novih informacija.

⁴⁶ Špiranec, S.; Banek Zorica, M. Informatijska pismenost : teorijski okvir i polazišta. Zagreb : Zavod za informatijske studije Odsjeka za informatijske znanosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2008. Str. 143.

trenutku. Stoga je, kako zaključuju, narodna knjižnica najdjelotvornija strukturirana pristupna točka prema svijetu informacija.⁴⁷

IFLA-ine i UNESCO-ve smjernice za razvoj službi i usluga također naglašavaju važnost promicanja čitanja i pismenosti te potrebu da narodne knjižnice osim što osiguravaju nužnu građu tematike koja promiče kulturu čitanja i odgovarajuću građu za osobe na niskoj razini pismenosti, a promiču i osiguravaju radionice i razna događanja kojima se bore za iskorjenjivanje nepismenosti i promicanje medijske kulture.⁴⁸ Funkcionalna pismenost, kao što navode S. Špiranec i M. Banek Zorica prema R. Čepić, definira se kao skup znanja i vještina koje su pretpostavka za uspješno djelovanje u životu, a uključuje potrebe radnog, društvenoga i osobnoga života što se može usporediti i s informacijskom pismenošću koja se definira kao nužna pismenost modernog društva, a riječ je o skupu generičkih vještina koje se mogu primjenjivati u različitim okruženjima.⁴⁹

Školske knjižnice

U Republici Hrvatskoj knjižnice su sastavni dio osnovnih i srednjih škola koje, kao što je navedeno u *Standardu za školske knjižnice*, nabavljaju, obrađuju, čuvaju i daju na upotrebu građu radi zadovoljavanja obrazovnih, kulturnih, informacijskih i stručnih potreba korisnika i njihovog permanentnog obrazovanja.⁵⁰ A. Zubac i A. Tufekčić navode kako je u odgojno-obrazovnom procesu osnovne škole uz odgoj i obrazovanje, sastani dio upravo informacijsko opismenjavanje koje provode učitelji i stručni suradnici – knjižničari. Kroz rad s komunikacijskim i obrazovnim medijima od učenika se završetkom osnovnoškolskog obrazovanja očekuje usvojenost osnova informacijske pismenosti te time kompetentnost za samostalno pretraživanje određenih izvora i pronalaženje kvalitetnih informacija u daljnjem formalnom i neformalnom obrazovanju. Stručni suradnik – knjižničar u suradnji s učiteljima razredne i predmetne nastave na početku svake godine planira godišnje, mjesečne i dnevne aktivnosti. Time se aktivno povezuje rad školskog knjižničara s radom učitelja, povezivanje nastavnog sadržaja i rasterećivanje opterećenosti učenika. Poželjno je da školski knjižničar

⁴⁷ Ibidem, str. 144.

⁴⁸ Narodna knjižnica : IFLA-in i UNESCO-ove smjernice za razvoj službi i usluga. / priredila radna skupina Sekcije za narodne knjižnice na čelu s Philipom Gillom. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2003. Str. 29.

⁴⁹ Špiranec, S.; Banek Zorica, M. Informacijska pismenost : teorijski okvir i polazišta. Zagreb : Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2008. Str. 84-85.

⁵⁰ Standard za školske knjižnice. Dostupno na: www.nsk.hr/wp-content/uploads/2012/01/Standard-za-%C5%A1kolske-knji%C5%BEnice_2000.pdf. (24.8.2018.).

osim stručne osposobljenosti posjeduje i pedagoške, psihološke i didaktičke vještine. Zubac i Tufekčić zaključuju kako je jedna od vrlo zahtjevnih osobina školskoga knjižničarstva u osnovnoj školi, a time i stručnoga suradnika – knjižničara, da uvijek budu korak dalje u odnosu na druge odgojno obrazovne djelatnosti i djelatnike u školi.⁵¹

Rad školskog knjižničara objedinjuje knjižničarske djelatnosti koje su najčešće segmentirane u narodnim ili visokoškolskim knjižnicama. Školski knjižničar tako radi na posudbi i povratu građe, izgradnji fonda, informiranju, organiziranju i provedbi radionica... Dob korisnika uvelike utječe na vrstu građe u fondu, ali i na rezultat davanja informacija prilikom određenog informacijskog upita.

L. Miller-Lachmann referirajući se na posljedice recesije 1990-ih u SAD-u i utjecaja iste na smanjenje financijskih sredstava za nabavku nove građe, navodi kako se smanjenje opće kupovne moći građanstva na neki način pozitivno odrazilo na ulazak knjiga multikulturalne tematike na knjižnične police. Tzv. multikulturalna nabava u knjižnicama je ostvarila rezultat povećanog broja posudbi, dok je kupnja iste kod nakladnika od strane građanstva pala. Uzrok tome je bila promjena u obrazovnim kurikulumima te su potrebe o učenju o raznim kulturama i njihovom stvaralaštvu bile povećane i zbog novonastalih rasnih tj. etničkih sukoba. No povećana potražnja rezultirala je i ponekim pogrešnim nabavama građe koja je nabavljena samo zbog tematike bez obzira na kvalitetu. Stoga je od velike nužnosti imati kvalificirano knjižnično osoblje.⁵² No potrebno je navesti kako je multikulturalna nabavka kao i općenito pojam multikulturalne knjižnice sa svojim programima i uslugama ima drugo značenje u Sjedinjenim Američkim Državama negoli u Hrvatskoj. SAD je izrazito bogat raznim narodima i ljudima iz čitavog svijeta različitih kultura koji zajedno čine *melting-pot* američke nacije. U SAD određenom broju novih imigranata trebaju usluge koje se tiču davanja informacija o zapadnom pravnom sistemu, mogućnostima i pravima koje imaju, određen broj nema znanje engleskog jezika i američke kulture stoga se i građa i usluge usmjeravaju na zadovoljavanje tih potreba.

⁵¹ Zubac, A.; Tufekčić, A. Informacijska pismenost u svijetu i Hrvatskoj – rad školskog knjižničara u osnovnoj školi. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 57, 4(2014). Str. 221-238.

⁵² Miller-Lachmann, L. Surviving, multiculturally, in hard times. // Multicultural acquisitions. / editors Karen Parrish, Bill Katz. New York; London; Norwood (Australia) : The Haworth press, 1993. Str. 91-100.

Visokoškolske i znanstvene knjižnice

Visokoškolske i znanstvene knjižnice vezane su uz ustanovu uz koju su pridružene. Nemaju ravnatelje kao narodne knjižnice već voditelje. Građom koju osiguravaju, kao i uslugama tematski su vezane uz tip ustanove – fakultet ili znanstveni institut. Budući da osiguravaju građu za studente i djelatnike na najvišem stupnju obrazovanja, njihov fond se uvelike razlikuje od fondova drugih knjižnica. Najčešće pokreću digitalne repozitorije na kojima se pohranjuju kvalifikacijski i znanstveni radovi studenata i znanstveno-nastavnog osoblja određenog fakulteta ili znanstvenog instituta. Visokoškolske i znanstvene knjižnice imaju pristup elektroničkim bazama putem nacionalne licencije te se i time razlikuju od narodnih knjižnica. Moglo bi se reći i kako tipovi ovih vrsta knjižnica nemjerljivo najviše svojih usluga mogu pružiti i korištenjem elektroničkih baza čime je znanje iz čitavog svijeta dostupno njihovim korisnicima⁵³.

K. E. Downing citirajući Diaza navodi kako se u izgradnji knjižničnih zbirki mora pristupiti tako da ona reflektira raznolikost istraživačkih potreba knjižničnih korisnika.⁵⁴ Pri izgradnji zbirki u ovoj vrsti knjižnica uvijek se prvenstveno uzima u obzir znanstveno polje same ustanove, tako je građa ponajviše humanističke, društvene, tehničke, prirodoslovne, medicinske i ine tematike. Špiranec i Banek Zorica napominju istaknutost odnosa sprege visokoškolske knjižnice i nastave na visokoobrazovnoj ustanovi gdje se također ističe potreba za dodatnim informacijskim opismenjavanjem korisnika. Informacijska je pismenost integrirana u ciljeve i ishode te aktivnosti učenja akademskog kolegija i programa, a ista se provodi kroz partnersku suradnju akademskog osoblja i knjižničara.⁵⁵ Najistaknutiji je takav program na studijima informacijskih i komunikacijskih znanosti, budući da je ona dijelom samog kurikulumu studijskog programa. No kako S. Špiranec i M. Banek Zorica navode, pozivajući se na australske i novozelandske okvire informacijske pismenosti koji razlikuju četiri glavna modela informacijskog opismenjavanja studenata: u okviru intrakurikularnog, interkurikularnog, ekstrakurikularnog ili samostojećeg tipa, a krajnji razlog i rezultat uspjeha samog koncepta informacijske pismenosti u akademskom sektoru, za razliku od učenika

⁵³ Više o licencijama u: Horvat, A.; Živković, D. Knjižnice i autorsko pravo. 1. elektroničko izd. Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada, 2013. Dostupno na: <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/2002/>. (28.7.2018.). Str. 64-69.

⁵⁴ Downing, K. E. Instruction in a multicultural setting : teaching and learning with students of color. // Teaching the new library to today's users : reaching international, minority, senior citizens, gay/lesbian, first-generation college, at-risk, graduate and returning students, and distance learners. / edited by Trudi E. Jacobson; Helene C. Williams. New York; London : Neal-Schuman publishers, 2000. Str. 68.

⁵⁵ Špiranec, S.; Banek Zorica, M. Informacijska pismenost : teorijski okvir i polazišta. Zagreb : Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2008. Str. 120-121.

primarnog i sekundarnog obrazovanja nalazi se u činjenici da studenti za razliku od učenika daleko više vremena moraju provesti samostalnim radom – čitanjem, pregledavanjem, usporedbom građe za što su potrebne razvijene vještine kritičkog mišljenja i analitičkog rada.⁵⁶

Važnost informacijskih izvora za pružanje usluga u knjižnici

Kao što M. Gorman navodi, zadatak je knjižničara-informatora elektroničke izvore promatrati kao i sve druge izvore. Samim time na njih se mora gledati i kao na svu drugu građu te selektirati kvalitetne izvore informacija od nekvalitetnih. Također, sami elektronički izvori nikad ne bi trebali biti prvi, ali niti posljednji izbor dostupnih informacija.⁵⁷ Razvoj suvremene tehnologije omogućio je širenje informacija diljem svijeta. Moglo bi se reći kako se najveći broj informacija nalazi upravo na mreži. Naravno, ne postoje potpuni (digitalni ili digitalizirani) ekvivalenti za najveći broj postojeće tiskane građe, no informacije dostupne putem mreže iznimno obogaćuju informacijske potrebe iznimno velikog i raznovrsnog broja korisnika. Elektronički izvori mogu biti mrežne stranice, elektroničke baze podataka ili građa u elektroničkom obliku, tj. elektroničke knjige. Elektronički izvori postaju u suvremeno doba sastavnim dijelom naših života stoga nije neobično da korisnici i u knjižnicama žele imati mogućnost korištenja istih. Tek s korištenjem elektroničkih izvora dolazi do prepoznavanja važnosti uloge knjižničari-informatora kao posredovatelja informacija između korisnika i golemog broja dostupnih elektroničkih izvora koji se trebaju pronaći, odabrati, evaluirati te pružiti korisniku kao vrijedan izvor informacija ako zadovoljava korisnikove potrebe.

Elektronička knjiga je, kao što to D. Živković navodi, jedna ili više računalnih datoteka omeđenog sadržaja dostupnih javnosti na mreži ili u materijalnom obliku. Osim teksta, mogu sadržavati sliku i zvuk te poveznice na srodne mrežne stranice kao i program za izmjene i dopune. Može biti dostupna u raznim formatima, no važno napomenuti kako bi bilo preporučljivo da svaki format ima svoj vlastiti ISBN.⁵⁸ ISBN⁵⁹ služi kao univerzalni sustav brojanog označavanja publikacija čime se osigurava jedinstvena identifikacija svake jedinstvene publikacije što u konačnici dovodi i do olakšanog pretraživanja prilikom

⁵⁶ Ibidem, str. 120-123.

⁵⁷ Gorman, M. Postojana knjižnica : tehnologija, tradicija i potraga za ravnotežom. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2006. Str. 74-75.

⁵⁸ Živković, D. Elektronička knjiga. Zagreb : Multigraf, 2001. Str. 49.

⁵⁹ ISBN (International standard book number) – međunarodni standardni knjižnični broj

pretraživanja raznih elektroničkih kataloga čime se izbjegava mogućnost pogreške u vidu različitih izdanja istog djela, različitih djela istog naslova itd.

Ovisno o formatu elektroničke knjige i dozvole autora i nakladnika, pristup i dijeljenje elektroničke knjige može biti ograničen što uvelike utječe na mogućnosti i ulogu knjižnica u osiguravanju pristupa istim svim svojim korisnicima. Naravno, autor djela kao i nakladnik, najčešće imaju namjeru ostvariti financijsku korist od objavljenog djela, publikacije – što je sasvim legitimno pravo, no time se gubi ideja raspolaganja privatnim vlasništvom budući da jednom kupljena knjiga postaje vlasništvo slobodno za daljnje posuđivanje. No značajan broj elektroničkih publikacija nalazi se u otvorenom pristupu, no njihovu kvalitetu potrebno je dodatno evaluirati prije nego što se preporuča korisnicima za korištenje.

Postoji jedna ključna razlika između tiskane i elektroničke građe koja je najvažnija za djelovanje i ulogu knjižnice, kao što D. Živković navodi: što se tiče tiskane građe koju knjižnice nabavljaju, ona time postaje njihovo vlasništvo te one same određuju daljnje uvjete posudbe korisnicima dok kod elektroničke građe u značajnom broju takav princip knjižničkog djelovanja nije moguć. Knjižnica na ograničeno vrijeme od nakladnika elektroničkih publikacija ili elektroničkih baza zakupljuje pristup elektroničkoj građi.⁶⁰ Korisnici moraju uzeti u obzir da im knjižnice ne mogu pružiti pristup svakoj traženoj elektroničkoj građi te da istu ne mogu koristiti izvan dozvola koje su regulirane ugovorom između knjižnica i nakladnika tj. vlasnika elektroničke građe na čijim se mrežnim poslužnicima građa nalazi zaštićena elektroničkom zaštitom. Trenutna zakonska regulativa ide u korist nakladnika elektroničke građe koji time ima suveren monopol te može određivati visinu naknade i druge uvjete za pristup istoj.

Potrebno je naglasiti kako narodne i školske knjižnice nemaju financijske mogućnosti da samostalno ugovore pristup elektroničkoj građi vodećih svjetskih nakladnika elektroničke građe i drugih vrsta elektroničkih baza. U Hrvatskoj takvu mogućnost imaju samo knjižnice pridružene visokoobrazovnim ustanovama budući da ugovore ugovara Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta. Pristup toj ugovorenoj građi ima samo osoblje i članovi određene knjižnice, korištenje se kontrolira putem AAI elektroničkog identiteta i određenih pravila. Druge knjižnice navedenu građu ne mogu zatražiti za posudbu ili preuzimanje putem međuknjižnične posudbe od navedenih knjižnica jer je ona zabranjena ugovorenim ugovorom.

⁶⁰ Živković, D. Elektronička knjiga. Zagreb : Multigraf, 2001. Str. 85.

Najbolji izvor znanstvenih djela u elektroničkom obliku nalazi se pohranjen na repozitorijima različitih znanstvenih i visokoobrazovnih institucija.

Što se tiče elektroničkih baza podataka potrebno je različiti komercijalne od nekomercijalnih, ovisno o vrsti knjižnice, svaka knjižnica, samim time i knjižničari nisu u mogućnosti pristupiti određenoj komercijalnoj bazi tako da iako postoji određeni izvor informacija one neće biti dostupan korisniku. Korisniku se tada objašnjava razlog nemogućnosti pružanja potpunih informacija, no pruža mu se referalna informacija.

Elektronički izvori sa slobodnim pristupom, posebice izvori nastali na visokoobrazovnim i znanstvenim ustanovama iznimno su dobar izvor relevantnih i valjanih informacija koje se mogu preporučiti korisniku. U Hrvatskoj je nužno spomenuti mrežno mjesto *ARA - Agregator hrvatskih repozitorija i arhiva*⁶¹ na kojem su na jednom mrežnom mjestu okupljeni poveznice i metapodaci svih hrvatskih elektroničkih repozitorija dostupnih javnosti. Vrste tih repozitorija su: institucionalni repozitoriji, repozitoriji radova znanstvenih i stručnih časopisa, zbornici radova s konferencija, primarni znanstveni podaci prikupljeni u mjerenjima i istraživanjima, arhive web sjedišta ili dokumenata.⁶²

Nužno je spomenuti i *Hrčak – portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske*⁶³, mrežnim portalom na kojem su u elektroničkom obliku objavljeni znanstveni i stručni časopisi čiji je sadržaj dostupan za slobodno preuzimanje.

U *Smjernicama za knjižnične usluge za multikulturalne zajednice* napominje se i vrijednost uključivanja članova zajednice u korištenje elektroničke građe, ali ponajviše mogućnosti koje pružaju Web 2.0 te Web 3.0 tehnologije što se smatra i uspostavom Knjižnice 2.0. na kojoj korisnici, posebice u područjima multikulturalnih zajednica, mogu na mjestu koje im omogućuje slobodan pristup računalu i internetu, kao što je to slučaj s knjižnicama, imati pristup čitanju, komunikaciji i informacijama na vlastitim jezicima. Navodi se da je to od posebnog značaja za geografski raspršene zajednice, jer omogućava kontakte i informiranje. Naglasak je ipak na stvaranju i dijeljenju vlastitih sadržaja na mreži, razvijanje pristupa gradi što se, kao što se navodi, smatra od iznimne važnosti za multikulturalne zajednice s

⁶¹ ARA - Agregator hrvatskih repozitorija i arhiva. Dostupno na: <https://ara.srce.hr/>. (21.8.2018.).

⁶² Ibid.

⁶³ Hrčak – portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/>. (13.8.2018.).

nedostatkom tiskanih publikacija, audiovizualne građe ili građe na vlastitim jezicima dostupne u neposrednoj okolini ili fondu knjižnice.⁶⁴

Usluga „Pitajte knjižničara“

Projekt narodnih knjižnica „Pitajte knjižničare“⁶⁵ referentna elektronička usluge mreže narodnih knjižnica pomoću koje bilo koji korisnik iz Hrvatske (iako ne postoji nikakva kontrola te se odgovara na svaki upit postavljen na hrvatskom jeziku) može postaviti informacijski upit i zatražiti referentnu literaturu elektroničkim putem. Odgovor će dobiti u roku nekoliko dana, a samo pitanje i odgovor će ući u bazu kako drugi korisnici sljedeći put ne trebaju ponavljati svoj upit već pretragom baze i sami mogu doći do istog. Tim putem se u potpunosti iskazuje kompetentnost knjižničara te značaj elektroničkih medija u suvremenom svijetu u kojem kao što D. Sečić navodi, informacije distribuirane elektroničkim putem postaju u mnogim područjima dominantne, a stručno znanje knjižničara i njegova sposobnost uporabe informacijske i komunikacijske tehnologije koji omogućuju njegovo djelotvorno posredovanje između izvora znanstvenih i drugih informacija i korisnika dobivaju zbog toga sve važniju ulogu.⁶⁶

Projekt je pokrenut 2004. godine kao pilot-projekt kojim se trebalo istražiti mogućnost uvođenja elektroničkih referentnih usluga koje su u to vrijeme bile razvijene u znanstvenim i specijalnim knjižnicama u Hrvatskoj. Projekt je pokazao velik uspjeh te je do 2016. u njemu sudjelovalo 20 narodnih knjižnica diljem Hrvatske čiji su knjižničari-informatori pružali odgovore na elektroničkim putem postavljene informacijske upite.⁶⁷ Ovaj projekt je ponajbolja usluga kojom se informacijska služba približila ne samo korisnicima članovima matičnih knjižnica već naprosto svim ljudima koji su time postali potencijalni korisnici. Svi postavljeni i odgovoreni informacijski upiti spremaju se u mrežnu bazu podataka te su uvijek besplatno dostupni svim drugim korisnicima.

Nedostatak navedenog projekta je da se u slučaju upita vezanog uz referentnu literaturu ne nude poveznice na dostupnost određene publikacije u određenoj knjižnici, tj. na elektronički katalog određen knjižnice, no razlog tome to što u Hrvatskoj nemaju sve knjižnice elektronički

⁶⁴ Smjernice za knjižnične usluge za multikulturalne zajednice : s IFLA-inim Manifestom za multikulturalnu knjižnicu. 1. hrvatsko izd. prema 3. izd. izvornika. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2010. Str. 25-26.

⁶⁵ Pitajte knjižničare. Dostupno na: <http://www.knjiznica.hr/pitajte-knjiznicare/>. (17.8.2018.).

⁶⁶ Sečić, D. Informacijska služba u knjižnici. 2. dopunjeno i prerađeno izd. Lokve : Naklada Benja, 2006. Str. 14.

⁶⁷ Pitajte knjižničare. Dostupno na: <http://www.knjiznica.hr/pitajte-knjiznicare/>. (17.8.2018.).

katalog, a one koje imaju nisu povezane u jedan nadređeni povezan mrežni katalog kao što je to COBISS⁶⁸. Korisnik dobiva informaciju kao odgovor na postavljeni upit što je u većini slučajeva od iznimno velike koristi, no naknadno se može ispostaviti kako primjerka određene publikacije nema u knjižnici u njegovoj blizini. U takvim slučajevima dolazi do izražaja praktičnost elektroničkih knjiga. Korisniku je moguće dati referenti odgovor s uključenim poveznicama za preuzimanje elektroničke knjige, tj. knjige, članka, kvalifikacijskog rada koji su u potpunosti jednaki tiskanim verzijama. Korisnik time u potpunosti zadovoljava svoje potrebe traženom literaturom. Istovremeno, kao što D. Živković napominje, u elektroničkom okruženju knjižničari kod korisnika razvijaju vještinu čitanja Interneta, pomažu mu doći do informacija i tako provode novi oblik opismenjavanja. Time korisniku pomažu i osposobljavaju ga za traženje, odabir i filtriranje važnih informacija.⁶⁹ Najveći broj elektroničkih izvora tj. radova objavljenih na elektroničkom mediju nalazi se pohranjen na elektroničkim repozitorijima ili drugim mrežnim oblicima pohrane koji sa sobom donose određene pravne regulative o načinu pohrane, ali i načinu korištenja.

Romi

Romi⁷⁰ su narod indijskog porijekla koji se zbog nomadskog načina života naselio diljem mnogih država na svijetu. Tradicionalno su bili nomadi koji su putovali u manjim ili većim grupama koje su varirale od zajednica nekoliko obitelji do plemena. U suvremeno doba velik dio ih je prihvatio sjedilački način života, no zbog pojedinih kulturoloških razlika nerijetko bivaju na rubu društva. Razlozi prvotnog napuštanja Indijskog potkontinenta nejasne su naravi te ostaju samo teorije bez potpunih povijesnih dokaza u vidu dokumenata. U konačnici

⁶⁸ COBISS (Co-operative Online Bibliographic Systems and Services) jest platforma kooperativnih mrežnih bibliografskih sistema i usluga. S 29.7.2018. kao datumom pregleda internetskih stranica platforme, COBISS koristi 1 241 knjižnica. U mrežu su uključene knjižnice iz Slovenije, Srbije, Bosne i Hercegovine, Makedonije, Crne Gore, Albanije i Bugarske. Zanimljivo je spomenuti kako od navedenih država Slovenija ima najmanji broj stanovnika, no u mreži COBISS-a se nalazi s najvećim brojem knjižnica, umalo sedam puta više nego li Srbija koja se nalazi na drugom mjestu. Više na: COBISS : mreža knjižničnih informacijskih sistemov in informacijskih sistemov o raziskovalni dejavnosti. Dostupno na: www.cobiss.net/si/. (29.7.2018.)

⁶⁹ Živković, D. Elektronička knjiga. Zagreb : Multigraf, 2001. Str. 116.

⁷⁰ O povijesti Roma napisano mnogo knjiga i radova. Najvećim dijelom oni se sadržajno preklapaju. U ovom diplomskom radu korišteni su dostupni izvori te su se pri citiranju koristili autori su navedenu tematiku opširnije obradili. Za više informacija, usporediti: Ališan, S. Romska istina. = Romano čačipe. : od legende do stvarnosti. Zagreb, Udruženje Roma Zagreb, 1993., Clébert, J.-P. Cigani. Zagreb : Stvarnost, 1967., Đurđević, G. Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma – Lovara. = Puranipe thaj adeturja čačune hrvatskake Homengo – Lovari. = History and customs of the autochthonous croatian Roma – Lovari. = Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma, 2009., Đurić, R. Seobe Roma : krugovi pakla i venac sreće. Beograd : Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1987., Liégeois, J.-P. Romi u Europi. Zagreb : Ibis grafika, 2009. te ostali autori čiji se radovi citiraju u cjelokupnom tekstu ovog diplomskog rada.

samo jezik i antropološke karakteristike mogu u grubim crtama smjestiti Rome u Indiju. I u suvremeno doba u Indiji postoji velik broj naroda indoeuropskog i dravidskog porijekla s velikim brojem vlastitih jezika i govora te još uvijek postojećom i proširenom, iako zakonski zabranjenom, podjelom na kaste. R. Đurić navodi kako su istraživanja romskog jezika od 17. st. već u prvim znanstvenim djelima romske tematike temeljem jezika Rome smještale kao narod porijeklom iz različitih dijelova Indijskog potkontinenta. A romski kao dijelom hindskog jezika i njegovih lokalnih govora što je time potvrđivalo indijsko porijeklo Roma. F. Miklošič⁷¹ je lingvističkom analizom ustvrdio kako porijeklo Roma treba tražiti u sjeverozapadnim dijelovima Indijskog potkontinenta, temeljem istog iznio je tezu kako su Romi napustili Indiju te se kretali prema Europi preko Kabulistana⁷², Irana i Armenije otkuda su prešli na područje Bizantskog Carstva. Neke grupe su krenule prema arapskim zemljama, a neke prema Siriji, Egiptu i drugim afričkim zemljama. Antropološka istraživanja J. F. Blumenbacha⁷³, I. Kopernickog⁷⁴ i drugih uključujući i indijskih istraživača, porijeklo Roma prema provedenim antropološkim mjerenjima smještaju na prostor od Egipta do Indije, a u Indiji od sjeverozapada i istoka do juga.⁷⁵ Na navedenim prostorima obitavaju mnogi narodi, različitih jezika i različitih antropoloških karakteristika stoga se ne može odrediti iz kojeg točno područja Romi dolaze, ali niti radi li se o jednom narodu ili nekoliko naroda, plemena i grupa koje su s vremenom postale jedan narod. Y. Matras naglašava vrijednost rada J. Rüdigerera koji je na temelju govora lokalnih Roma u Njemačkoj napravio prvu gramatiku romskog u Njemačkoj temeljenu na govorima koji se mogu klasificirati Sinti-Manuš-Kale govorima, a koji još uvijek iznimno nalikuju govorima navedenih skupina. Njegova gramatika pokazuje sličnosti i razlike romskih govora s hindskim, što je činilo prekretnicu u daljnjem proučavanju romskog.⁷⁶ Veći broj dokumenata o samim Romima kao etničkim, dotad nepoznatim, skupinama postoji tek s njihovim dolaskom na europsko područje u razdoblju Srednjeg vijeka. Što se tiče razloga napuštanja Indije, Đurić navodi kako je razlog tome bio vojni pohod Mahmuda iz Gaznija s područja Afganistana

⁷¹ Franc Miklošič (1813.-1891.), slovenski jezikoslovac. Ponajviše se bavio istraživanjima na području slavenskih jezika, ali i albanskog i rumunjskog. Bio istaknutim članom Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Austro-Ugarske Monarhije. Smatra se osnivačem suvremene slavistike kao znanstvene grane.

⁷² Kabulistan je povijesni naziv regije na čijem se prostoru danas nalazi država Afganistan.

⁷³ Johann Friedrich Blumenbach (1752.-1840.), njemački liječnik, antropolog, prirodoslovac, teoretičar. Njegov rad na istraživanju ljudske anatomije kao i podjele ljudskih rasa na pet osnovnih tipova temeljem određenih nepromjenjivih antropoloških karakteristika, uvelike doprinijela razvoju suvremene medicine, ali i društvenih i prirodnih znanosti.

⁷⁴ Izydor Kopernicki (1825.-1891.), poljski antropolog.

⁷⁵ Đurić, R. Seobe Roma : krugovi pakla i venac sreće. Beograd : Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1987. Str. 13-16.

⁷⁶ Matras, Y. The role of language in mystifying and demystifying Gypsy identity. // The role of Romanies : images and counter-images of 'Gypsies'/Romanies in european cultures. / edited by Nicholas Saul, Susan Tebbutt. Liverpool : Liverpool university press, 2005. Str. 53-78.

početkom 11. st. na Indiju. Svakom pobjedom određen dio napadnutog ili bolje reći napadnutih naroda je pobjegao, a dio je Mahmud poveo sa sobom k Afganistanu zbog zanatskog znanja i iskustva. Drugo značajno ime je ime Mahmuda iz Gora i njegovih napada u 12. st. što je potaklo i drugi val iseljavanja lokalnog stanovništva koje je s vremenom postalo narod Roma.⁷⁷

Postoje dva ključna načina identifikacije: samoidentifikacija i identifikacija od strane drugih. Zakonski prihvatljiva identifikacija, prema kojoj se mogu dobiti određena prava, jest samo samoidentifikacija.⁷⁸ Narodna pripadnost⁷⁹ jest osjećaj, no kulturološke, a u slučaju Roma i antropološke razlike u vidu nižeg rasta i tamnije puti bitno utječu na identifikaciju od strane Drugih. Najveći broj ljudi vezuje državu uz narod. Romi nikad nisu imali državu stoga ne mogu tražiti bilo kakvu pravnu ili socijalnu zaštitu od matične države stoga se njihov položaj uvijek nalazi na rubu kao manjina ovisna o inkluzivnosti u većinsko društvo države u kojoj žive ili se nalaze, posebice ako ne posjeduju državljanstvo iste države. Ako ne posjeduju državljanstvo države u kojoj se nalaze, nisu stalno naseljeni te službeno evidentirani kao stanovnici države u kojoj se nalaze ne mogu niti ostvariti određena zdravstvena, obrazovna ili ekonomska prava jednaka državljanima iste države. Ne postoji Republika Romska, čiji bi državljani Romi bili i koja bi im pružala pravnu i druge oblike zaštite. Ponekad se navodi kako je Indija Romima matična država – svojevrsna pradomovina koja će skrbiti za njih, ta teza je okvirno točna ako se uzme u obzir porijeklo Roma kao naroda, no netočna je jer Romi nemaju državljanstvo Republike Indije niti isto mogu ostvariti samim izjašnjavanjem kao Romima bez obzira na srodnost hindskom jeziku ili samim povijesnim porijeklom. Uzimajući u obzir slabu obrazovanost najvećeg dijela romske populacije⁸⁰ teško je i pretpostaviti koliki broj ih ima ikakav osjećaj povezanosti prema Indiji ili uopće saznanja o indijskom porijeklu te općenito romskoj povijesti diljem svijeta. No nikako se ne može reći kako nema obrazovanih te visokoobrazovanih Roma, iako je njihov broj malen u odnosu na opću populaciju romske manjine.

⁷⁷ Usporedi: Đurić, R. Seobe Roma : krugovi pakla i venac sreće. Beograd : Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1987. Str. 17-18. te Đurić, R. Standardizacija romskog jezika. Sarajevo : Udruženje Kali Sara Romski informativni centar, 2012. Str. 40.

⁷⁸ Nužno je napomenuti kako samoidentifikacija kao način izražavanja vlastite narodnosti nije izjednačena s državljanstvom. Osoba koja se izjasni kao Hrvat, ne mora nužno biti i hrvatski državljanin niti svojom narodnošću ima automatsko pravo dobiti hrvatsko državljanstvo. To je univerzalni princip prema kojem funkcioniraju pravne osnove svake države.

⁷⁹ U vrijeme SFR Jugoslavije u zakonsku, političku, a time i opću terminologiju uvedena nacionalnost i narodnost kao različiti termini što je u konačnici stvorilo probleme pri razlikovanju onoga što je u svojoj biti isto. U ovom radu, narodnost, nacionalnost su izjednačene kao etnicitet.

⁸⁰ Usporediti: Seferović, R. Prošlost, sadašnjost i budućnost Roma. Zagreb : Unija Roma Hrvatske, 1999. Str. 39.

Dva su naziva pod kojim su Romi poznati, prvenstveno diljem zemalja euroazijskog kontinenta: Cigani i varijacije na naziv [E]Gipčani⁸¹. Oba naziva su egzozimi, no mnoge romske skupine ih koriste i kao endonime. Naziv Rom smatra se endonimom, no isto ne smatraju sve romske skupine te je pitanje terminologije zapravo političko pitanje jer bi se nametanjem naziva, a samim time i narodnosti narušavale osobni stavovi i osjećaji pojedinaca i određenih zajednica. Tako se ističu romske zajednice Sinta, Manuša, Gitanosa, finskih Kaale, španjolskih Kale, do manjih zajednica Kalderaša i drugih ne žele da ih se naziva niti se smatraju Romima⁸². Unatoč tome, u ovom radu sve skupine se naziva Romima, tj. romskim skupinama.

Naziv Rom relativno je starijeg porijekla iako se ne koristi u najvećem broju stranih jezika i drugih naroda. Kao opći narod za sva romska plemena, a time i kao ime naroda postao je tek krajem 20. st., kao što to G. Đurđević navodi, kada je 8. travnja 1971. u Londonu je održan Prvi svjetski kongres Roma na kojem su usvojene odluke prisutnih o usvajanju izgleda zastave, himne i romskog jezika. Navodi kako je usvojen idiom upravo Roma Lovara kao službeni jezik, no kako se u navedenom idiomu naziv Rom se izgovara kao Htom, a u određenim grafijskim sustavima ne postoji pravilan ekvivalent za digraf ht⁸³ uzet je glas r te se stoga u svjetskim okvirima koristi naziv Rom.⁸⁴ Uočljivo je kako neki romski autori koriste digraf rr kako bi razlikovali ime naroda Rrom od imenice rom koja znači čovjek.⁸⁵

U suvremeno se doba navodi kako je potrebno sve Rome nazivati – Romi, unatoč tisućljetnim ustaljenim nazivima u europskih naroda. Ta odluka ili bolje reći preporuka je problematična jer se niti svi Romi ne nazivaju uvijek Romima niti žele da ih se tako naziva. Postoji interpretacija kako je sama riječ Cigan uvijek uvredljiva, ona može biti uvredljiva ovisno o kontekstu kojim se korisni, no istovremeno je u svom sasvim neutralnom značenju korištena već tisuću godina u mnogim jezicima na europskom kontinentu. S druge strane

⁸¹ Važno je spomenuti i druge nazive za Rome u svijetu: na anglofonom jezičnom području najčešće se koristi nekoliko termina - Roma, Romany te Gypsy; na romanskom jezičnom području nazivi su Gitano, Zingano te Tigan.

⁸² Pa čak i u slučaju kada neke od njih kao Sinti ili Manuši govore jednim od idioma romskog jezika.

⁸³ Pretragom dostupne literature nisam naišao na pretpostavljeni novi izgled tog glasa koji bi se izražavao digrafom ht, a koji je zamijenjen u korist glasa i grafema r.

⁸⁴ Đurđević, G. Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma – Lovara. = Puranipe thaj adeturja čačune hrvatskake Homengo – Lovari. = History and customs of the autochthonous croatian Roma – Lovari. Bjelovar : Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma, 2009. Str. 10.

⁸⁵ Rom znači čovjek, no to znače i riječi manuš i cigan, ovisno o kojoj romskoj skupini i njihovom idiomu se radi. Tako da nije jednostavno odlučiti koji termin se može koristiti bez da se ne uvrijedi neki osjećaj. Stoga je u kontaktu s romskom zajednicom potrebno prvo ustanoviti kako se sami identificiraju kako bi se stvorila kvalitetna podloga za uzajamno uvažavanje i daljnju komunikaciju. U mnogim tekstovima navodi se kako se termin s početnim velikim slovom – Rom, odnosi na etničku zajednicu, dok se termin s malim početnim slovom rom odnosi na opće značenje. No kako je najveći broj romske populacije još uvijek nepismen, takve interpretacije su upitne. Romski jezik je jezik koji se održava usmenim putem, dok je produkcija na njemu mala, a ne postoji niti općeprihvaćeni standard.

španjolski i portugalski Romi se nazivaju Gitanosima. Istoznačnica riječi Egipćanin o kojoj je prethodno bilo spomena, i ne žele da ih se naziva Romima jer su na Iberijskom poluotoku razvili vlastitu kulturu, posebice umjetničku kulturu plesa i pjesme koja nije slična kulturnim ostvarenjima drugih romskih skupina. Iako se kao nadređeni pojam za sve romske skupine navodi naziv Rom kao ime naroda, mnoge grupe, kao što je prethodno spomenuto, ga odbijaju i ne smatraju se dijelom romskog naroda (barem) pod tim imenom: to su Sinti, Manuši, Gitanosi, Jevgi, Kale itd. Ekvivalent inzistiranju na nazivu Rom bi bio kada bi Nijemci inzistirali da ih se u svim jezicima na svijetu naziva prema njihovom jeziku, samo Deutsch, a ne tradicionalno kako je ustaljeno Nijemac, German, Aleman, Tedesco... No to su pitanja za dodatna sociološka i lingvistička istraživanja. U najvećem dijelu svjetskih zemalja u kojima žive Romi ili kroz koje su tijekom povijesti prolazili postoje povijesni nazivi ustaljeni u jeziku. Romi, kao što G. Đurđević navodi „[n]e bi se trebali osjećati poniženi ili omalovaženi niti nazivom Cigani, ako je on izgovoren ispravnom intonacijom, što znači, za mušku osobu – Ciganin, a za žensku osobu – Ciganka.“⁸⁶ Romi Bajaši riječ Cigan također koriste kao odrednicu za sebe, ali riječ ima i šire značenje te za sve označava i supruga odnosno suprugu, bez obzira na narodnost.

Povjesničari i drugi istraživači romske povijesti, jezika i kulture često se pozivaju na iste dokumente, no prilikom obrade i interpretacije istih pružaju nepotpune, a ponekad i međusobno suprotstavljene informacije koje dodatno unose pomutnju prilikom daljnjih znanstvenih istraživanja. Tako J.-P. Clébert navodi kako se dolazak grupe *Atsincana* na goru Atos navodi 1100. u zapisu gruzijskog monaha te kako je ista grupa okvalificirana vješcima i ništarijama.⁸⁷ R. Đurić navodi kako se radi o *tekstu o životu sv. Đorđa Antonskog*, iz 1068. sastavljenog u manastiru Iviron na Atosu u kojim se govori o *Adsinkanima*. Navodi kako su znanstvenici suglasni o tome kako se radi o Romima te da se tisućita godina uzima kao početak romskog egzodusa.⁸⁸ Tek Liégeois navodi kako postoji pomutnja u terminologiji koja dovodi do pogrešne interpretacije; prvotni naziv heretičke grupe *Atsinganosa/Atsinkanosa (nedirnuti/nedodirljivi)* preslikao se na sve novopridošle grupe s Istoka koje su zatim pod tim nazivom bile prepoznate kao jedan narod. Za samu sektu *Atsinganosa* navodi kako je porijeklom iz Male Azije, kako je izbjegavala kontakte s lokalnim stanovništvom, bili su

⁸⁶ Đurđević, G. Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma – Lovara. = Puranipe thaj adeturja čačune hrvatskake Homengo – Lovari. = History and customs of the autochthonous croatian Roma – Lovari. Bjelovar : Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma, 2009. Str. 10.

⁸⁷ Clébert, J.-P. Cigani. Zagreb : Stvarnost, 1967. Str. 43.

⁸⁸ Đurić, R. Seobe Roma : krugovi pakla i venac sreće. Beograd : Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1987. Str. 7.

poznati kao gataoci i vračari, a 1100. ih spominje neki monah s grčke planine *Athos*.⁸⁹ G. Đurđević ispravno navodi kako se radi o hagiografskom tekstu o životu sv. Đorđa Antonskog (eng. st. George the Anchorite), nastalog u 11. st. u manastiru Ivron na Atosu gdje se Romi nazvani Adsinkani što je prvi europski naziv za Rome prema kojemu su nastali ostali nazivi kod drugih europskih naroda.⁹⁰ Uočljivo je kako i sami istraživači romske povijesti olako koriste period nastanka teksta, kao i identitet autora istog iako je navedeno iznimno važno kada se govori o povijesti dolaska Roma na europska područja.

Spomenuta sekta *Athinganosa* (stgrč. Ἀθίγγανος), prvotno se nalazila na području frigijske kraljevine, današnjeg područja središnje Turske. Kroz to područje su pristizale romske skupine, pa je moguće da su se već i tamo susreli, iako se radilo o dvije odvojene i nepovezane grupe. Iako postoje i druge interpretacije, G. Đurđević navodi je postojala određena skupina ljudi u Frigiji koja se bavila magijom, a koja se kasnije preselila na Atos.⁹¹ U mnogim tekstovima navodi se kako je moguće da se radi o Romima koji su raznim praznovjernim ritualima zarađivali od lokalnog stanovništva. Teško je reći može li se govoriti o nekim vjerskim skupinama proizašlim od *Athinganosa*, no bogumili i katari kao heretičke skupine pokazuju mnogo zajedničkih elemenata. No ključno je reći kako Romi kao posebna plemenska zajednica, a ne vjerska skupina nisu bili navedeni u prvotne skupine *Athinganosa* niti su od njih preuzeli ikakva vjerovanja. Naziv je preuzet tek prelaskom na europsko područje te su potrebna dodatna istraživanja navedene materije, tj. mogućih susreta i miješanja romskih skupina s lokalnim *athinganosima*.

Ono što je nužno napomenuti jest kako u to vrijeme Romi nisu došli kao narod već kao skupine plemena koje su se u različitim etapama napustile područje Indije. Zbog nedostataka većeg broja pismenih dokaza, teorije o razlozima napuštanja Indije još uvijek ostaju slobodne za interpretaciju. Istraživači romske povijesti okvirno se slažu i o etapama kada su romska plemena prvi put zabilježena u zemljama zapadno od Indije. R. Đurić tako navodi i naglašava kako podaci nisu strogo znanstveno potvrđeni, no da se istraživači romske povijesti okvirno slažu o vremenu dolaska Roma na određena područja: na područje Irana i Afganistana između 5. i 7. st., u 9. st. se nalaze na području Bizanta, a 1068. zabilježeni su na rubnim južnim

⁸⁹ Liégeois, J.-P. Romi u Europi. Zagreb : Ibis grafika, 2009. Str. 19-20.

⁹⁰ Đurđević, G. Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma – Lovara. = Puranipe thaj adeturja čačune hrvatskake Homengo – Lovari. = History and customs of the autochthonous croatian Roma – Lovari. Bjelovar : Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma, 2009. Str. 7.

⁹¹ Ibidem, str. 8.

dijelovima Peloponeza, na Atosu.⁹² Stoga se kao dolazak prvih Roma ili romskih plemena na područje Europe može smatrati 11. stoljeće. Od tada su se razne skupine u raznim intervalima kretale diljem Europe, a kasnije i drugim kontinentima. Seljenje je najvećim brojem bilo svojevrijedno, no ponekad i protuvrijedno. Teško je reći je li se radilo o plemenima ili klanovima, a upitno je i kako definirati oba termina jer se u vrijeme srednjeg vijeka u Europi narodi već formiraju dok se i danas svi Romi ne smatraju jednim narodom niti žele da ih se naziva Romima. No kako R. Đurić navodi, obično su se kretali u skupinama od 12 do 300 ljudi.⁹³ Budući da se kroz povijest način života Roma većim dijelom nepromijenjeno očuvao, logično je pretpostaviti kako se radilo o grupama nekoliko obitelji koje su tako udruženo putovale. Kao što J.-P. Clébert navodi, „[n]avike i običaji, tabui, zakoni, pravda, predrasude, religiozna vjerovanja ne razlikuju se samo među grupama nego gdje i među plemenima, pa čak i među pojedinim porodicama.“⁹⁴

Prvi europski zapisi o njima najvećim su dijelom pravne prirode, a ne povijesno-kroničarske. Na području Dubrovnika, kao što R. Đurić navodi prema radu Đurđice Petrović *Cigani u srednjovekovnom Dubrovniku*, Romi se prvi put spominju u studenom 1362. kada Egipćani Vlaho i Vitan od Kneževe kancelarije zatražili da im zlatar Raden Bratoslavić vrati njihovih osam velikih srebrnih remena koje su bili kod njega pohranili.⁹⁵ Bez uvida u Petrovićin rad i arhivu dubrovačke Kneževe kancelarije teško je govoriti o tome kako je taj zahtjev završio, no unatoč tome kao što navedeni istraživači napominju, ti Romi su nosili lokalna imena te se nazivali Egipćanima. G. Đurđević navodi rad J. Tadića koji se temelji na pregledanim arhivskim dokumentima gdje direktno stoji točan datum, a to je 5. prosinca 1362.⁹⁶ Za istraživanje povijesti ove skupine Roma vrijedno je konzultirati Đurđevićevu višejezičnu *Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma – Lovara* (2009.) u kojoj autor navodi korištene bibliografske izvore koji mogu poslužiti kao temelj za provjeru i daljnja istraživanja. Autor navodi kako su hrvatska

⁹² Đurić, R. *Seobe Roma : krugovi pakla i venac sreće*. Beograd : Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1987. Str. 40.

⁹³ Ibidem, str. 40.

⁹⁴ Clébert, J.-P. *Cigani*. Zagreb : Stvarnost, 1967. Str. 11.

⁹⁵ Đurić, R. *Seobe Roma : krugovi pakla i venac sreće*. Beograd : Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1987. Str. 40.

⁹⁶ Đurđević, G. *Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma – Lovara*. = Puranipe thaj adeturja čačune hrvatskake Homengo – Lovari. = History and customs of the autochthonous croatian Roma – Lovari. Bjelovar : Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma, 2009. Str. 14.

skupina Roma Lovara direktni potomci tih prvih Roma na hrvatskom području, a danas čine manjinu unutar ostalih romskih skupina u Hrvatskoj.⁹⁷

Najveći broj Roma u Europu je došao tek s osmanlijskim osvajačima kao jedan od naroda koji je pratio vojsku osiguravajući joj izradu nužnih metalne predmeta: oklopa, sablji, potkova, lonaca... To su romske skupine, kao što to G. Đurđević navodi prema Ellazaru; Horahaje, Arlije, Gopte, Aškalije, Gurbeti... Oni su se kretali i naseljavali diljem zemalja koje su Turci (Osmanlije) nasilno osvajali.⁹⁸ Upravo je to još jedan od razloga zašto su bili neprihvaćeni od strane naroda u novoj sredini; oni su bili ti koji su direktno snabdijevali osvajače koji su ih terorizirali. R. Đurić navodi radove turskih istraživača H. Inaldžikua i M. Sertogluua koji su prema turskim sačuvanim pisanim izvorima kako je u vrijeme Osmanskog Carstva postojao poseban sandžak koji nije bio teritorijalno ograničen već etnički, Ciganski sandžak (Çingene sancaği), koji je obuhvaćao sve Rome na području tzv. Rumelije i Istanbula.⁹⁹ U suvremeno doba najveći broj Roma koji govore romskim jezikom živi upravo na tim nekad osvojenim područjima: Makedoniji, Albaniji, Srbiji i Bugarskoj.

Novovjekovna istraživanja Roma i romskog jezika prvenstveno su bila bazirana na narodnim kazivanjima i pretpostavkama koje su iz njih proizlazile. Kao što J.-P. Clébert navodi, Rome su time smatrali izgubljenim plemenima iz Egipta, Feničanima, Pelazgima, Babiloncima pa čak i Židovima.¹⁰⁰ To su, naravno, sve bile posve netočne pretpostavke, a bazirale su se na pokušajima objašnjenja vezivanjem uz neku legendu ili pokušajem ukalupljivanja u judeokršćansku teološku genezu naroda prema kojoj su svi narodi nastali od nekih potomaka Adama i Eve ili netočnim etimologijama. Tako R. Đurić navodi kako su određeni putopisci Rome navodili stanovnike u Egiptu u 15. i 16. st., a i sami Romi u svojim legendama spominju Egipat dok su se njihovi plemenski starješine u europskim zemljama kitili titulama "egipatskih vojvoda" i "vojvoda Malog Egipta".¹⁰¹ Naziv Gipčani ili kako su tijekom srednjeg vijeka Romi bili prepoznati na makedonskom području pa sve do Dubrovačke Republike jest Jeđupci. Vrijedno je spomenuti i maskerate M. Pelegrinovića¹⁰² u kojima se navode pod tim imenom.

⁹⁷ Đurđević, G. Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma – Lovara. = Puranipe thaj adeturja čačune hrvatskake Homengo – Lovari. = History and customs of the autochthonous croatian Roma – Lovari. Bjelovar : Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma, 2009.

⁹⁸ Ibidem, str. 12.

⁹⁹ Đurić, R. Seobe Roma : krugovi pakla i venac sreće. Beograd : Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1987. Str. 46.

¹⁰⁰ Clébert, J.-P. Cigani. Zagreb : Stvarnost, 1967. Str. 14-35.

¹⁰¹ Đurić, R. Seobe Roma : krugovi pakla i venac sreće. Beograd : Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1987. Str. 42-43.

¹⁰² Jedna od tih je i maskerata *Jeđupka*. Više na: Jeđupka. // Proleksis enciklopedija : online. Dostupno na: <http://proleksis.lzmk.hr/28947/>. (30.8.2018.).

Sam termin Jedup je nastao protezom J + Eđipt (J + Egipat). J.-P. Clébert navodi kako je nejasno zašto Vulcanius Bonaventura u svom djelu *De litteris et lingua Gelarum et Gotharum* objavljenom 1697., navodi kako su Bohemijani¹⁰³ došli iz Nubije.¹⁰⁴ Zaključak koji Vulcanius navodi jest pogrešan, no lako je pretpostaviti na čemu se temeljio. Pretpostavka je kako je Vulcanius temeljem rasnih značajki – tamne kože, za razliku od svih europskih naroda, pretpostavio da su Romi porijeklom iz Afrike.

Kao što je navedeno, iako na samom početku dobro prihvaćene, romske su grupe ubrzo stekle omraženi status u europskim zemljama što je posljedično dovelo do dvaju oblika pravnih reperkusija: progon ili pogrom. Romske su skupine najgore prolazila u germanskim zemljama: Britaniji, Švicarskoj, Nizozemskoj, Švedskoj, Danskoj, Norveškoj u kojima ih je u određenim dijelovima povijesti bilo zakonski dopušteno ubiti bez ikakvog razloga.¹⁰⁵ U slavenskim zemljama odnos prema njima je bio tolerantan dok bitno nije narušavao život ostalih ljudi; kažnjavani su u slučajevima kršenja zakona. U određenim romanskim zemljama kao što su to Portugal, Španjolska i Francuska bilo je nekoliko pokušaja asimilacije Roma u većinski narod, a u slučajevima neuspjeha deportirani su njihove kolonije na drugim kontinentima: Afriku, Južnu i Sjevernu Ameriku. Đurđević tako navodi najveće slučajeve deportacija, iz Portugalu u Afriku 1600., iz Španjolske u Južnu Ameriku 1600. i 1783., iz Francuske u Sjevernu Ameriku 1724., 1750 te Afriku 1822.¹⁰⁶ Na području Rumunjske, tj. nekadašnjih Kneževina Vlaške i Moldavije Romi su najgore prošli. Kao što G. Đurđević navodi, do 1851. su bili robovi vlastele, kneževa i Crkve te je postojala i tržnica ciganskim robljem.¹⁰⁷

Romi, ili bolje reći romske skupine, nikad nisu razvile pisanu književnost, štoviše i danas se smatra da čine populaciju koja je najvećoj mjeri nepismena, neovisno u kojoj zemlji žive. No neki istraživači kako je ipak, kroz povijest postojala određena vrsta simboličke komunikacije – *patrin*, no to nikada nije bio potpuni pismeni izraz usmene komunikacije i misli. Kao što J.-P. Clébert navodi, i sam *patrin* kao tajni kod sporazumijevanja, najčešće crteža

¹⁰³ Rome se u Francuskoj nazivalo Bohemijanima jer su došli s istoka iz područja Češke (Bohemije). Sam naziv je također pogrešan. Romi nisu Česi, a rezultat je opće neobrazovanosti cjelokupnog stanovništva svih zemalja Europe u Srednjem vijeku. S vremenom je od navedene oznake nastala riječ boem, za pojedince ili skupine koji žive načinom života koji se uvelike razlikuje od načina života većine.

¹⁰⁴ Clébert, J.-P. Cigani. Zagreb : Stvarnost, 1967. Str. 21.

¹⁰⁵ Više u: Clébert, J.-P. Cigani. Zagreb : Stvarnost, 1967.; Đurić, R. Seobe Roma : krugovi pakla i venac sreće. Beograd : Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1987. te Liégeois, J.-P. Romi u Europi. Zagreb : Ibis grafika, 2009.

¹⁰⁶ Đurđević, G. Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma – Lovara. = Puranipe thaj adeturja čačune hrvatskake Homengo – Lovari. = History and customs of the autochthonous croatian Roma – Lovari. Bjelovar : Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma, 2009. Str. 33.

¹⁰⁷ Ibidem, str. 33.

kredom na zidovima ili vezivanjem konaca na granama žbunja, razlikuje se od grupe do grupe.¹⁰⁸ No potrebno je naglasiti da patrin nije pismo, već upravo kod sporazumijevanja koji je ograničen svojim mogućnostima iskaza. Najsličniji je kodovima koji ponegdje koriste skitnice, štoviše upravo to je i njegova jedina svrha. Pružiti osnovne informacije, kao što J.-P. Clébert navodi, drugim nomadskim skupinama Roma o naklonostima lokalnog stanovništva Romima tj. opasnosti ili blagonaklonosti, do financijskih i drugih karakteristika lokalnog stanovništva...¹⁰⁹ Navedeno, s minimalnim razlikama navodi i R. Đurić te napominje kako se radi o posebnom znakovnom sistemu, a ne pismu.¹¹⁰

J.-P. Clébert navodi kako je francuski lingvist J. A. Decouredemanche 1908. objavio gramatiku romskog s dvadeset i tri hijeroglifska znaka romskog pisma, no kako postoji iznimno velika sumnja u vrijednost i postojanje tog pisma budući da ga nitko drugi ne potvrđuje. Navedeni znakovi kombinacijom tvore rečenice, no postoji različito značenje u obliku svakog znaka ovisno o tome koristi li se od strane djece, muškaraca ili staraca te načinu pisanja. Tako da razumijevanje napisanog nije moguće ako pojedinac nije dovoljno star te time upućen u značenje i korištenje istog.¹¹¹ I sam J.-P. Clébert navodi sumnju u postojanje istog pisma, a kako se ono ne pojavljuje nigdje drugdje opisano od drugih lingvista niti dosad nisu pronađene romske skupine koje su koristile isto pismo – ne može se govoriti o specifičnom romskom pismu.

¹⁰⁸ Clébert, J.-P. Cigani. Zagreb : Stvarnost, 1967. Str. 11.

¹⁰⁹ Ibidem, str. 233-234.

¹¹⁰ Đurić, R. Seobe Roma : krugovi pakla i venac sreće. Beograd : Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1987. Str. 229-231.

¹¹¹ Clébert, J.-P. Cigani. Zagreb : Stvarnost, 1967. Str. 228-231.

Romski jezik i romski idiomi

Kao što navodi Y. Matras, najraniji zapis romskog čini engleska transliteracija trinaest rečenica koje je zapisao i objavio Andrew Borde¹¹² 1542. pod naslovom *Egipt speche*.¹¹³ Knjiga, naslovljena *The fyrst boke of the introduction of knowledge*, predstavlja sintezu znanja stečenu njegovim putovanjima Europom do krajnjeg dijela njegovog putovanja i posjeta Svetoj Zemlji i Jeruzalemu. Pisana je u skladu sa svojevremenom jezičnom inačicom engleskog jezika, danas zvanom staroengleskim te postoje značajna, no razumljiva, odstupanja od suvremenog standarda engleskog jezika i njegovih dijalekata. Prema naslovu Bordeovog poglavlja uočljivo je kako se govori o Egipćanima dok se analizom kratkog teksta uočava kako govori o Egiptu s pustinjama kojeg geografski smješta kraj Judeje. No jezik koji navodi nije egipatski već romski, stoga i Egipćani koje je susreo moraju biti Romi. Pitanje je koga je to Borde susreo na svom putovanju jer navodi kako malobrojni Egipćani koje je susreo ne žive u Egiptu već tamo žive nevjernici.¹¹⁴ Analizom zapisanih trinaest rečenica usporednog prijevoda na engleski, uočljivo je kako se radi o romskom, no kako tada nije postojao određen način zapisivanja romskog, Borde koristi englesku transliteraciju na temelju onoga što čuje, negdje pogrešno spaja, a negdje pogrešno rastavlja određene riječi na romskom. Tih prvih trinaest rečenica, kako ih Borde zapisuje, su sljedeće:

Good morow!	Lach ittur ydyes!
How farre is it to the next towne?	Cater myla barforas?
You be welcome to the towne.	Maysta ves barforas.
Wyl you drynke some wine?	Mole pis lauena?

¹¹² Andrew Boorde, pisan i kao Borde (cca. 1490. – 1549.), engleski liječnik, pisac i putopisac. Autor nekoliko knjiga medicinske tematike te knjige *The Fyrst Boke of the Introduction of Knowledge, the whyche dothe teache a man to speake parte of all maner of languages, and to know the usage and fashion of all maner of countreys : and for to know the moste parte of all maner of coynes of money, the whych is currant in every region : made by Andrew Borde, of Physycke Doctor : dedycated to the right honorable and gracious lady Mary daughter of our soverayne Lorde Kyng Henry the eyght* (cca. 1547.). Royal College of Physicians in Edinburgh omogućio je digitalizaciju Bordeovih tekstova te je digitalizirana verzija Bordeovog teksta u monografiji F. J. Furnivalla dostupna za pregled na mrežnim stranicama digitalne knjižnice *Internet achive*.

¹¹³ Matras, Y. *Romani : a linguistic introduction*. Cambridge : Cambridge university press, 2004. Str. 2.

¹¹⁴ Boorde, A. *The Fyrst Boke of the Introduction of Knowledge, the whyche dothe teache a man to speake parte of all maner of languages, and to know the usage and fashion of all maner of countreys : and for to know the moste parte of all maner of coynes of money, the whych is currant in every region : made by Andrew Borde, of Physycke Doctor : dedycated to the right honorable and gracious lady Mary daughter of our soverayne Lorde Kyng Henry the eyght*. // *The fyrst boke of the introduction of knowledge made by Andrew Borde, of physycke doctor : A compendious regyment, or, A dyetary of helth made in Mountpyllier. / edited, with a life of Andrew Boorde, and large extracts from his breuyary, by Frederick James Furnivall*. London : published for the Early English Text Society, by N.T. Trübner. Str. 217-218. Dostupno na: <https://archive.org/details/b2190277x>. (18.9.2018.). Str. 217.

I wyl go wyth you.	A vauatosa.
Sit you downe, and dryncke.	Hyste len pee.
Drynke, dynke ! for God sake!	Pe, pe deue lasse!
Mayde, geue me bread and wyne!	Achae, da mai manor la veue!
Geue me fleshe!	Da mai masse!
Mayde, come hyther, harke a worde!	Achae, a wordey susse!
Geue me aples and peeres!	Da mai paba la ambrell!
Much good do it you!	Iche misto!
Good nyght!	Lachira tut! ¹¹⁵

Raseljenost romskih skupina diljem svijeta kroz povijest rezultirao je i razvojem različitih idioma, a ponegdje i prestankom korištenja romskog kao materinjeg jezika zbog različitih razloga. No upitno je jesu li prvotne romske skupine prilikom napuštanja Indije uopće govorile istim jezikom kao i radi li se uopće o romskim skupinama zajedničkog porijekla ili se romski jezik kao takav razvio susretima na putevima i miješanjem raznih skupina koje su s vremenima postale jedan narod. Iako kao što je navedeno, određene skupine se ne smatraju Romima iako govore romskim idiomom (Sinti, Manuši) dok nekim skupinama Roma negovornicima romskog kao što su Bajaši, Romi govornici romskog odriču pripadnost romskoj zajednici.

Što se tiče standardizacije romskog jezika, ona je tek u povojima i prvenstveno se radi na analizi i kodifikaciji idioma pojedinih skupina u pojedinim državama. Ti idiomi su međusobno slični, no nisu jednaki te se ne može govoriti o jednom romskom jeziku koji je svim romskim skupinama razumljiv u potpunosti. Problem je i odabir pisma, latiničnog ili ćiriličnog, kao i konačan broj grafema, na svjetskoj razini kako bi se zadovoljili govornici raznih idioma romskog. Bilo kakvom pokušaju standardizacije romskog jezika nužno mora prethoditi dugotrajan postupak lingvističkog opisivanja svih romskih idioma. Temeljem lingvističkih opisa analiziranih idioma moguće je tada uz suglasnost šire romske zajednice odabrati jedan idiom koji će se temeljem određenih jezičnih karakteristika dalje koristiti kao standard te će time biti ostvarena jezična jednakost za sve Rome neovisno o tome u kojoj zemlji žive. Odabir samo

¹¹⁵ Ibidem, str. 218.

jednog romskog idioma i pokušaja nametanja istog kao jezičnog standarda nužno će dovesti do njegovog odbacivanja od strane svih drugih romskih skupina koje su govornici drugih romskih idioma. Kao što Cortiade navodi, još od Prvog svjetskog kongresa Roma osnovno polazište na polju romskog jezika i standardizacije jest stvaranje centralnog jezika temeljenog na osnovi što većeg broja zajedničkih karakteristika svih idioma romskog jezika. Time se niti jedan idiom ne bi postavio kao "bolji", nadređen drugima već bi se standard bazirao na svima zajedničkim dijelovima.¹¹⁶ Povijest je pokazala kako unatoč odlukama na navedenom i sljedećim kongresima, pojedine romske udruge djeluju samostalno te time ugrožavaju jezično ujedinjenje svih Roma temeljem zajedničkog usuglašavanja na jezičnom polju.

Kao što Y. Matras navodi, potreba za standardizacijom radi boljeg razumijevanja na širem prostoru, omogućavanja institucionaliziranih mogućnosti obrazovanja na materinjem jeziku, prepoznata je već 1960-ih te se na prostoru Slovačke, Češke i Mađarske izradilo gramatike, udžbenike, razne priručnike i obrazovne materijale te umjetnička ostvarena na lovarskom romskom govoru. U 1990-ima se u Austriju krenulo u zaštitu polako nestajućeg govora gradišćanskih Roma te je nakon lingvističke analize napravljena standardizirana forma govora gradišćanskih Roma. U Rusiji je potreba standardiziranja romskog jezika prepoznata još 1930-ih, a u obzir se uzima govor romske skupine Ruskih Roma (rus. Руска Рома, Русские цыгане ili Халадытка Рома) koristeći ćirilično pismo.¹¹⁷ Za cjelokupan lingvistički pregled romskog jezika i njegovih idioma iznimno je korisno konzultirati monografiju Y. Matrasa *Romani : a linguistic introduction*.¹¹⁸

D. S. Kenrick kao promatrač Prvog svjetskog kongresa Roma (World Romani congress) održanog 5.4.-12.4.1971. na širem području Londona opisao je događanja i zaključke navedenog skupa u članku *The world Romani congress – april 1971*. objavljenim u znanstvenom časopisu specijaliziranim za romsku tematiku *Journal of the Gypsy lore society*. Kongres je sazvaio pariški Comité International Tsigane. Na navedenom je kongresu sudjelovalo 23 Roma, predstavnika svojih udruga iz osam zemalja (Čehoslovačke, Finske, Francuske, Velike Britanije, Njemačke, Irske, Španjolske i Jugoslavije) uz promatrače iz dotičnih zemalja te Belgije, Kanade, Indije i SAD-a. Jugoslavenski predstavnici bili su Slobodan Berberski i Nusret Sehari iz

¹¹⁶ Cortiade, M. O kodifikaciji i normalizaciji romskog zajedničkog jezika. // Međunarodni naučni skup Jezik i kultura Roma : (Sarajevo, 9-11.Vi 1986). / [gl. i odg. ur. Milan Šipka]. Sarajevo : Institut za proćavanje nacionalnih odnosa, 1989. Str. 205-221.

¹¹⁷ Matras, Y. The future of Romani : toward a policy of linguistic pluralism. Pdf dokument. Dostupno na: [http://languagecontact.humanities.manchester.ac.uk/YM/downloads/Matras,%20Yaron.%20\(2005\).%20The%20future%20of%20Romani.pdf](http://languagecontact.humanities.manchester.ac.uk/YM/downloads/Matras,%20Yaron.%20(2005).%20The%20future%20of%20Romani.pdf). (18.9.2018.). Str. 5-9.

¹¹⁸ Matras, Y. Romani : a linguistic introduction. Cambridge : Cambridge university press, 2004.

Beograda te Abdi Faik iz Skoplja. Berberski je odabran za predsjedatelja kongresa koji je službeno otvoren 8.4.1971. Na kongresu su bili predstavljeni problematika na polju jezika, kulture, obrazovanja, socijalne tematike i ratnih zločina tijekom Drugog svjetskog rata te napredci s kojim se susreće lokalna romska manjina u zemljama predstavnika. Ključni dio kongresa je bio dogovor o usvajanju oblika romske zastave i himne te zajedničko usuglašavanje o potrebi standardizacije romskog jezika. Postignuto je zajedničko stajalište kako se svi romski dijalekti smatraju jednako vrijednima te da niti jedan dijalekt ili govor nije nadređen u odnosu na druge, no kako je potrebno raditi na standardizaciji kako bi se jedan jezik koristio na kongresima i u periodičnim i neperiodičnim publikacijama. Nužno je spomenuti, kao što Kenrick spominje da su tijekom navedenog kongresa sudionici komunicirali koristeći razne strane jezike i različite dijalekte romskog jezika što se pokazalo poteškoćom, posebice prilikom izlaganja predstavnika kada se sve moralo prevoditi na četiri jezika kako bi sve bilo razumljivo svima.¹¹⁹ Potrebno je spomenuti i kako je jedan od zaključaka okupljenih poslanika bilo odbijanje Cigan/Cigány/Tsigane/Zingano/Zigeunare, Gitanos, Gypsy i drugih naziva pod kojima su Romi bili već tisuću godina identificirani (a mnogi i identificirali/identificiraju se) u svijetu te da se naziv Romi uzima kao jedini prihvatljivi termin u svim jezicima. Termin Rom se preporučuje koristiti u svim aspektima, no on ponekad također može imati ulogu nepoželjnog i nametnutog naziva, posebice kao što je već spomenuto u romskih skupina Sinta, Manuša, Gitanosa, Kale koji ne žele da ih se naziva Romima. M. Binder se referira na I. Hancocka te navodi kako je konačni cilj navedenog skupa bilo ponovno ujedinjenje Roma. Prema Hancocku polazišni koncept, kako ih naziva, romskih nacionalista, jest ideja da su Romi u Europu stigli kao jedan narod te da se ponovno trebaju ujediniti u jedan narod.¹²⁰ Navedeno je problematična teza jer nema nikakvih naznaka da su Romi napustili Indiju te stigli u Europu kao jedan narod, naprotiv, nekoliko valova raseljavanja iz Indije te vidljive jezične značajke u određenim idiomima upućuju kako je sasvim moguće da se radilo, barem u početnih nekoliko stoljeća o različitim indijskim plemenima i narodima koji su se s vremenom izmiješali.

V. Klopčić navodi jugoslavensku povijest održavanja simpozija i kongresa na kojima je bilo riječi o standardizaciji romskog jezika; o simpoziju 1986. u Sarajevu čiji su se sudionici usuglasili o potrebi standardizacije romskog jezika, teorijski okvir postavio je lingvist Milan Šipka. Sljedeći korak je bila konferencija 1992. u Skopju o standardizaciji romskog u Makedoniji s ciljem uvođenja istog u makedonske škole. Kao što navodi, predstavnici Roma s

¹¹⁹ Kenrick, D. The World Romani congress - april 1971. // *Journal of the Gypsy lore society*, vol. L., (1971), str. 101–108. Dostupno na: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=inu.30000105045649;view=1up;seq=9>. (25.9.2018.).

¹²⁰ Binder, M. Beas : ethnic mobilisation and identity. // *Minorities research*. 12(2010), str. 36.

područja bivše Jugoslavije samostalno su nastavili inicijativu za standardizaciju romskog te je 2012. objavljen priručnik pod nazivom *Standardizacija romskog jezika*¹²¹ pod autorstvom R. Đurića.¹²² Navedena standardizacija se bazira na lokalnom arlijskom romskom idiomu. Bez suradnje sa svim romskim udrugama diljem Europe, prvenstveno, i ostatka svijeta, bez uvažavanja mišljenja i stavova drugih romskih skupina i njihovih idioma, i sam proces standardizacije koji se temelji samo na arlijskom romskom idiomu osuđen je na globalan neuspjeh, a lokalni uspjeh je također upitan. Kao što Y. Matras navodi, dosadašnji pokušaji da se jedan idiom nametne bez konzultiranja drugih romskih skupina govornika drugih idioma, propali su jer se isto shvaća kao pokušaj prisilnog nametanja. Radi dobrobiti cjelokupne romske populacije, procesu standardizacije određenog govora mora se pristupiti zajedničkom međunarodnom suradnjom.¹²³

V. A. Friedman o navedenoj skopskoj konferenciji romskog govori kako je organizirana uz sponzorstvo Ministarstva obrazovanja Republike Makedonije zbog pronalaska dogovora o načinu uvođenju romskog u makedonske škole u kojima postoji značajan broj pripadnika romske manjine kao nastavnog predmeta, no ne kao jezika izvođenja cjelokupne nastave. Štoviše, Friedman svom članku prilaže tekst koji jasno iskazuju u 1. članku osnovnih principa kako je kodifikacija romskog namijenjena radi potreba učenja u Republici Makedoniji te da se treba promatrati kao jedan korak prema međunarodnom romskom književnom jeziku, a ne kao njegov konkurent. U 2. se članku osnovnih principa naglašava kako je kodifikacija romskog jezika u Makedoniji bazirana na arlijskom idiomu budući da romska skupina Arlija čini većinu romske populacije. Navedena kodifikacija će koristiti i određene leksičke dodatke iz drugih romskih idioma drugih romskih skupina poput Džambaza, Burgudžija, Gurbeta i drugih s područja Makedonije. Razlog prihvaćanja leksičkih dodataka iz idioma drugih skupina jest stvaranje kompromisa kako jezične razlike ne bi dodatno osnažile tadašnje, nastale podjele u dvije glavne romske političke stranke.¹²⁴

¹²¹ Đurić, R. Standardizacija romskog jezika. Sarajevo : Udruženje Kali Sara Romski informativni centar, 2012.

¹²² Klopčič, V. Značenje regionalne suradnje za očuvanje jezika i kulture Roma. Političke perspektive. Vol. 5., 3(2016), str. 91-93.

¹²³ Matras, Y. The future of Romani : toward a policy of linguistic pluralism. Pdf dokument. Dostupno na: [http://languagecontact.humanities.manchester.ac.uk/YM/downloads/Matras,%20Yaron.%20\(2005\).%20The%20future%20of%20Romani.pdf](http://languagecontact.humanities.manchester.ac.uk/YM/downloads/Matras,%20Yaron.%20(2005).%20The%20future%20of%20Romani.pdf). (18.9.2018.). Str. 10-21.

¹²⁴ Friedman, V. A. Romani standardization and status in the Republic of Macedonia. // Romani in contact. / ed. Yaron Matras. Amsterdam – Philadelphia : John Benjamins publishing company, 1995. Str. 177-189. Pdf dokument. Dostupno na: <http://mahimahi.uchicago.edu/media/faculty/vfriedm/088Friedman95.pdf>. (25.9.2018.) Str. 179-181.

Kada se govori o romskom jeziku - romani čhibu on je bogat idiomima, budući da romske skupine žive u mnogim državama diljem svijeta isto je utjecalo i na razvitak idioma u skladu s okolinom u kojoj se govornici nalaze. Svi idiomi mogu se grupirati u nekoliko varijeteta prema određenim jezičnim karakteristikama koje iskazuju. J.-P. Liégeois, Lj. Demir i N. Durmiš navode kako se prva podjela romskih govora može učiniti prema podjeli na stratume. Tako postoji "stratum O" i "stratum E", ovisno o načinu koji glas se koristi prilikom nastavka glagola za prošlo vrijeme u prvom licu "-em" ili "-om". Govori "stratuma O" su govori romskih skupina geografski smještenih na području Balkana, Srednje Europe i Karpata te Baltičkih zemalja. Govori "stratuma E" su govori romskih skupina na većem dijelu Balkana i Turske. Liégeois navodi kako međusobno razumijevanje govornika romskih idioma, nužno ne ovisi o stratumu kojem govornik pripada, njihovi idiomi su međusobno razumljivi¹²⁵, iako će postojati određena nerazumijevanja. Druga podjela koja pobliže pokazuje i utjecaje drugih jezika je podjela na vlašku i nevlašku skupinu. Vlaška skupina je skupina romskih govora na koje je rumunjski jezik imao određen utjecaj, no ne na semantičkoj već sintaktičkoj razini. To su idiomi Kalderaša, Lovara i Gurbeta. Nevlaška skupina je skupina romskih govora na koje rumunjski jezik nije imao određen utjecaj već neki drugi jezici kao što su to slavenski, njemački, francuski ili turski jezik. Toj skupini pripadaju idiomi romskih skupina u Slovačkoj, Češkoj, Rusiji, Poljskoj, Mađarskoj; idiom Arlija i Bugurdžija te ostalih.¹²⁶ Treća podjela je podjela na dijalekte koji se dalje dijele na idiome određenih romski skupina. Y. Matras prikazuje podjelu na dijalekte koji su: sjeverni i južni vlaški dijalekt romskog, sjeverni dijalekt romskog, sjeverni i južni središnji dijalekt romskog te pararomske dijalekte (idiome kojim se koriste Romi, no u njima riječi romskog porijekla predstavljaju minimalan udio kao što je to slučaj s Gitanosima).¹²⁷ No mnoge romske skupine uopće ne govore romski već kao materinji imaju neki drugi jezik. Potrebno je istaknuti rumunjske Rome i Rome čiji su preci nekad bili u ropstvu na području nekadašnjih Kneževina Vlaške i Moldavije. Takvi su npr. hrvatski i mađarski Romi Bajaši kojima je materinji jezik tzv. bajaški rumunjski. Španjolski Gitanosi govore idiomom španjolskog jezika u kojem su sačuvani minimalni jezični ostaci romskog jezika. Britanski Romanichales govore gaelskim idiomom s minimalnim jezičnim ostacima romskog. Bugarski Horahane govore turskim jezikom. Kaulje u Italiji govore arapskim jezikom. Značajan broj Roma uopće ne govori romski već im je materinji jezik službeni jezik države i okruženja u

¹²⁵ Liégeois, J.-P. Romi u Europi. Zagreb : Ibis grafika, 2009. Str. 49.

¹²⁶ Usporedi: Liégeois, J.-P. Romi u Europi. Zagreb : Ibis grafika, 2009. Str. 45-59. te Demir, Lj.; Durmiš, N. Gramatika romskog jezika. = Gramatika e romane čhibaki. Zagreb : Udruga za promicanje obrazovanja Roma u RH "Kali Sara", 2012.

¹²⁷ Matras, Y. Romani : a linguistic introduction. Cambridge : Cambridge university press, 2004. Str. 5-13.

kojem su rođeni i u kojem žive. R. Đurić u predgovoru svoje knjige *Standardizacija romskog jezika* navodi kako je 2010. tijekom regionalne konferencije pod nazivom "Romski jezik, istorija i kultura – juče, danas, sutra" u Bosni i Hercegovini pod organizacijom Romskog informativnog centra Kali Sara, došlo do zaključka kako samo 3-5 % pripadnika romske zajednice koristi u svakodnevnom životu dok 10-15 % pripadnika romske zajednice zaista govori taj jezik u potpunosti.¹²⁸ Nažalost, nisu navedeni podaci radi li se samo o Romima s područja Bosne i Hercegovine, no može se pretpostaviti kako se radi o njima budući da je konferencija bila u Bosni i Hercegovini. Nadalje, R. Đurić navodi tekst *Zaključaka prvog sastanka stručne radne grupe za standardizaciju romskog jezika za zemlje Zapadnog Balkana održanog od 29. do 30. jula 2011. godine, Jahorina, Bosna i Hercegovina* gdje je kao jedan od zaključaka navedeno kako romski jezik na prostoru zemalja raspale Jugoslavije zajedničke karakteristike te da se na temelju istog radi standardizacija romskog jezika.¹²⁹ Kao što je uočljivo, u samim se *Zaključcima* navodi kako se radi o kodifikaciji na lokalnoj razini. Navedeno je kako "romski jezici s područja Jugoslavije dijele zajedničke karakteristike", no nužno je napomenuti kako se ne radi o romskim jezicima već o idiomima romskog jezika. Štoviše, zaključak je problematičan jer izričito ne navodi na kojem će se idiomu bazirati standardizacija, posebice kada se uzmu u obzir razlike između vlaške i nevlaške skupine romskih govora, tj. lovarskog i arlijskog idioma koji čine većinu idioma govornika romskog jezika na spomenutom području. Pregledom objavljene *Standardizacije romskog jezika* (2012.) R. Đurića uočljivo je kako se radi o kodifikaciji na bazi arlijskog nevlašskog idioma, kao što je već prethodno napomenuto.

Romi u Hrvatskoj

Kao što je spomenuto, Romi se na području Hrvatske pojavljuju prema zapisima prvi put na području Dubrovnika već u 14. stoljeću. Ono što je zanimljivo jest to da ti Romi nisu bili nomadi, tj. dolaskom do Dubrovnika naselili su se te su u 15. st. počeli podizati svoje kuće, kao što to G. Đurđević navodi pozivajući se na dokumente dubrovačkog arhiva. Život tih Roma ni po čemu nije odudarao od života drugih slavenskih sugrađana: živjeli su u kućama, plaćali su poreze, služili su vojne obveze u obrani Dubrovnika, neki su bili trgovci, neki kovači, neki seljaci, neki su radili kao sluge... No njihov broj nije bio velik, u 15. st. bilo je navedeno 26

¹²⁸ Đurić, R. *Standardizacija romskog jezika*. Sarajevo : Udruženje Kali Sara Romski informativni centar, 2012. Str. 7.

¹²⁹ Ibidem, str. 8-9.

odraslih što znači nekoliko obitelji.¹³⁰ Trgovačke veze su ih dovele na sjever Hrvatske odakle su se selili i naseljavali po Slavoniji¹³¹. G. Đurđević navodi kako su Lovari direktni potomci tih Roma.¹³² Tako su oni jedini autohtoni hrvatski Romi održavajući time neprekinutu liniju života na hrvatskom području od prvog naseljavanja na području Dubrovnika u 14. stoljeću. Genocid Roma u Drugom svjetskom ratu uništio je velik broj tih hrvatskih autohtonih Roma te oni sada čine manjinu od opće romske zajednice u Hrvatskoj. Njihov je idiom, lovarski romski – homani shib.

G. Đurđević navodi kako je određen broj pripadnika romske skupine Kalderaša prebjegao iz Srbije u Hrvatsku u razdoblju od 1892. do 1895. zbog straha od prisilnog prevođenja s katoličke vjeroispovijesti na pravoslavnu.¹³³ Oni se uz Rome iz Međimurja nazivaju i Bajašima zbog svog idioma – govore bajaškim rumunjskim jezikom – *limba d'Bjaš*, a ne romskim *romani čhibom*. Kao što I. Olujić i P. Radosavljević navode, jezik Roma Bajaša arhaični je rumunjski govor koji se zbog prostorne i vremenske odvojenosti od svoje matice – područja Rumunjske, razvio s nekim svojim specifičnostima.¹³⁴ Također nije standardiziran. Bajaš je naziv relativno novijeg datuma, kao što to navodi I. Martinović Klarić, a označuje Rome govornike rumunjskih idioma koji čine dvije trećine Roma u Hrvatskoj. Značenje tog termina je rudar, a neke skupine nazivaju se i ludarima, koritarima ovisno o tome kojim zanimanjem su se bavili njihovi preci. Njihovi preci bili su robovi u Kneževinama Vlaškoj i Moldaviji, a u Hrvatsku su doselili i ostali živjeti sjedilačkim načinom života za razliku od nekih drugih skupina Roma već od 1900. Tendencija je da žive uz rijeke, a 85 % njih ima samo hrvatsko državljanstvo.¹³⁵

G. Đurđević navodi kako u Hrvatskoj živi osam glavnih skupina, uz starije skupine naseljene na prijelazu 18. na 19. st. kao što su to Bajaši (1909.-1915. iz Rumunjske preko

¹³⁰ Đurđević, G. Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma – Lovara. = Puranipe thaj adeturja čačune hrvatskake Homengo – Lovari. = History and customs of the autochthonous croatian Roma – Lovari. Bjelovar : Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma, 2009. Str. 18-29.

¹³¹ Nužno je napomenuti kako je do 18 st. Slavonija bila relativno slabo naseljena, što zbog Osmanlijskih osvajanja što zbog drugih prilika, te je osim povrata autohtonog hrvatskog stanovništva sustavno naseljavana austrijskim, njemačkim, češkim, slovačkim i mađarskim kolonistima.

¹³² Đurđević, G. Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma – Lovara. = Puranipe thaj adeturja čačune hrvatskake Homengo – Lovari. = History and customs of the autochthonous croatian Roma – Lovari. Bjelovar : Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma, 2009. Str. 29-30.

¹³³ Ibidem, str. 32.

¹³⁴ Olujić, I.; Radosavljević, P. Jezik Roma Bajaša. // Drugi jezik hrvatski : poučavanje hrvatskoga kao nematerinskoga jezika u predškoli i školi s posebnim osvrtom na poučavanje govornika bajaškoga romskoga : priručnik s radnim listovima. / uredila Lidija Cvikić. Zagreb : Profil, 2007. Str. 102-103.

¹³⁵ Martinović Klarić, I. Kromosom Y i potraga za novom domovinom : tragom kromosoma Y od južnoazijskih do balkanskih pustopoljina : genetička prošlost i zbilja Roma i Bajaša. Zagreb : Sveučilišna naklada, 2009. Str. 54-69.

Mađarske), Kalderaši i Šijake (iz Rumunjske, Srbije i Mađarske), autohtoni Lovari te skupine koje su došle nakon Drugog svjetskog rata sredinom 20. st. iz drugih, tadašnjih jugoslavenskih zemalja: Khanjari (1960. iz Srbije), Ludari (1960.-1965. bajaško rumunjski govornici iz Srbije), razne grupe Horahaja kao što su to Arlije, Aškalijske, Gopti, Gurbeti (u etapama od 1965. do 1994. iz Bosne i Hercegovine, Kosova, Albanije, Makedonije) te Sinti (1975. iz Austrije i Italije).¹³⁶ N. Horvatić također navodi kako su: „Posljednja veća doseljenja Roma u Hrvatsku, vezana uz razdoblje prije dvadesetak godina do danas, kada dolaze skupine Arlija, Gurbeta i Čergara, s Kosova (894), Bosne i Hercegovine (421), Srbije (202) i Makedonije (178), koji danas čine uglavnom gradsko stanovništvo (Zagreb, Rijeka, Pula...)“. ¹³⁷ Međusobno se razlikuju svojim govorima, koji nisu međusobno razumljivi – bajaško rumunjski, romski i albanski.

Prema podacima iz Popisa stanovništva Republike Hrvatske izvršenim 2011. godine u Hrvatskoj živi 16 975 Roma. No važno je napomenuti kako se i 172 stanovnika izjasnilo prema narodnosti kao Aškalijske.¹³⁸ Osim narodnosti u skladu s formalnim i postojećim državama, koje predstavljaju osnovu za stvaranje narodnog identiteta, određen broj hrvatskih stanovnika je pod narodnost izjavio određene dubiozne identitete; tako postoje ljudi koji svoju narodnost vezuju uz nepostojeće države kao što su to Jugoslaveni kojih je 331, neki se unutar postojećih narodnih identiteta odlučuju regionalno izjasniti te tako pod narodnost navode Istrani 25 491, Dalmatinci 705, Primorci 50, Slavonci 133, Međimurci 135, Zagorci 139. Zanimljivo je i spomenuti kako je pod svoju narodnost izjavilo 31 479 Bošnjaka, 2 059 Bosanaca te 75 Hercegovaca. Kao svoju narodnost određen broj hrvatskih stanovnika je navelo svoju vjersku pripadnost te tako postoji 7 558 Muslimana¹³⁹ i 2 560 Pravoslavaca¹⁴⁰. Više podataka o Romima na području Sisačko-moslavačke županije može se pronaći u izvještaju Projekta građanskih prava Sisak, većina Roma u ovoj županiji pripada skupini Bajaša te se osim hrvatskim jezikom koriste i bajaško

¹³⁶ Đurđević, G. Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma – Lovara. = Puranipe thaj adeturja čačune hrvatskake Homengo – Lovari. = History and customs of the autochthonous croatian Roma – Lovari. Bjelovar : Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma, 2009. Str. 37.

¹³⁷ Horvatić, N. Povijesno-socijalna obilježja Roma u Hrvatskoj. // Društvena istraživanja. Br. 2-3(46-47), God. 9(2000), str. 258.

¹³⁸ Aškalijske su Romi doseljeni s područja Albanije. Ne govore romski niti bajaški rumunjski već im je albanski materinji jezik. Ne žele da ih se naziva Romima.

¹³⁹ Do popisa 2001. Muslimani su bili navođeni kao narodnost u skladu s formalnim priznanjem koji su imali u vrijeme SFR Jugoslavije, njihova vjersko-povijesna je time bila izjednačena s narodnošću čime je to bila iznimka u svjetskim okvirima, usporediva sa Židovima. S ostvarenjem samostalnih država, najveći broj Muslimana prihvatio narodno izjašnjavanje kao Bošnjak. Nemoguće je prema dostupnim podacima odrediti radi li se o stanovnicima koji su pogrešno shvatili pitanje o narodnosti te izjavili svoju vjersku pripadnost ili su se izjasnili po kriteriju koji je vrijedio u vrijeme SFR Jugoslavije.

¹⁴⁰ Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. : stanovništvo prema državljanstvu, narodnosti, vjeri i materinskom jeziku. // Statistička izvješća. Zagreb : državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 2013. Str. 13.

rumunjskim kao materinjim jezikom.¹⁴¹ Iznimno koristan izvor informacija o ekonomskom i društvenom položaju Roma u Međimurskoj županiji, ali općih informacija o udjelu Roma u stanovništvu Hrvatske, kao i izvor vrijednih bibliografskih izvora za daljnja istraživanja je *Atlas romskih naselja u Međimurskoj županiji*.¹⁴² Romi koji žive na području Međimurske županije pripadaju skupini Roma Bajaša se osim hrvatskim jezikom koriste i bajaško rumunjskim kao materinjim jezikom. Vrijedan izvor informacija je i *Socijalno uključivanje djece Roma (RECI+) : izvještaj za Hrvatsku* izrađen na temelju istraživanja Instituta za društvena istraživanja Ivo Pilar iz Zagrebu¹⁴³. Iako ga se treba uzeti *cum grano salis* jer se u pojedinim dijelovima navodi određene dubiozne tvrdnje nastale izvođenjem zaključaka iz statističkih izvještaja koji ne odgovaraju stvarnim stanjem, tako se navodi kako Romi u Hrvatskoj najvećim dijelom govore romskim jezikom (romani čhib)¹⁴⁴, budući da Romi u izvještajima svoj jezik nazivaju romskim, no kao što je to već spomenuto to je jedna kulturološka zabluda koja ne odgovara lingvističkom stanju većinskog broja hrvatskih Roma koji su Romi Bajaši i materinji jezik im je bajaški rumunjski dok romani čhib uopće ne poznaju i nisu se u mogućnosti njime koristiti. M. Binder navodi također kako i u Mađarskoj postoji problem shvaćanja što je to romski jezik i kod većinskog stanovništva za koje je svaki govor Roma romski - i kod grupe Bajaša i kod Lovara, no romski je samo lovarski dok je bajaški idiom rumunjskog.¹⁴⁵

Jezik Roma u Hrvatskoj

Prema jezicima kojima govore, osim hrvatskog, Romi se u Hrvatskoj mogu podijeliti u tri skupine govornika kojima je drugi jezik materinji. To su, redom navođeno po broju govornika, rumunjski, romski i albanski jezik. Što se tiče pisane varijante jezika, ona je relativno mlada, a kada se uzme u obzir i povećana nepismenost i siromaštvo u romskoj zajednici, razumljivo je zašto ne postoji značajan broj književnih ili drugih tiskanih djela na navedenim jezicima. Nužno je spomenuti kako niti romski niti bajaški rumunjski nisu standardizirani jezici te postoji i velik otklon ovisno o lokalnom idiomu pojedine zajednice.

¹⁴¹ Važno je zvati se Rom. = Važno je sa ti kje Bajaš. = The importance of being Roma. / [izvještaj izradila Milana Kreća]. Sisak : Projekt građanskih prava Sisak, 2016.

¹⁴² Atlas romskih naselja u Međimurskoj županiji. / UN DP-ov projekt „Platforma za uključivanje Roma u Međimurskoj županiji“. Dostupno na: www.hr.undp.org/content/dam/croatia/docs/Research%20and%20publications/socialinclusion/UNDP-HR-ATLAS-ROMA-MEDJIMURJE-2014.pdf. (12.7.2018.).

¹⁴³ Socijalno uključivanje djece Roma (RECI+) : izvještaj za Hrvatsku. Zagreb : Pučko otvoreno učilište Korak po korak, 2015.

¹⁴⁴ Ibidem, str. 25.

¹⁴⁵ Binder, M. Beas : ethnic mobilisation and identity. // Minorities research. 12(2010), str. 41.

Proces standardizacije romskog jezika koji se odvija od strane određenih romskih lingvista s područja Srbije, Makedonije i Albanije temeljen je na bazi nevlaškog idioma Roma Arlija, kao što je prethodno citirano radove Friedmana i Đurića.¹⁴⁶ U tom procesu standardizacije ne sudjeluju drugi Romi iz drugih zemalja jer govore drugim govorima, tj. idiomima romskog. Romski jezik koji se može studirati i učiti na smjeru romistike na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu temelji se na navedenom nevlaškom govoru koji se nalazi u procesu standardizacije. Na istom studiju romistike ne uči se idiom Roma Bajaša, niti idiom Roma Lovara kao dviju autohtonih hrvatskih romskih zajednica koje zajedno čine više od dvije trećine Roma u Hrvatskoj. Za razliku od navedenog studija studij romistike¹⁴⁷ na Filozofskom fakultetu Karlovog Sveučilišta u Pragu okrenut je proučavanju, studiranju i učenju lokalnih idioma Roma, idioma Roma u Češkoj te s istoka Slovačke uz usporedbu s lovarskim romskim. Kao što je to slučaj i s izučavanjem svih idioma romskog jezika na Sveučilištu u Manchesteru¹⁴⁸. No kako je studij u Zagrebu u začetku očekuje se napredak i proširenje na romsku tematiku s područja same Hrvatske, ali i drugih zemalja svijeta u kojima živi romska manjina i koristi svoje idiome.

Romi koji govore rumunjskim jezikom u Hrvatskoj isključivo pripadaju skupini Bajaša. U Hrvatskoj se znanosti govor Bajaša nije mnogo proučavao stoga je doktorska disertacija dr. sc. Petra Radosavljevića pod naslovom *Jezik Roma Bajaša na teritoriju Republike Hrvatske* iznimno vrijedan doprinos hrvatskoj znanosti posebice grani rumunistike i nezaobilazan izvor informacija za svo daljnje znanstveno bavljenje romskom tematikom i njihovim govorima. Radosavljevićeva disertacija je zasad jedini potpuni lingvistički opis bajaškog rumunjskog na području Republike Hrvatske. Kao što Radosavljević navodi, bajaški predstavlja idiom koji sve do nedavno nije postojao u pisanom obliku, a u postojećim publikacijama se javljaju i oscilacije u ortografskim rješenjima upravo zbog nepostojanja norme, ali i nepoznavanja strukture jezika.¹⁴⁹ Bajaški rumunjski se u Hrvatskoj može dodatno podijeliti i na glavna dva subidioma, ovisno o dijelu Rumunjske iz kojeg su Romi Bajaši pristigli na ova područja, kako to Radosavljević navodi, na erdeljski i muntenski govor.¹⁵⁰ Kraći pregled leksičkog, fonološkog i

¹⁴⁶ Usporediti: Đurić, R. Standardizacija romskog jezika. Sarajevo : Udruženje Kali Sara Romski informativni centar, 2012. te Friedman, V. A. Romani standardization and status in the Republic of Macedonia. // *Romani in contact.* / ed. Yaron Matras. Amsterdam – Philadelphia : John Benjamins publishing company, 1995. Str. 177-189. Pdf dokument. Dostupno na: <http://mahimahi.uchicago.edu/media/faculty/vfriedm/088Friedman95.pdf>. (25.9.2018.) Str. 179-181.

¹⁴⁷ Romistika. // Degree programmes and fields of study at Charles University. Dostupno na: <https://is.cuni.cz/webapps/akreditace/studium/11210/1001426/?lang=en>. (18.9.2018.).

¹⁴⁸ Romani project : romani linguistic and romani language projects. // University of Manchester. Dostupno na: <https://romani.humanities.manchester.ac.uk/>. (18.9.2018.).

¹⁴⁹ Radosavljević, P. *Jezik Roma Bajaša na teritoriju Republike Hrvatske : doktorska disertacija.* Zagreb : Filozofski fakultet, 2010. Str. 14-15.

¹⁵⁰ Ibidem, str. 16-21.

morfološkog sustava govornika bajaškog s područja Baranje naveden je u zborniku *Drugi jezik hrvatski* (2007.) te predstavlja, uz druge radove, vrijedan doprinos radu s djecom kojima hrvatski jezik nije materinji.¹⁵¹

Podaci dobiveni prilikom Popisa stanovnika 2011. pružaju iznimno vrijedan izvor podataka, no istovremeno su relativno nesiguran izvor te se pri njihovom daljnjem korištenju uvijek mora prilaziti *cum grano salis*. Najveći broj stanovnika Republike Hrvatske naveo je hrvatski jezik kao materinji jezik - 4 096 305 stanovnika. No zanimljivo je primijetiti kako je 3 059 stanovnika izjavilo kako im je hrvatsko-srpski materinji jezik dok je to srpsko-hrvatski za njih 7 822. Od srodnih južnoslavenskih standardiziranih štokavskih jezika potrebno je spomenuti srpski s 52 879, bosanski sa 16 856 te crnogorski s 876 stanovnika Republike Hrvatske kojima su to materinji jezici. Romski jezik je kao materinji jezik izjavilo 14 369 stanovnika dok je albanski jezik materinji jezik za 17 069 stanovnika. Rumunjski je materinji jezik za 955 stanovnika dok je to vlaški za 14 stanovnika. Vlaški nije jezik već se može smatrati jednim od govora, ali ne i dijalektom ili narječjem, rumunjskog jezika. Moldavski kao materinji jezik navela su 54 stanovnika. Moldavski je standardiziran i službeni jezik Republike Moldavije, no i u samoj Moldaviji Moldavljani ga često izjednačavaju s rumunjskim. Upitan je i broj govornika nizozemskog jezika: 206 stanovnika je izjavilo kako im je nizozemski materinji jezik dok je 41 stanovnik to izjavio za flamanski. Flamanski ne postoji kao jezik, to je jedan od dijalekata nizozemskog jezika kojim se koriste stanovnici belgijske pokrajine Flandrije. Goranski je kao materinji jezik za izjavilo 405 stanovnika. Upitno je što je to goranski jezik jer takav jezik ne postoji. Prema navedenim podacima nemoguće je odrediti radi li se o stanovnicima Gorskog kotara koji su kao materinji jezik naveli svoj regionalni govor (radi li se o regionalnom varijetetu štokavskog narječja s kajkavsko-čakavskim utjecajem?) ili se radi o govoru Gorana, slavenskih muslimana porijeklom s područja Kosova, Albanije i Makedonije čiji je lokalni govor očuvao neke karakteristike staroslavenskog, no nikada nije standardiziran niti je igdje službeno priznat kao jezik¹⁵². Iako je prilikom popisa ustanovljeno koliko stanovnika Hrvatske govori romskim jezikom kao materinjim jezikom taj broj - 14 369, potrebno je naglasiti, nije reprezentativan jer značajan broj upravo Roma Bajaša svoj bajaško rumunjski govor nazivaju romskim ili drugi ljudi neupoznati s oba jezika – romskim i

¹⁵¹ Olujić, I.; Radosavljević, P. *Jezik Roma Bajaša*. // *Drugi jezik hrvatski* : poučavanje hrvatskoga kao nematerinskoga jezika u predškoli i školi s posebnim osvrtom na poučavanje govornika bajaškoga romskoga : priručnik s radnim listovima. / uredila Lidija Cvikić. Zagreb : Profil, 2007. Str. 102-110.

¹⁵² Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. : stanovništvo prema državljanstvu, narodnosti, vjeri i materinskom jeziku. // Statistička izvješća. Zagreb : državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 2013. Str. 16.

rumunjskim, po kulturološkim i fizičkim karakteristikama govornika isti govor nazivaju romskim. Popisivači prilikom sakupljanja podataka na terenu nisu smjeli ni u kojem slučaju, pod zakonskom krivičnom odgovornošću, utjecati na odgovore koje su dali popisani stanovnici stoga u samom Popisu postoji velik broj statistički konfuznih informacija. No očito je da određen broj popisanih stanovnika Republike Hrvatske ne shvaća razliku između jezika i dijalekta ili govora te narodnosti ili vjeroispovijesti. Samim time potrebno je izvršiti dodatna istraživanja svih romskih skupina diljem Hrvatske uz naglašenu suradnju s lokalnim romskim udrugama kako bi se vidjela i na jednom mjestu objavila konačna slika jezičnog stanja koje bi se zatim moglo koristiti kao osnova u pokretanju drugih programa, posebice za djecu predškolskog uzrasta kako bi se smanjio jaz u uspješnosti pohađanja i završavanja osnovne škole, a dalje i srednjoškolskog i visokog obrazovanja zbog početne razlike u nedostatku bilingvalnih kompetencija.

Knjižničar i korisnik Rom

Knjižničari svakom korisniku pružaju jednaku uslugu bez obzira na ikakve rasne, spolne, religijske, obrazovne i druge karakteristike. U slučaju pojedinih skupina koje dijele određene karakteristike knjižnične usluge i pristup im se prilagođuje kako bi bile dostupne svima, što je u skladu s IFLA-inim smjernicama. Najčešće se radi o određenim skupinama koje su zbog nekog razloga društveno isključene¹⁵³ kao što je to rad s beskućnicima, slijepim osobama, zatvorenima, osobama s posebnim potrebama, nepismenima, azilantima... Osnivanje pojedinih zbirki na stranim jezicima približava pripadnike manjinskih narodnosti, koji se koriste određenim jezikom, knjižnici kao središtu zajednice te time potpomažu i očuvanje njihovog jezika i kulture. Navedene zbirke od značajne su pomoći i studentima stranih jezika koji time mogu usavršavati svoje znanje istih. Ta građa je dostupna svim korisnicima, no i ona ima svoja ograničenja jer naprosto podjela po jezičnoj karakteristikici samog dostupnog fonda nije dovoljna niti reprezentativna. Kao što N. A. Cooke navodi prema D. Carlsonu, informacijske potrebe korisnika ne razlikuju se zbog njihove rase ili etniciteta, nego prema individualnim potrebama koje mogu sadržavati čimbenike vezane uz određena kulturološka

¹⁵³ Ili nemaju jednake mogućnosti kao i većina korisnika.

iskustva kao što su pismenost, jezična kompetencija, edukacija, socijalni i društveni status, a mogu biti i temeljeni na rasi ili etnicitetu.¹⁵⁴

Ako korisnik Rom kod knjižničara-informatora zatraži informacije o dostupnoj literaturi romske tematike te na romskom ili bajaškom rumunjskom jeziku, knjižničar, nažalost ima ograničene mogućnosti budući da ne postoji velik broj takve građe. No to ne znači da je nema te da knjižničar ne može iskoristiti sve mogućnosti i pokušati mu pomoći stručnom pretragom kataloga i mrežnih baza. Iako bi bilo najbolje kada bi knjižničar korisnika Roma govornika bajaškog rumunjskog uputiti na građu na njegovom idiomu, upućivanje i na građu na standardnom rumunjskom bit će značajna. Doduše, zbog povijesnog razvoja jezika i tu postoji određen broj problema pri razumijevanju, a naknadno je moguće da korisnik usvoji vokabular standardnog rumunjskog te time izgubi dio svog idioma, što se pokazuje kao dvosjekli mač. Veći broj publikacija na romskom jeziku dostupan je u hrvatskim knjižnicama, no kako Romi govornici romskog jezika čine manjinu u Hrvatskoj, navedena građa neće biti od koristi najširoj populaciji Roma Bajaša kojima je to stran i nepoznat jezik.

Učenje bajaškog rumunjskog provodi se osim, u statusu izbornog kolegija na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, na Pučkom otvorenom učilištu Korak po korak koje provodi tečaj 'Buna zua' – tečaj učenja osnova bajaškog rumunjskog jezika u suradnji s REYN (Romani early years network) Hrvatska, neformalnom mrežom institucija i pojedinaca koji rade s romskom djecom, obiteljima i zajednicama.¹⁵⁵ Naveden tečaj može biti od velike koristi knjižničaru kako bi dodatno prilagodio svoje usluge korisniku Romu govorniku bajaškog rumunjskog čime bi se razvio bolji stupanj međusobnog razumijevanja, ali ponajviše i osjećaj bliskosti i povezanosti knjižničara s korisnikom.

Ako korisnik Rom ima specifične čitateljske potrebe za građom romske tematike, građom na određenom jeziku ili na materinjem idiomu knjižničar-informator mu može pomoći u pretrazi kataloga i preporuci korisnih naslova. Uvijek je potrebno naglasiti kako knjižnice sve svoje usluge pružaju jednako svim svojim korisnicima bez ikakve diskriminacije, a informacijski upiti nikako nisu vezani uz nečiju etničku ili bilo koji drugi oblik pripadnosti. No

¹⁵⁴ Cooke, N. A. Reference services for diverse populations. // Reference and information services : an introduction. 5. ed. / editors Linda C. Smith, Melissa A. Wong. Santa Barbara (California); Denver (Colorado) : Libraries unlimited, 2016. Str. 343.

¹⁵⁵ Izvještaj o radu Pučkog otvorenog učilišta 'Korak po korak' u 2016. godini. // Pučko otvoreno učilište Korak po korak. Dostupno na:
<https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjm5JaCv63dAhULliwKHeFYBjMQFjAAegQIBRAC&url=http%3A%2F%2Fwww.korakpokorak.hr%2Fupload%2Fo-nama%2Fizvjestaj-o-radu-2016.pdf&usg=AOvVaw0xdsi-2mSfDPdJ9nT8hegA.> (26.8.2018.).

ponekad korisnici žele građu za koju smatraju da im je po nekom kriteriju bliska, bio to jezik publikacije, tematika ili narodnost autora. Sva građa u knjižnicama sistematski se obrađuje te se pohranjuje koristeći određenom vrstom klasifikacije. Svaki knjižničar je upoznat s univerzalnom decimalnom klasifikacijom, između ostalih vrsta klasifikacija, te se njome služi u svome radu. Korisnici ne trebaju biti upoznati s vrstama i načinima klasificiranja jer ih pretraživanje kataloga koristeći klasifikacijske oznake može zbuniti te jednostavnim pogreškom mogu dobiti sasvim neočekivane rezultate pretrage što ih može navesti kako knjižnica uopće nema građu željene tematike.

U hrvatskim, ali i svjetskim knjižnicama, najčešće je korišten klasifikacijski sustav univerzalne decimalne klasifikacije. Prema hrvatskom izdanju univerzalne decimalne klasifikacije romskom jeziku dodijeljena je oznaka =214.58¹⁵⁶ te se nalazi unutar skupine sjeverozapadnih indijskih jezika koji imaju oznaku =214.5¹⁵⁷. Romska književnost kao takva zasad još nema svoju oznaku, stoga je moguće da se temeljem jezika na kojem je napisana nalazi u skupini nacionalne književnosti dotičnog jezika ili da bude unutar indijske književnosti koja ima oznaku 821.21¹⁵⁸ ili novindijske književnosti 821.214¹⁵⁹. Romi kao narod imaju oznaku (=214.58)¹⁶⁰. Što se tiče bajaškog rumunjskog on može imati pogrešnu oznaku te biti označen kao romski jezik, naprosto zbog greške koja proizlazi iz naslova ili opisa određene građe, no pri određivanju klasifikacijskih oznaka svaki će stručan knjižničar prepoznati rumunjski jezik. Takvoj je građi moguće pridijeliti klasifikaciji pod oznakom balkanskih romanskih jezika =135¹⁶¹ ili kao rumunjski jezik =135.1¹⁶². Kao književnost oznaka može biti balkanska romanska književnost 821.135¹⁶³ ili kao rumunjska književnost 821.135.1¹⁶⁴. Povijest Rumunjske ima oznaku 94(498)¹⁶⁵. Naravno, u obzir se treba uzeti i da značajan broj radova bude objavljen u serijskim publikacijama, posebice interdisciplinarnih časopisa te je najčešća pretraga kataloga putem ključnih riječi.

Također, zbirka referentne građe koju posjeduje svaka knjižnica može biti izrazito zanimljiva za proučavanje određenih aspekata romističke tematike. D. Vojak je napisao jedan

¹⁵⁶ Univerzalna decimalna klasifikacija. skraćeno izd. / urednica Lidija Jurić Vukadin. Zagreb : Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, 2013. Str. 18.

¹⁵⁷ Ibidem, str. 18.

¹⁵⁸ Ibidem, str. 465.

¹⁵⁹ Ibidem, str. 465.

¹⁶⁰ Ibidem, str. 58.

¹⁶¹ Ibidem, str. 16

¹⁶² Ibidem, str. 16

¹⁶³ Ibidem, str. 464.

¹⁶⁴ Ibidem, str. 464.

¹⁶⁵ Ibidem, str. 480.

zanimljiv rad o mijenjanju percepcije o Romima u odabranim hrvatskim, britanskim i američkim leksikografskim djelima.¹⁶⁶

Poželjno je da knjižničari ostvare suradnju s lokalnim romskim udrugama kako bi korisnicima mogli pružiti informacije o određenim događanjima koje bi ih mogle interesirati.

Knjižnične usluge za korisnike Rome

M. Gorman polazeći od definicije pismenosti u *Websterovu trećem novom međunarodnom rječniku* u kojem se ona određuje kao jednostavnu sposobnost čitanja i pisanja na određenoj razini navodi kako je takav način definiranja pismenosti tek definicija tehničke pismenosti. Stoga je potrebno naglasiti kako se kao definicija pismenosti mora uzeti njena šira definicija; cjeloživotni proces učenja čitanja i pisanja uz stalno produbljivanje i usavršavanje znanja.¹⁶⁷ Pod tehničkom pismenošću može se shvatiti osnovno razumijevanje sustava pisma: identificiranje značenja pojedinog znaka te mogućnost njegovog ispravnog korištenja i kombiniranja s drugim znakovima kako bi se stvorile smislene riječi i rečenice kao zapisani izraz misli pojedinca. M. Gorman također navodi kako novonastale fraze suvremenih tipova pismenosti kao što su računalna i vizualna pismenost smatra besmislicama jer katkad podrazumijevaju izjednačavanje s pravom pismenošću ili se koriste kao zamjena za istu.¹⁶⁸ No imanje usvojenih i razvijenih kompetencija korištenja različitih oblika elektroničkih naprava s daljnjim pristupom mrežnim uslugama ne može se samo tako odbaciti zbog terminologije. Funkcionalna pismenost predstavlja temelj za razvijanje svih drugih oblika pismenosti kao nadgradnji na osnovu, a ponajviše računalne (digitalne). G. Lapat je u svom istraživanju pokušao saznati koliki je postotak digitalne pismenosti u odraslih pripadnika romske manjine na ograničenom ispitaničkom uzorku. Ispitanivanje je provedeno 2016. na uzorku od 56 odraslih pripadnika romske zajednice u Međimurskoj županiji. Svrha ispitivanja je bilo ustanoviti koji postotak odraslih ispitanika koristi elektroničke multimedijalne uređaje, tj. u kojem postotku su osposobljeni za korištenje istih. Ispitanivanje je bilo podijeljeno u nekoliko segmenata: mogućnosti korištenja svih usluga mobilnih telefona, korištenja računala, pristupu internetu te pronalaženju informacija. Od 56 ispitanika, 37 ih posjeduje mobilni telefon, no

¹⁶⁶ Vidi više u: Vojak, D. Percepcija romskoga stanovništva u odabranim hrvatskim, britanskim i američkim leksikografskim djelima od 1880. do 2003. // *Studia lexicographica*, 1(2007). br. 1(1), str. 151–172.

¹⁶⁷ Gorman, M. Postojana knjižnica : tehnologija, tradicija i potraga za ravnotežom. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2006. Str. 42-43.

¹⁶⁸ Ibidem, str. 42.

samo 27 može samostalno koristiti svim njegovima uslugama (javljanje i pozivanje, čitanje i pisanje SMS i MMS poruka, pristup internetu). Samo dvoje ispitanika ima stalan pristup internetu na računalu, stoga je i razumljivo zašto je konačan rezultat ispitivanja mogućnosti korištenja informacija na mreži iznimno nizak. Od 11 ispitanika koji su pokušali pronaći mrežne informacije o sutrašnjoj vremenskoj prognozi tek ih je 6 uspjelo u tome. Posljednji element ispitivanja je činila je provjera mogućnosti čitanja informacija s mjernog instrumenta za količinu goriva u automobilu. Iako je većina muških ispitanika relativno uspješno očitala količinu goriva u spremniku, 7 ženskih ispitanika uopće nije znalo što predstavlja fotografija mjernog uređaja za količinu goriva.¹⁶⁹ Lapatovo istraživanje pokazuje kako bez odgovarajućeg obrazovanja (formalnog ili neformalno) ispitanici nisu u mogućnosti bili u potpunosti koristiti usluge uređaja koje koriste ili uopće prepoznati informacije koje se istim mogu dobiti, tj. nisu informacijski pismeni. Promicanje svih oblika pismenosti jedna je od osnovnih ideja knjižnica stoga se na spomenutom primjeru može vidjeti i velik značaj radionica računalnog i drugih oblika informacijskih opismenjavanja za korisnike.

Prema objavljenim istraživanjima Agencije za osnovna prava - Europske unije (European Union Agency for fundamental rights) 2014.¹⁷⁰ o statusu obrazovanja Roma u tadašnjih 11 zemlja članica, rezultati pokazuju kako romska populacija zbog nedostatka obrazovanja najvećim dijelom zaostaje za većinskim stanovništvom zemalja u kojima žive. Što posljedično rezultira i bitno umanjenim mogućnostima pronalaska posla te time osiguravanja potrebnih financijskih sredstava za život. Iako postoji iznimno velik raskorak u broju romske djece koje prekidaju svoje obrazovanje nakon ili u najgorim slučajevima tijekom osnovnoškolskog obrazovanja u odnosu na djecu okolnog većinskog stanovništva, najveća je razlika u broju potpuno nepismenih pojedinaca. Prema podacima dobivenih temeljem provedenog istraživanja ispitanika starijih od 16 godina u prosjeku 20 % romskih ispitanika izjavilo je kako ne znaju čitati niti pisati (funkcionalna nepismenost), naspram govornika većinskih naroda kod kojih taj postotak iznosi oko 1 % od ukupne populacije. U određenim zemljama broj funkcionalno nepismenih pripadnika romske zajednice je daleko veći; u Grčkoj više od polovice ispitanika izjavljuje kako nisu pismeni, u Portugalu 35 %, u Rumunjskoj 31 %, u Francuskoj 25 %. U Češkoj, Mađarskoj i Slovačkoj manji broj Roma starijih od 16 je izjavio kako nisu u mogućnosti niti čitati niti pisati, postotak se kreće najviše do 6 % u odnosu

¹⁶⁹ Lapat, G. Digitalna pismenost pripadnika romske etničke skupine. // Andragoški glasnik. Vol. 21, br. 1-2(2017), str. 49-57.

¹⁷⁰ Prilikom pisanja ovog diplomskog rada nisu mi bile dostupne novije informacije o pismenosti romske manjine u drugim europskim zemljama.

na ukupan broj romske populacije u tim zemljama.¹⁷¹ R. Seferović referirajući se na slabu formalnu obrazovanost romske populacije navodi kako je postotak nepismenih čak i do 96 %¹⁷², no ta procjena je daleko pretjerana. Moguće je da se radi o određenim skupinama na nekom užem prostoru, no nikako o cjelokupnoj romskoj populaciji na području Republike Hrvatske.

Prije nego li se krene u provođenje određenih programa i dizajniranje specifičnih usluga za određene grupe korisnika moraju se provesti određeni koraci kako bi se provjerilo postoji li potreba za istim te koji su mogući nedostaci. Nažalost, kao što je već spomenuto, značajan broj Roma u svijetu još uvijek je funkcionalno nepismen (od 6 do 50+ % u odnosu na većinsko stanovništvo, ovisno o zemlji i uključenosti romske djece u formalni obrazovni sustav) stoga je i smanjena mogućnost knjižničnih usluga koje mogu koristiti. No to nije prepreka, postoji mnogo usluga kojima se Rome može privući u knjižnicu i zadovoljiti njihove informacijske potrebe, da se spomene, neke od njih su pričaonice i radionice za djecu, književne večeri, znanstvene i druge prezentacije, zajednički rad s romskim udrugama.

Prema *Smjernicama za knjižnične usluge za multikulturalne zajednice* sve usluge multikulturalne knjižnice radi zadovoljavanja potreba korisnika različitih kultura potrebno je prvenstveno učiniti analizu same zajednice temeljem čega će se procijeniti potreba same zajednice za određenim informacijskim izvorima i uslugama. Svrha navedenih postupaka jest višestruka, prvenstveno se nastoji saznati što zajednica misli o knjižnici i njenim uslugama, nastoji se uočiti nesklad koji može nastati između postojećih usluga i potreba zajednice te se nastoje osigurati informacije pomoću kojih se mogu planirati daljnje usluge koje će zadovoljiti potrebe korisnika.¹⁷³ Što se tiče same analize zajednice, njoj se može pristupiti na nekoliko načina, no ključno je napomenuti kako knjižničari kao takvi ne smiju tražiti jasno određenje narodnosti ili drugih socioloških karakteristika od svojih korisnika. Ponajbolji izvor za početak analize jest korištenje popisa stanovništva koji se periodično vrše. Analizom određenih dijelova ovih statističkih izvještaja moguće je dobiti okvirnu sliku o narodnoj pripadnosti stanovnika lokalne zajednice kao i vrsti njihovog materinjeg jezika. Kao što je prethodno navedeno, posebice što se tiče romske manjine postoje određene lingvističke nepodudarnosti koje se tiču romskog jezika, te je stoga potrebna daljnja analiza određene zajednice, u ovome slučaju romske zajednice, kako bi se vidjelo kojim jezikom se služe kao materinjim iako se navodi

¹⁷¹ Roma survey – data in focus : education : the situation of Roma in 11 EU member states. / European Union Agency for fundamental rights. Luxembourg: Publications office of the European Union, 2014.. Str. 25-29.

¹⁷² Seferović, R. Prošlost, sadašnjost i budućnost Roma. Zagreb : Unija Roma Hrvatske, 1999. Str. 39.

¹⁷³ Smjernice za knjižnične usluge za multikulturalne zajednice : s IFLA-inim Manifestom za multikulturalnu knjižnicu. 1. hrvatsko izd. prema 3. izd. izvornika. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2010. Str. 22-24.

samo romski jezik (romani čhib ili limba d'Bjaš). Značajan izvor podataka za analizu mogu se dobiti kontaktom i suradnjom s lokalnim udrugama koje se bave zaštitom prava ili očuvanjem kulture određenih manjinskih zajednica. Kontaktom s udrugama mogu se dobiti informacije o jezičnim karakteristikama, ali i sposobnostima čitanja što u daljnjem procesu može biti neizmjeran doprinos u stvaranju plana nabave novih naslova. Upravo suradnja knjižnica i raznih udruga predstavlja još jedan korak u učvršćivanju knjižnice kao središta zajednice; knjižnica se prepoznaje kao prostor slobodan od ikakvih stereotipa ili zabrana. Daljnjim marketinškim aktivnostima omogućuje se informiranje šireg dijela zajednice o novim programima što dovodi do povećanog broja posjetitelja i u najboljem slučaju, budućih korisnika knjižnice što u konačnici ima iznimno pozitivan odraz na sve sudionike same zajednice.

Kao što J. Novak Milić napominje, romska djeca dolaze iz sredine čije je osnovno obilježje usmena kultura, iz sredine koja najčešće (još) nema svoj usustavljeni pisani oblik ni značajniju književnu ili kakvu drugu pisanu proizvodnju na vlastitim jezicima.¹⁷⁴ Ukratko, njihovo kulturno i jezično zaleđe je uvelike drugačije od onog djece većinskog naroda ili drugih manjina. Uloga knjižnice kao multikulturalnog središta tada pokazuje svoj značaj u povezivanju svih članova zajednice kroz druge oblike usluga koje pruža. Vrijedno je spomenuti manifestaciju *Priprema, pozor... kazalište zagrebačke Knjižnice S. S. Kranjčevića i Galerije Prozori*, na kojoj su između ostalih sudjelovali i učenici Tehničke škole Kutina i Srednje škole Tina Ujevića, pripadnici romske nacionalne manjine na kojem su izveli zvukovno-scensko uprizorenje *Paduri Verđe* na bajaškom i hrvatskom jeziku.¹⁷⁵ Ovakvi i slični programi doprinose stvaranju, širenju i poboljšavanju društvene uključenosti, potiču kulturno izražavanje te prepoznavanje knjižnica kao središnjih mjesta u samoj zajednici.

K. Petr je provela istraživanje o informacijskim potrebama romske manjine u Baranji, krajnjoj sjeveroistočnoj regiji na istoku Hrvatske. Uočila je kako iako Romi čine treću brojem najveću nacionalnu manjinu u široj Osječko-baranjskoj županiji u knjižnicama (gradskoj i školskim) nisu u potpunosti prepoznati kao potencijalni knjižnični korisnici te nema značajnijih programa i usluga kao što bi to bile radionice i prezentacije kojima bi se poticalo čitanje u romskoj zajednici, očuvanje jezika i kulture te potaklo multikulturalno druženje s drugim narodima unutar same zajednice, tj. pomoglo u kompleksnoj situaciji romske društvene

¹⁷⁴ Novak Milić, J. Hrvatski i romski u prvim godinama školovanja. // Drugi jezik hrvatski : poučavanje hrvatskoga kao nematerinskoga jezika u predškoli i školi s posebnim osvrtom na poučavanje govornika bajaškoga romskoga : priručnik s radnim listovima. / uredila Lidija Cvikić. Zagreb : Profil, 2007.

¹⁷⁵ Paduri verđe - zvukovno scensko uprizorenje na bajaškom i hrvatskom jeziku. // Knjižnica Tehničke škole Kutina. Objavljeno: 16.4.2018. Dostupno na: http://ss-tehnicka-kt.skole.hr/knjiznica/doga_anja. (28.8.2018.).

integracije. No odgovore na sam upitnik od ukupnog broja od 145 anketiranih ispitanika Roma dalo je tek 29.6 % ispitanika, razlog tako niske uspješnosti jest nepismenost ispitanika koji nisu bili u mogućnosti uopće odgovoriti. Začuđujuće visok postotak od 83.7 % ispitanika koji su odgovorili na anketni upitnik je izjavilo kako ne koristi knjižnične usluge. U odnosu na njihovu dob i obrazovanje, korisnici knjižnica su učenici dok je samo jedna odrasla osoba članom gradske knjižnice. Visok broj ispitanika je upoznat s djelovanjem lokalnih romskih udruge te su i sudjelovali u njihovim radionicama i prezentacijama. Na pitanje o potrebnosti romske knjižnice najveći broj ispitanika je bio indiferentan.¹⁷⁶ Teško je reći zašto Petr navodi da lokalne knjižnice nisu prepoznale lokalnu romsku manjinu, no može se samo pretpostaviti kako je to odraz malog broja romskih korisnika te nisku razinu obrazovanja i pismenosti u samoj lokalnoj romskoj zajednici. Budući da su korisnici školskih knjižnica učenici dok je jedini odrasli korisnik gradske knjižnice imao akademsku titulu, očito je da je za većinu ispitanika djelovanje knjižnice vezano uz obavezno obrazovanje. Samim time, i uz opći obrazovni status većine lokalne romske populacije, jasna je situacija zašto veći broj ispitanika pripadnika romske zajednice ne koristi usluge knjižnice kao izvora informacija i društvenog susreta. Kako je velik broj upitnika bio neispunjen zbog nepismenosti ispitanika uočljiv je još jedan problem koji treba i može biti razriješen uz zajedničko djelovanje državnih obrazovnih i socijalnih institucija, knjižnice te posebice lokalnih romskih udruuga – opismenjavanje nepismenih odraslih pripadnika romske manjine. K. Petr je doduše u jednom segmentu upitnika pogriješila, ispitanici su bili indiferentni prema pitanju o potrebi romske knjižnice¹⁷⁷ što upućuje na pretpostavku kako ne smatraju da im je potreban određen vlastiti kulturni doprinos kao i moguće informiranje o doprinosu drugih Roma na kulturnom planu. K. Petr je pogriješila u tome jer, pretpostavlja se, nije provjerila koja bi to građa bila pogodna za romsku knjižnicu, tj. romsku zbirku budući da ne postoji znatan broj građe niti na jednom od dva korištena idioma kao materinjih jezika u hrvatskoj romskoj zajednici. A istovremeno, za najveći broj hrvatskih Roma Bajaša, govornika bajaško rumunjskog postoji iznimno malen broj građe i mogućih izvora koji bi mogli predstavljati osnovu za izgradnju jedne takve zbirke.

¹⁷⁶ Petr, K. Information needs of the Romany minority in Eastern Croatia : pilot-study. // *New Library World* 105, 1204/1205(2004), str. 357-369.

¹⁷⁷ Ne misli se na osnivanje Romske knjižnice već romske zbirke stoga se u tekstu pridjev romski piše malim početnim slovom. Kada bi se govorilo o Romskoj knjižnici kao samostalnoj kulturnoj instituciji tada se ne bi moglo govoriti o knjižnici kao mjestu susreta i raznim multikulturalnim programima na način na koji se održavaju u narodnim knjižnicama.

Izgradnja romske zbirke

Izgradnja zbirke, tj. zbirke u knjižnici je jedan od najozbiljnijih, najdugotrajnijih i može se reći neprestanih postupaka u djelovanju knjižnice. Taj se postupak ne provodi *ex nihilo* već je rezultat dugotrajnih promišljanja i analiza. Izgrađena zbirka predstavlja jedan organiziran izvor informacijskih izvora za korisnike.

U *Smjernicama za knjižnične usluge za multikulturalne zajednice* napominje se kako bi politika vođenja zbirke višejezične i multikulturalne građe trebala biti sastavni dio cjelokupne knjižnične politike vođenja zbirki. Izbor građe treba osigurati u skladu s jezicima kojima se korisnici koriste te građom koja se odnosi na njihovu vlastitu kulturu.¹⁷⁸ No kao što O. P. Berggren i L. Byberg napominju, iako bi netko pretpostavio da bi najbolje bilo kada bi se takve manjinske zbirke na jeziku koji je različit od većinsko nalazile u prostorima manjinskih udruga, takav pristup nije prihvatljiv prema osnovama i misiji knjižničarstva i uloge knjižnice u zajednici. Sve usluge, a time i multikulturalne, trebaju biti dostupne svima u zajednici, upravo kako se ne bi napravila dodatna getoizacija.¹⁷⁹ Izgradnja pojedine zbirke unutar knjižničkog sustava istovremeno omogućuje pristup svim korisnicima ka jednoj (ili više) specifičnih kulturnih tvorevina, ali i stvaranje jednog dijela dodatnog osnaživanja kulturnog identiteta pojedine manjinske zajednice (ako se kao u ovom slučaju s romskom zbirkom, radi o zbirci vezanoj uz određenu manjinu na njihovom jeziku).

Ne može se govoriti kako je moguće ostvariti u potpunosti uravnoteženu zbirku za romsku manjinu zbog nemogućnosti nabavke odgovarajuće građe. No to nije problem knjižnice i knjižničkog osoblja već je to dijelom jedne šire kulturološke problematike. Knjižnica ne može nabaviti građu koja ne postoji. Stoga je potrebno usmjeriti korisnike prema elektroničkim izvorima, nabavci periodičnih izdanja ako oni postoje te posebice suradnji s lokalnim udrugama koje u prostorima knjižnice mogu u suradnji s knjižničnim osobljem održavati primjerena izlaganja i predstavljanja vlastitih radova, autora, audiovizualne produkcije. Lista mrežnih poveznica na mrežne stranice romske tematike ili na romskom ili bajaško rumunjskom jeziku predstavlja također vrijedan element u pružanju informacija, a istovremeno se potiču i razvijaju računalne vještine korisnika. Elektronički izvori vjerskog sadržaja korisni su jer je velik broj

¹⁷⁸ Smjernice za knjižnične usluge za multikulturalne zajednice : s IFLA-inim Manifestom za multikulturalnu knjižnicu. 1. hrvatsko izd. prema 3. izd. izvornika. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2010. Str. 27-33.

¹⁷⁹ Berggren, O. P.; Byberg, L. Organizing a multilingual and multicultural service. // *Multicultural librarianship : and international handbook.* / edited for the International federation of library associations and institutions, Section on library services to multicultural populations by Marie F. Zielinska with Francis T. Kirkwood. München et all. : K. G. Saur, 1992. Str. 89-92.

tekstova preveden na sve svjetske jezike te tako je moguće i čitati Bibliju na bajaškom rumunjskom.¹⁸⁰ Na mrežnim stranicama Pučkog otvorenog učilišta Korak po korak kao multimedijalne elektroničke knjige dostupne za slobodno preuzimanje mogu se pronaći slikovnice na bajaškome rumunjskom i na hrvatskom jeziku.¹⁸¹ Ove su slikovnice vrijedan izvor građe za moguće učenje i hrvatskog i bajaško rumunjskog, prvenstveno za djecu predškolskog uzrasta. Nužno je spomenuti i međunarodne projekte istraživanja romskog jezika, kao što su *Romani projekt* Sveučilišta u Grazu¹⁸² s mrežnim leksikonom¹⁸³ romskih dijalekata. Međunarodne romističke udruge također predstavljaju vrijedan izvor informacija koje mogu biti korisne svim korisnicima. Naravno, prije preporuke potrebno je kod korisnika provjeriti kojim se stranim jezicima služi. Neke od preporučljivih mrežnih stranica su stranice *The Gypsy lore society*¹⁸⁴, *Friends, families and travellers*¹⁸⁵, *Phralipen*¹⁸⁶, *Romi.hr*¹⁸⁷, *ROMBASE : didactically edited information on Roma*¹⁸⁸, *Romea.cz*¹⁸⁹, *Romani project : romani linguistic and romani language projects*¹⁹⁰, mrežne stranice digitalne knjižnice i arhiva "Studii Romani"¹⁹¹ Etnografskog instituta Bugarske akademije znanosti, digitalna knjižnica *Romani virtual library*¹⁹², mrežne stranice *Udruga Roma Korak po korak = Urtašijë dă Bajaš paš p paš*¹⁹³, mrežna stranica *Romska kuća* Udruge izvornih Roma Hrvatske - Lovara¹⁹⁴...

¹⁸⁰ South Slavic Ardilean Bayash: Open Bible Stories. // Door43 : open-licensed biblical content. Dostupno na: https://door43.org/u/toddlprice/rmr-x-bsa_obs_text_obs/82498cd90a/01.html. (24.7.2018.).

¹⁸¹ E-slikovnice. // Pučko otvoreno učilište Korak .po korak. Dostupno na: <http://www.korakpokorak.hr/hr/e-slikovnice/113>. (15.8.2018.)

¹⁸² Romani projekt. // Karl Franzens Universität Graz. Dostupno na: <http://romaniprojekt.uni-graz.at/>. (27.7.2018.).

¹⁸³ ROMLEX. Dostupno na: <http://romani.uni-graz.at/romlex/lex.xml>. (27.7.2018.).

¹⁸⁴ Gypsy lore society. Dostupno na: <http://www.gypsyloresociety.org/>. (27.7.2018.).

¹⁸⁵ Friends, families and travellers. Dostupno na: <https://www.gypsy-traveller.org/>. (27.7.2018.).

¹⁸⁶ Phralipen. Dostupno na: <https://phralipen.hr/>. (27.7.2018.).

¹⁸⁷ Romi.hr. Dostupno na: <http://romi.hr/>. (27.7.2018.).

¹⁸⁸

¹⁸⁹ Romea.cz. Dostupno na: <http://www.romea.cz/en/>. (18.9.2018.).

¹⁹⁰ Romani project : romani linguistic and romani language projects. // University of Manchester. Dostupno na: <https://romani.humanities.manchester.ac.uk/>. (18.9.2018.).

¹⁹¹ Specializirana biblioteka s arhiv "Studii Romani". // Etnografskija institut pri B'lgarska akademija na naukite. Dostupno na: <http://212.72.210.78/sr-www/aboutusbg.html>. (27.7.2018.).

¹⁹² Romani virtual library. Dostupno na: <https://romani.humanities.manchester.ac.uk/virtuallibrary/library.html>. (18.9.2018.).

¹⁹³ Udruga Roma Korak po korak = Urtašijë dă Bajaš paš p paš. Dostupno na: <http://udrugakorakpokorak.hr/>. (30.8.2018.).

¹⁹⁴ Romska kuća. // Facebook.com. Dostupno na: <https://hr-hr.facebook.com/romska.kuca/>. (18.9.2018.).

Analiza mrežnih informacija odabranih knjižnica

Kao istraživački dio ovog diplomskog rada odabrano je za potrebe analize mrežnih informacija nekoliko mrežnih stranica knjižnica koje se nalaze u područjima u kojima postoji veća populacija Roma u Hrvatskoj. To je pet narodnih knjižnica i jedna školska knjižnica. Po jedna visokoškolska i jedna specijalna knjižnica odabrane su temeljem znanstvenog istraživanja i nastavnog procesa koji se odvija na ustanovama kojima su te knjižnice pridružene, a dotiču se istraživanja života Roma, njihovog jezika i kulture te stanja u društvu.

Analizirane su informacije koje se nalaze na mrežnim stranicama samih knjižnica te je, tamo gdje je to bilo moguće, pretražen mrežni katalog kako bi se vidjelo koliki broj različitih naslova romske tematike je korisnicima dostupan. Pri tome su korištene ključne riječi "rom", "romi", "cigan", "cigani", "bajaš", "bajaši". Sve riječi su upisivane malim početnim slovima budući da tražilice na mrežnim katalozima nisu osjetljive na razlikovanje velikog ili malog početnog slova te time pravopis nije bio važan. Pretraga putem ključnih riječi "Rom", "Romi", "Cigan", "Cigani", "Bajaš" te "Bajaši" dala bi isti broj rezultata, no sam upis ključnih riječi putem tipkovnice trajao bi duže.

Analizirane su i druge vrste informacija o uslugama i programima koji su namijenjeni romskim korisnicima kao i suradnja s lokalnim romskim udrugama. Prethodnim istraživanjima za potrebe izrade seminarskih radova uočeno je kako postoji malen broj publikacija na romskom i bajaško rumunjskom idiomu, cilj analize mrežnih kataloga jest proučiti količinu naslova pojedine knjižnice te jezik same građe u odnosu na govor lokalne romske populacije.

Knjižnica "Fran Galović" Koprivnica

Knjižnica "Fran Galović" Koprivnica¹⁹⁵ jedna je od knjižnica čiji su vodstvo i djelatnici prepoznali potrebe romske manjine u lokalnoj zajednici te su 2000. pokrenuti programi s ciljem razvoja socijalne inkluzije romske manjine¹⁹⁶ u širu lokalnu zajednicu te promociju i očuvanje bajaško rumunjskog govora romskih govornika kao i djela cjelokupne kulturne baštine Roma, za što je 2013. nagrađena od strane EIFL Public Library Innovation Programme (EIFL-PLIP) Innovation Award za svoje programe potpore romskoj zajednici, 2014. American library

¹⁹⁵ Dalje navedene informacije o povijesti, programima i katalogu preuzete su s informacija navedenih na mrežnim stranicama Knjižnice "Fran Galović" Koprivnica. Više informacija dostupno je na: Knjižnica i čitaonica "Fran Galović" Koprivnica. Dostupno na: <http://www.knjiznica-koprivnica.hr/knjiznica/default.asp>. (20.7.2018.)

¹⁹⁶ Programi za Rome. // Knjižnica "Fran Galović" Koprivnica. Dostupno na: <http://www.knjiznica-koprivnica.hr/knjiznica/defaultcont.asp?id=5&n=5>. (25.7.2018.)

association (ALA) joj je dodijelila "Presidential citation for innovative international library projects for in-house library training program supporting Roma people"¹⁹⁷. Što se tiče istaknutijih usluga, knjižnica omogućava uslugu bibliobusa za posjet romskim naseljima, a održavaju se i skupovi na temu rada s romskom djecom i slične tematike na kojima sudjeluju i stručnjaci u edukaciji, održava radionice informacijskog i informatičkog osposobljavanja za mlade Rome i pričaonice za najmlađe. Knjižnica surađuje i s lokalnom romskom udrugom Udrugom Roma Korak po korak = Urtašijē dā Bajaš paš p paš, Pučkim otvorenim učilištem Korak po korak iz Zagreba te Mrežom podrške romskoj djeci REYN Hrvatska.¹⁹⁸

U Knjižnici "Fran Galović" Koprivnica prepoznata je potreba obrazovanja korisnika kako bi oni sami lakše izrazili svoje informacijske potrebe. Kao što P. Lukačić navodi, uočena je potreba dodatnog obrazovanja korisnika kako bi oni sami lakše koristili elektroničke izvore i same elektroničke mogućnosti koje su im pružene na raspolaganje. Stoga je kao ogledni projekt 2009. pokrenut projekt radionica *Osobni knjižničar* kojim se željelo korisnicima, prvenstveno učenicima osnovnih i srednjih škola, pomoći svladati mogućnosti korištenja postojećih elektroničkih usluga kao što su to *Pitajte knjižničare, Digitalizirani koprivnički tisak, elektronički katalog...* Također je uočena i potreba za individualnom podukom o korištenju samog računala i različitih elektroničkih programa kod korisnika koji se nisu imali ili nemaju mogućnost korištenja računala te su time usvojili temelje korištenja računala. Rezultati nakon provedenih radionica pokazali su kako su korisnici izrazito zadovoljni te da su prepoznali stečene vrijednosti ovog oblika cjeloživotnog učenja koje će im koristiti u daljnjem životu u pretrazi i korištenju novih informacija, a samim time i stjecanju novih znanja.¹⁹⁹ D. Sabolović-Krajina u svom radu o inovativnosti u knjižnicama na praktičnom primjeru Knjižnice "Fran Galović" Koprivnica, prvenstveno definira inovativnost u knjižnicama kao uspješnu interakciju

¹⁹⁷ Izvješće o radu Knjižnice i čitaonice „Fran Galović“ Koprivnica u 2017. godini. Koprivnica : Knjižnica i čitaonica „Fran Galović“ Koprivnica, 2018. Dostupno na: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwixyNrivq3dAhWEXCwKHRzoBIgQFjABegQICRAC&url=http%3A%2F%2Fwww.knjiznica-koprivnica.hr%2Fknjiznica%2Fdokumenti%2FIzvjesce_o_radu_u_2017_godini_za_Gradsko_vijece.pdf&usg=AOvVaw040oBUj1t5BMPfflGJevJb. (25.8.2018.).

¹⁹⁸ Ibid.

¹⁹⁹ Lukačić, P. Osobni knjižničar – temeljna informacijsko-informatička poduka za korisnike knjižnice i čitaonice "Fran Galović" – Koprivnica. // 8. savjetovanje za narodne knjižnice u Republici Hrvatskoj : knjižnica : komunikacijsko i multikulturalno središte lokalne zajednice : zbornik radova. / [priredila Jelica Leščić]. Zagreb : Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, 2012. Str. 169-172.

između knjižnica, korisnika, mikro- i makro-okruženja ključnih u transformaciji novog znanja i ideja u korištene usluge i knjižničku ponudu.²⁰⁰

Knjižnica održava i vlastitu mrežnu bazu pitanja i odgovora postavljenih Stručno-znanstvenom odjelu Knjižnice i čitaonice "Fran Galović" Koprivnica. Navedeno je iznimno slično projektu *Pitajte knjižničare*, no u ovome slučaju informacijski upiti upućeni su samo djelatnicima Knjižnice "Fran Galović" Koprivnica, na koji samo oni i daju odgovor. Upiti se odnose na tematsko pretraživanje literature i informacija većinom potrebnih korisnicima za izradu različitih stručnih radova - referata, seminara, maturalnih, završnih i diplomskih radova. Na mrežnim stranicama knjižnice mogu se pronaći podaci o novostima i događajima u knjižnici, preporuke za čitanje.

Gradska knjižnica Đurđevac

Mrežna stranica Gradske knjižnice Đurđevac²⁰¹ dizajnirana je tako da u prvi plan stavlja vizualne rezultate knjižničnih događanja. Na prvom se mjestu tako nalaze poveznice na novosti koje kao pozadinu imaju fotografiju ili slikovnu reprodukciju. Na ovaj se način privlači pozornost posjetitelja mrežnih stranica knjižnice te ga upućuje na aktivnosti koje se odvijaju u knjižnici. Pomicanjem stranice mrežnog pretraživača prema dolje nailazi se na izdvojene određene sekcije putem kojih posjetitelj može odabrati dodatne određene informacije. U prvom planu tu su poveznice na druga mrežna mjesta kao što su to Putopisi srijedom, radionice, Pitajte knjižničara i Klub ljubitelja knjiga. Nakon toga slijede književne preporuke za djecu i odrasle sa slikovnim prikazima naslovnih strana pojedinog preporučenog naslova. Nakon preporuka nalazi se poveznica na knjižnični blog u kojem knjižničari njeguju pisanu riječ, izražavaju određene stavove te su ovim putem bliži s modernim generacijama koje na sve načine koriste dobrobiti informatičke i informacijske tehnologije. Knjižnica ovime može dobiti i određenu povratnu reakciju od posjetitelja te je se može smatrati Knjižnicom 2.0. U samom podnožju početne mrežne stranice nalaze se informacije o radnom vremenu, kontaktnim i dodatnim informacijama te tražilica putem koje se mogu pretraživati prethodno objavljene obavijesti. Na samom vrhu početne stranice nalazi se glavni izbornik s daljnjom podjelom na podizbornike:

²⁰⁰ Sabolović-Krajina, D. Inovativnost u knjižnicama – primjer prakse Knjižnice "Fran Galović" Koprivnica. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 58, 1/2(2015), str. 308.

²⁰¹ Gradska knjižnica Đurđevac. Dostupno na: <https://knjiznica-djurdjevac.hr/>. (27.8.208.).

dogadjanja, za korisnike, dokumenti, o knjižnici, kontakt te vizualno plavom pozadinom istaknutim mrežnim katalogom.

Kao mrežni katalog Gradska knjižnica Đurđevac koristi Skupni katalog METELwin. METELwin je programski proizvod za upravljanje knjižnicama koji preko skupnog kataloga OPAC-a omogućava iznimno velik broj mogućnosti, a istovremeno može koristiti i kao digitalna knjižnica. Pregledom početne mrežne stranice knjižničkog kataloga uočljivo je kako postoji velik broj informacija o knjižnici i načinima različitih oblika korištenja tražilice filtriranjem pojedinih segmenata čime se može smanjiti broj dobivenih rezultata pretraga, a povećati njihova preciznost.

Za potrebe istraživanja korištene su ključne riječi "rom, romi, cigan, cigani, bajaš, bajaši" kako bi se vidjelo koju količinu naslova i same knjižne građe romske tematike korisnik može pronaći u knjižničnom fondu Gradska knjižnica Đurđevac. Iako je moguće odmah filtrirati načine pretraživanja, pretraživani su svi oblici knjižnične građe. Pretraga ključnom riječju "rom" rezultirala je sa 141-im dobivenim naslovom, odmah je bilo uočljivo kako je program prepoznao sve riječi unutar imena i prezimena autora koje sadrže kombinaciju slova r-o-m te da se pretraga mora vršiti filtriranjem putem predmetnica. Daljnja pretraga ključnom riječju "rom" kao predmetnice rezultirala je s 225 naslova od čega je odmah uočeno kako značajan broj naslova nije povezan s romskom tematikom već se program ponovno prepoznao kombinaciju slova r-o-m u naslovima knjižnične građe. Unatoč tome uočljivo je kako se već na prvoj od osam dobivenih strana rezultata nalazi i građa romske tematike kao što je to slučaj s monografijom *Pharrajimios : sudbina Roma u doba holokausta*. Pretraga putem ključne riječi predmetnicom "romi" dala je 19 rezultata, od tih 19 rezultata 16 naslova je direktno romske tematike. Pretraga s korištenim ključnim riječima "cigan", "cigani", "bajaš" te "bajaši" kao predmetnicama nisu rezultirali dobivenim rezultatima. Radi provjere funkcioniranja sustava pretraga s navedenim ključnim riječima ponovljena je kao riječima u naslovu; u tom slučaju pretraga sa rječju "cigan" dala je 21 rezultat, od čega je 18 naslova vezano uz romsku tematiku, dok su tri rezultata pretrage naslova dijelom prezimena prevoditelja te samo djelo nema veze s romskom tematikom (niti u naslovu nema kombinacije slova c-i-g-a-n). Pretraga s ključnom riječju "cigani" u naslovu dala je dva rezultata s djelima romske tematike. Pretraga s ključnom riječju "bajaš" dala je jedan rezultat s djelom romske tematike dok pretraga s ključnom riječju "bajaši" nije dala niti jedan rezultat pretrage. Iz navedenih rezultata uočljivo je kako većinu naslova čine književna djela koja slijede djela općeznanstvenog i povijesnog sadržaja. Prema naslovima je uočljivo kako se najvećim dijelom radi o građi na hrvatskom jeziku (moguće je

da određen broj građe na srpskom jeziku). Prema analizi dobivenih rezultata ne može se reći kako postoji dovoljan broj naslova kojim bi se mogla započeti romska zbirka, no zasigurno predstavlja dobar začetak za uspostavljanje romske police.

Pretragom tražilice na početnoj mrežnoj stranici knjižnici, ustanovljeno je kako Gradska knjižnica Đurđevac brine za održavanje i promociju multikulturalnih odnosa unutar zajednice. Knjižnica redovito kroz program Mala ruka prijateljstva s polaznicima, djecom romske nacionalne manjine sudjeluje na različitim festivalima, npr. na 3. međunarodnom festivalu stripa – ekologija u Gunji 2018., na različitim manifestacijama govori se o Romima i romskoj kulturi kao što je to bio slučaj na međunarodnim Jezičnim igrama 2018.,

Potrebno je istaknuti knjižnični program Mala ruka prijateljstva kroz koje se na različite načine s romskom djecom govornicima bajaškog rumunjskog održavaju razne radionice, igraonice te se djeca od malenih nogu upoznaju s knjižnicom kao ugodnim, zanimljivim i potrebnim prostorom u kojem bez straha mogu provoditi vrijeme, zabavljati se, informirati i učiti. Navedeni program održava se u suradnji Gradske knjižnice Đurđevac te Udruge Roma "Sve se može kad se hoće" koja je i osnovana u prostoru Gradske knjižnice Đurđevac²⁰² što samo potvrđuje kako je knjižnica prepoznata kao središnji prostor za ostvarivanje multikulturalnih susreta i informacijskog obogaćenja.

Knjižnica "Nikola Zrinski" Čakovec

Na početnoj stranici mrežne stranice Knjižnice "Nikola Zrinski" Čakovec²⁰³ nalazi se osnovna podjela na četiri ključna elementa koji se smatraju važnim za posjetitelja ovih mrežnih stranica; to su obavijesti, radno vrijeme, vijesti i događanja. Uočljivo je kako se određen broj informacija preklapa u navedena četiri elementa što nužno dovodi do zaključka kako postoji mogućnost za boljom izvedbom početne stranice, barem što se tiče obavijesnih informacija koji se nalaze u elementima obavijesti, vijesti i događanja. Unatoč tome, posjetitelji su jasno informirani o događanjima u knjižnici te početna stranica knjižničnih mrežnih stranica zadovoljava početna očekivanja posjetitelja. Pretpostavka je da je značajan broj posjetitelja ovih mrežnih stranica zapravo istovremeno i značajan broj korisnika usluga Knjižnice "Nikola Zrinski" Čakovec te im je prvotna pretraga vezana uz informiranje o radnom vremenu knjižnice

²⁰² Osnovana Udruga Roma Sve se može kad se hoće. // Grad Đurđevac. Objavljeno: 22.3.2016. Dostupno na: <https://djurdjevac.hr/događanja-u-gradu/osnovana-udruga-roma-sve-se-moze-kad-se-hoce/>. (29.8.2018.).

²⁰³ Knjižnica "Nikola Zrinski" Čakovec. Dostupno na: <http://www.kcc.hr/>. (20.7.2018.).

te novim događanjima. Poveznice na mrežni knjižnični katalog te tražilica omogućavaju lakšu i direktnu mogućnost pretraga te dolaska do željenih informacija.

Za daljnju pretragu potrebno je koristiti izbornik kojim se prikazuju dodatni podizbornici čijim odabirom posjetitelj može saznati ostale važne stvari kao što su podaci o povijesti i djelatnicima knjižnice, matičnoj službi, zavičajnoj zbirci, mogućnosti korištenja usluga bibliobusa, programa koji se provode u knjižnici, akta knjižnice, e-izvora... Radi potreba ovog istraživanja i provjere mogućnosti korištenja elektroničkih izvora provjerene su mogućnosti odabirom podizbornika e-izvori. Njegovim odabirom otvara se stranica koja je vizualno podijeljena na dva dijela: lijevi koji se naziva e-knjige te desni koji nudi dodatne poveznice. U vrijeme izrade ovog diplomskog rada na mrežnim stranicama nije se nalazila niti jedna elektronička knjiga stoga je pretpostavka kako su mrežne stranice u izradi te će se prema navedenome u dogledno vrijeme omogućiti pristup pregleda i preuzimanja određenog broja naslova elektroničkih knjiga. Na desnom dijelu mrežne stranice navedene su poveznice na određen broj mrežnih izvora koji mogu poslužiti kao referentan izvor informacija: Skupni katalog Crolist, Pitajte knjižničare, Čitaj mi!, Hrvatsko knjižničarsko društvo, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Hrčak, Hrvatska enciklopedija, Enciklopedija LZMK te Hrvatski pravopis. Iako nije nužno, bilo bi poželjno kada bi svaka poveznica nudila osnovni opis budući da posjetitelj stranice ne mora nužno znati da koja poveznica bi mu mogla pomoći bez samostalnog potpunog istraživanja.

Kao mrežni katalog Knjižnica "Nikola Zrinski" Čakovec koristi Skupni katalog knjižnica Međimurske županije koji se bazira na Skupnom katalogu Crolistu. Početna stranica Skupnog kataloga knjižnica Međimurske županije konceptualno je podijeljena na tri dijela: središnji najveći dio čini tražilica pod kojom se naknadno prikazuju rezultati; lijevo od tražilice nalazi se informacija o mogućnostima pretraživanja putem određenih odrednica kao što su: autor, naslov, predmet, riječi, ISBN, ISSN, nakladnik. Naknadno dobiven rezultat pretrage moguće je dodatno filtrirati odabirom određenih filtera: po predmetu, autoru, naslovu, jeziku, godini nastanka te knjižnici u čijem se fondu određena građa nalazi. Prilikom pretrage potrebno je naknadno odabrati Knjižnicu "Nikola Zrinski" Čakovec, budući da se, kao što i samo ime govori, radi o skupnom katalogu knjižnica na županijskoj razini. Stoga broj rezultata dobivenih pretragom može varirati te ako posjetitelj, nije upoznat sa svim mogućnostima koje ovaj mrežni katalog nudi, može dobiti informacije koja ga mogu zbuniti – dobiveni rezultat može se odnositi na naslov knjižnične građe koji se ne nalazi u lokalnoj knjižnici.

Za potrebe istraživanja korištene su ključne riječi "rom, romi, cigan, cigani, bajaš, bajaši" kako bi se vidjelo koju količinu naslova i same knjižne građe romske tematike korisnik može pronaći u knjižničnom fondu Knjižnice "Nikola Zrinski" Čakovec. Pretraga ključnom riječju "rom" rezultirala je s 10 naslova, većim dijelom radilo se o audiovizualnim medijima i općenito elektroničkom građom koja u svom naslovu ili opisu sadrži opis –rom, no niti u jednom slučaju se ne referira na Rome kao manjinsku zajednicu već se radi o CD te DVD-romovima. Pretraga putem ključne riječi "romi" rezultirala je s 41-om dobivenim naslovom. Svi naslovi su vezani uz Rome kao nacionalnu manjinu, većim dijelom se ova imenica nalazi u samom naslovu određenog djela, no nalazi se i u svim jedinicama kao predmetna odrednica. Pretraga ključnom riječju "cigan" rezultirala je s jednim dobivenim rezultatom. Navedeni naslov je monografija međimurskog plemstva, a u predmetnoj odrednici navedeno je prezime Cigan. Prema navedenom dotični naslov ne dotiče se romske tematike. Pretraga putem ključne riječi "cigani" rezultirala je s četiri dobivena naslova, sva četiri se direktno dotiču romske tematike, a u njih tri riječ Cigan je u naslovu. Pretraga putem ključnih riječi "bajaš" i "bajaši" rezultirala je s jednim rezultatom, no radilo se o istom naslovu koji je već bio dobiven pri pretrazi ključnom riječju "romi". Knjiga je romske tematike. Najveći broj naslova je na hrvatskom jeziku, a od stranih jezika ističu se engleski i srpski jezik. Prema proučenom sadržaju dobivenih rezultata naslova koji se dotiču romske tematike uočljivo je kako se radi o naslovi najvećim dijelom općeznanstvenog i povijesnog tipa koje slijede književna djela. Određen broj naslova osim na hrvatskom jeziku pisan je i na romskom, no romski kao takav nije moguće pretraživati već se navedena informacija nalazi u napomenama uz određene naslove. Gdje je to bilo uočljivo iz naslova moguće je saznati kako se radi o romskom (romani čhibu), a ne bajaško rumunjskom. Detaljnijim uvidom u dobivene rezultate pretrage vidljivo je kako se knjižnična građa nalazi u općem odjelu knjižnice, odjelu za djecu i mladež te bibliobusu. Iz navedenog opisa nije moguće saznati nalazi li se građa na općem odjelu knjižnice izdvojena u posebnoj romskoj zbirci ili je pohranjena prema svojem sadržaju na raznim knjižničnim policama temeljem klasifikacijskih oznaka, no može se pretpostaviti kako se temeljem relativno malog broja naslova romske tematike, a još manje djelima romskih autora ili na romskom jeziku, ne može izdvajati na posebnu policu i uspostavljati zasebna romska zbirka.

Pretragom putem tražilice na početnoj mrežnoj stranici Knjižnice "Nikola Zrinski" Čakovec, vidljivo je kako knjižnica brine za održavanjem multikulturalnih odnosa u svojoj zajednici. Održane su promocije određenih autora od čega je potrebno izdvojiti promociju

autobiografske knjige *Naprosto jednostavno – vrijeme je za promjene* slovenskog romskog autora Sandija Horvata. Od izložba vrijedno je spomenuti izložbu *Sjećanje na žrtve holokausta*.

Knjižnice grada Zagreba

Knjižnice grada Zagreba čini mreža zagrebačkih knjižnica. Svojim ustrojem i svojim fondom predstavlja najveću mrežu narodnih knjižnica u Republici Hrvatskoj. Kao što Lj. Sabljak i M. Lončar navode, gradska knjižnica od samog utemeljenja svojim djelovanjem i fondom svjedoči multikulturalnost samog grada, njegovih građana i knjižničnih korisnika. Odjeli knjiga na stranim jezicima, kao i posebne knjižnične cjeline kao što su to središnje manjinske knjižnice svjedoče o tome.²⁰⁴ Kao što se navodi u misiji Knjižnica grada Zagreba, nastoje ukupnim djelovanjem educiranih djelatnika, u suradnji s partnerima i suradnicima, osigurati kvalitetne usluge koje podržavaju zajednicu i poboljšavaju kvalitetu života u njoj te obogaćuju građane zadovoljavajući njihove raznolike kulturne, informacijske i komunikacijske potrebe.²⁰⁵ Kao posebni odjeli u pojedinim knjižnicama unutar mreže Knjižnica grada Zagreba djeluju Središnja knjižnica Rusina i Ukrajinaca Republike Hrvatske²⁰⁶ te Središnja knjižnica Albanaca²⁰⁷ koje svojim sadržajem osiguravaju iznimno velik broj građe na materinjem jeziku pripadnicima spomenutih nacionalnih manjina. Nužno je spomenuti kako se sva građa nalazi u slobodnom pristupu, nije nikako ograničena na korištenje samo za korisnike spomenutih narodnosti te predstavlja i nemjerljiv izvor vrijednih djela i informacija i za studente i sve zainteresirane korisnike za građu na rusinskom, ukrajinskom te albanskom jeziku. Postoji i Američki kutak²⁰⁸ koji pruža građu na engleskom jeziku, autora američkog porijekla. Trenutno ne postoji Središnja romska manjinska knjižnica kao odjel, razlog tome je jednostavne prirode. Ne postoji značajan broj građe na romskom jeziku ili na bajaškom rumunjskom, niti građe romskih autora kako bi se ista osnovala. Knjižnica ne može pružiti građu koja ne postoji. No ne

²⁰⁴ Sabljak, Lj.; Lončar, M. Multikulturalne knjižnične usluge – strateški programi Knjižnica grada Zagreba. // 8. savjetovanje za narodne knjižnice u Republici Hrvatskoj : knjižnica : komunikacijsko i multikulturalno središte lokalne zajednice : zbornik radova. / [priredila Jelica Leščić]. Zagreb : Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, 2011. Str. 273-274.

²⁰⁵ Knjižnice grada Zagreba. Dostupno na: <http://www.kgz.hr/hr>. (28.7.2018.)

²⁰⁶ Središnja knjižnica Rusina i Ukrajinaca Republike Hrvatske otvorena je u 1995. u okviru projekta Vlade Republike Hrvatske. Određen dio građe nalazi se u narodnim knjižnicama u mjestima za značajnim brojem pripadnika rusinske i ukrajinske nacionalne manjine; Vinkovcima, Lipovljanima, Slavonskom Brodu, Vukovaru i Petrovcima. Knjižnica djeluje i kao kulturni centar te surađuje s mnogim udrugama i institucijama. U fondu ove knjižnice nalazi se 434 516 svezaka knjiga.

²⁰⁷ Središnja knjižnica Albanaca osigurava građu na albanskom jeziku. U svom fondu sadrži 2 257 svezaka knjiga.

²⁰⁸ Američki kutak – American corner Zagreb je osnovan u suradnji Knjižnica grada Zagreba te Veleposlanstva Sjedinjenih Američkih Država u Republici Hrvatskoj.

može se reći niti kako knjižnice ne vode brigu o sadržajima i građi za druge manjine na njihovim materinjim jezicima. Ona se nalazi raspodijeljena u općem fondu svih knjižnica. Tako se i pojedina građa romske tematike može pronaći fondu preko 40-ak knjižnica koje čine mrežu Knjižnica grada Zagreba. Pojedine od njih osnovale su Romske zbirke kao romske police kako bi se na jednom mjestu, upravo u knjižnicama u gradskim četvrtima gdje postoji značajan broj pripadnika romske manjine osigurala građa koja bi mogla zadovoljiti njihove informacijske potreba, ali ih i potaknuti na daljnje korištenje knjižnice i njenih usluga.

Informacije o navedenima mogu se dobiti kod knjižničara-informatora koji će korisnicima pokušati omogućiti relevantan i valjan izvor informacija kako bi se zadovoljile potrebe korisnika. Lj. Sabljak i M. Lončar napominju kako ključno mjesto u zadovoljavanju, ali i predviđanju korisnikovih potreba imaju knjižničari-informatori, a njihov posao je višestruk: od sudjelovanja u izgradnji fonda, odabira naslova za nabavu, sadržajna obrada stranih knjiga, izrada anotacija predmetnih odrednica samo su neki od tih poslova.²⁰⁹ Stoga se za svaki informacijski upit knjižničari-informatori mogu kontaktirati bez straha od negativnog odgovora te će svakom korisniku biti pružena pomoć.

U katalogu Knjižnica grada Zagreba postoje razrađene premetne odrednice te pretraga temeljem više različitih riječi istog semantičkog značenja biva ispravno prepoznata. Pretragom ključnom riječju "romi" kao predmetnicom rezultat donosi 64 naslova knjižne građe te 52 mrežna izvora. Katalog mrežnih izvora, koji se trenutno nalazi u beta fazi, pretragom ključnom riječju "romi" donosi rezultat od 52 naslova. Pregledom dobivenih rezultata uočeno je kako su svi naslovi zapravo poveznice na članke pohranjene na Hrčku²¹⁰. No iako se ne radi o mrežnom spremištu, ovaj katalog pokazuje veliku vrijednost jer je moguće temeljem filtera lako filtrirati sadržaj prema određenim kriterijima. Budući da je mrežni Katalog Knjižnica grada Zagreba moguće pretraživati po više odrednica za filtriranje prilikom analize količine građe nisu se koristile ključne riječi "rom, cigan, cigani, bajaš, bajaši", već se koristila samo predmetna odrednica "romi" budući da je ista pridružena svoj građi romske tematike. Pretraga cjelokupnog kataloga riječju "romi" rezultira s 209 rezultata te 1 072 mrežnih izvora, no u ovome slučaju većina građe ipak nije romske tematike. Veliki nesrazmjer između pretrage putem predmetnih odrednica i jednostavnog pretraživanja kataloga ključnom riječju nadiden je korištenjem filtera

²⁰⁹ Sabljak, Lj.; Lončar, M. Multikulturalne knjižnične usluge – strateški programi Knjižnica grada Zagreba. // 8. savjetovanje za narodne knjižnice u Republici Hrvatskoj : knjižnica : komunikacijsko i multikulturalno središte lokalne zajednice : zbornik radova. / [priredila Jelica Leščić]. Zagreb : Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, 2011. Str. 277.

²¹⁰ Hrčak – portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/>. (13.8.2018.).

koji je filtrirao samo građu iz Romske zbirke. Mrežni katalog pokazuje kako se u Romskoj zbirci nalazi 130 naslova građe. Analizom dobivenih rezultata uočljivo je kako je 120 naslova knjižna građa dok 10 naslova čini periodika i drugi oblici knjižnične građe. Najveći broj građe je na romskom jeziku – 61, kojeg slijede hrvatski, srpski, engleski i makedonski. Uočljivo je kako se pod romskim jezikom nalazi i građa koja je zapravo na bajaškom rumunjskom²¹¹. Romske zbirke organizirane su u Knjižnici Medveščak,

Gradska knjižnica "Juraj Šižgorić" Šibenik

Obavijesti i novosti vezane uz programe predstavljaju prvi plan dizajna mrežnih stranica Gradske knjižnice "Juraj Šižgorić" Šibenik²¹². S lijeve strane početne mrežne stranice dostupan je izbornik s podjelom na poveznice na mrežne stranice s informacijama o određenim segmentima knjižnice: katalog, o nama, struktura knjižnice, znanstveni odjel, narodni odjel, dječji odjel, odjel za vizualnu kulturu, audiovizualni odjel, zavičajna zbirka, hemeroteka, dokumenti i dr. U gornjem horizontalnom izborniku poveznice su oblikovane u obliku ikona, a omogućuju redom povratak na početnu stranicu, povezivanje s projektom *Pitajte knjižničare*, pretraživanje kataloga, *Portal narodnih knjižnica*, mrežnu stranicu knjižnice na *Facebook* društvenoj mreži te digitalnu knjižnicu *Virtualni muzej Fausta Vrančića*.

Nažalost, pretragom objavljenih obavijesti i događanja nisu pronađene su informacije o određenim programima za Rome koji se provode u ovoj narodnoj knjižnici. No to ne znači da takvi programi ne postoje. U *Izvešću o radu Knjižnice u 2017. godini* navedeno je kako knjižnica, između ostalih, surađuje s udrugom *Romski putovi* iz Zagreba. Iz navedenoga nije moguće saznati koji su rezultati te suradnje.²¹³ Na mrežnim portalima lokalnih glasila također se mogu pronaći informacije o događanjima, posebice vezanim uz programe za romsku manjinu, u organizaciji i/ili u prostoru knjižnice. Tako se na portalu *Šibenik.in* nalazi članak najava o radionici *Uspješne Romkinje u Europi* tijekom koje će se čitati romska poezija i slušati popularna glazba romskih izvođača te tribina i radionica vezana uz Rome povodom

²¹¹ Radi se o knjizi *Čoki u cirkusu* gdje se u kataložnom opisu nalazi samo romski jezik dok je u napomenama navedeno kako se radi o građi na romskom (romani čhib) i na bajaškom rumunjskom. Više na: <https://katalog.kgz.hr/pagesResults/bibliografskiZapis.aspx?currentPage=1&searchById=1&sort=0&spid0=1&spv0=baja%25%a1&selectedId=557000309>

²¹² Gradska knjižnica "Juraj Šižgorić" Šibenik. Dostupno na: <http://www.knjiznica-sibenik.hr/>. (11.8.2018.).

²¹³ Izvešće o radu Knjižnice u 2017. godini. // Gradska knjižnica "Juraj Šižgorić" Šibenik. Dostupno na: www.knjiznica-sibenik.hr/dokum/Izvjesce_o_radu_Knjiznice_u_2017_godini.pdf. (12.8.2018.).

Međunarodnog dana kulturne raznolikosti.²¹⁴ Iz navedenoga se može zaključiti kako informacijska služba knjižnice djeluje, informacije o programima su dostupne javnosti, ali ponajviše sekundarnim putem preko mrežnih stranica lokalnih glasila. Postoji suradnja s romskim udrugama što znači da postoji i potreba te da knjižnica djeluje po načelu prepoznavanja i zadovoljavanja informacijskih potreba svojih korisnika kao i inkluziju svih članova zajednice. Poželjno bi bilo da navedene informacije budu navedene i istaknute i na mrežnim stranicama same knjižnice.

Kao mrežni katalog Gradska knjižnica "Juraj Šižgorić" Šibenik koristi katalog koji se bazira na Skupnom katalogu Crolistu. Za potrebe istraživanja korištene su ključne riječi "rom, romi, cigan, cigani, bajaš, bajaši" kako bi se vidjelo koju količinu naslova i same knjižne građe romske tematike korisnik može pronaći u knjižničnom fondu navedene narodne knjižnice. Pretraga ključnom riječju "rom" rezultirala je s 56 jedinica knjižnične građe od kojih većina nije vezana uz Rome ili romsku tematiku već je naprosto rezultat pojavnosti kombinacije slova r-o-m u naslovu. Pretraga ključnom riječju "romi" rezultirala je s 32 rezultata građe romske tematike. Pregledom naslova i kataložnog opisa uočljivo je kako se većinom radi o građi općeznanstvene tematike te književnim djelima na hrvatskom te romskom jeziku (romani čhib) uz nekoliko knjiga na srpskom i engleskom. Uočljivo je postoji veći broj književnih ostvarenja romskih autora. Pretraga ključnom riječju "cigan" rezultirala je s devet rezultata audio građe pjevača i glazbenih skupina koje nisu Romi već imaju pjesme pod nazivom Cigan. Pretraga ključnom riječju "cigani" rezultirala je s 11 dobivenih rezultata većinom knjižne građe u čijem je naslovu riječ Cigani te je romske tematike, manji dio se odnosi na audio građu pjevača koji imaju pjesmu pod tim nazivom. Pretraga ključnim riječima "bajaš" i "bajaši" imali su samo jedan rezultat istog naslova knjige romske tematike.

Kao zaključno o informacijskim izvorima i uslugama u Gradskoj knjižnici "Juraj Šižgorić" može se reći kako su prepoznate potrebe korisnika te se provode programi koji dodatno potiču predstavljanje i inkluziju romske manjine u društvo. Broj građe romske tematike dovoljan je za uspostavljanje tek male Romske police.

²¹⁴ Š. I. Esma Redžepova u šibenskoj Gradskoj knjižnici? Provjerite o čemu je riječ : 'Uspješne Romkinje u Europi'. // Šibenik.in. Dostupno na: <https://www.sibenik.in/?novosti=tribine&title=esma-redzepova-u-sibenskoj-gradskoj-knjiznici-provjerite-o-cemu-je-rijec&id=59928>. (12.8.2018.).

Knjižnica Tehničke škole Kutina – Romska knjižnica u nastajanju

U Knjižnici Tehničke škole Kutina ²¹⁵ prepoznate su potrebe zadovoljavanja informacijskih potreba svih svojih učenika te se je već 2015. priključila projektu "Zajedno za bolje socijalno uključivanje Roma" koji je provodio UNDP Croatia. U okviru navedenog projekta snimljen je i dokumentarni film *Korita - Skälđră* koji je i nagrađen na filmskim festivalima u Dubrovniku i Đakovu. Knjižnica je u suradnji s udrugom Kalje alu Bajaš - Romski put, Pučkim otvorenim učilištem Kutina i institucijama pokrenula projekt sakupljanja knjižnične građe kako bi se stvorio značajan fond za Romsku knjižnicu u nastajanju pri društvenom domu.²¹⁶ Kako su Romi na lokalnom području Bajaši te govore rumunjskim idiomom, u Knjižnici Tehničke škole Kutina pokrenuto je stvaranje audio-vizualnog rječnika bajaško rumunjskog, koje će dovršetkom predstavljati iznimno relevantan izvor za filološko proučavanje govora kutinskih Roma Bajaša.

Kako građe na bajaškom rumunjskom jeziku ima iznimno malo, svaki rad prikupljanju ove građe predstavlja iznimno vrijedan proces čuvanja jezične baštine kutinskih Bajaša. Uz mnogobrojne druge programe koji se provode u ovoj školskoj knjižnici, značajno je spomenuti i književne večeri na kojima gostuju književnici te izložbi na kojima mladi Romi u suradnji sa školskim klubovima predstavljaju vizualna ostvarenja nastala prilikom bilježenja njihovog života u obližnjem romskom naselju. Time se potiče i razvoj kreativnih ostvarenja, a u suradnji je predstavljen i Romski otvoreni muzej na kojem su predstavljene fotografije poznatih ličnosti romskog porijekla, koje je postavilo Romsko kulturno društvo iz Darde.²¹⁷ Time se promiče i međusobno povezivanje i same romske zajednice te upoznavanje i međusobnih jezičnih raznolikosti - munteanskog i erdeljskog narječja rumunjskog jezika.

Knjižnica Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Knjižnica Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu²¹⁸ kao visokoškolska knjižnica i sastavnica matične ustanove Filozofskog fakulteta u Zagrebu osigurava dostupnost građe i pružanje usluga studentima i djelatnicima fakulteta kako bi zadovoljili svoje znanstvene,

²¹⁵ Knjižnica Tehničke škole Kutina. Dostupno na: <http://ss-tehnicka-kt.skole.hr/knjiznica>. (28.8.2018.).

²¹⁶ Kalje alu bajaš - Romski put. // Knjižnica Tehničke škole Kutina. Dostupno na: http://ss-tehnicka-kt.skole.hr/knjiznica/doga_anja. (28.8.2018.).

²¹⁷ Romski otvoreni muzej. // Grad Kutina. Objavljeno: 17.10.2016. Dostupno na: <http://www.kutina.hr/Vijesti/Citanje-vijesti/ArticleId/18654/oamid/1491>. (30.8.2018.).

²¹⁸ Knjižnica Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Dostupno na: <http://knjiznica.ffzg.unizg.hr/>. (30.8.2018.).

intelektualne i informacijske potrebe. Knjižnica je otvorena za javnost, no vanjski korisnici građu mogu koristiti samo unutar prostorija knjižnice. Knjižnica osim iznimno velikog fonda svojim članovima-korisnicima osigurava i mnoge druge usluge; mogućnost međuknjižnične posudbe; korištenje računala s pristupom internetu; skeniranje na zahtjev; mogućnost kopiranja; održavanje radionica i raznih događanja kao što su seminari, konferencije i prezentacije...

Unutar knjižnice djeluje i Informacijska služba kojoj se korisnici mogu obratiti za pomoć. Knjižnica održava i mrežni repozitorij²¹⁹ na koji se pohranjuju svi kvalifikacijski radovi studenata i djelatnika Filozofskog fakulteta, kao i objavljeni radovi znanstvenog i nastavnog osoblja. Najveći dio radova je otvoreno dostupan svima s pristupom internetu dok je manji dio radova dostupan samo korisnicima s elektroničkim identitetom matične ustanove, tj. Filozofskog fakulteta. Korisnicima je omogućeno korištenje elektroničkih baza kojima je pristup osiguralo MZOS putem licencija.

Pri pretraživanju mrežnog kataloga Kohe korištena je samo ključna riječ "romi" budući da su svoj građi pridani deskriptori kojima je moguće lakše pretraživati katalog prema sadržaju određene publikacije, a ne samo prema naslovu. Pretraga je rezultirala s dobivenih 67 rezultata građe romske tematike. No nužno je napomenuti kako postoji veći broj građe u raznim serijskim publikacijama, posebice sociološkim, no daljnje pretraživanje nije bilo potrebno prilikom izrade ovog rada. Građa romske tematike nalazi se raspodijeljena u nekoliko zbirki s obzirom na predmet istraživanja romske zajednice. Određen broj građe nalazi se u zbirkama sociologije, povijesti i etnologije. Najveći broj građe nalazi se u zbirci romistike. Izgradnjom zbirke za romistiku knjižnica je osigurala nužnu literaturu za kolegije na diplomskom studiju romistike koji je na navedenom fakultetu pokrenut 2016. godine. Dostupna građa je na romskom, rumunjskom, hrvatskom, makedonskom i srpskom jeziku.

Knjižnica Instituta društvenih znanosti "Ivo Pilar"

Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar" je javni znanstveni institut na kojem se provode istraživanja s područja društvenih i humanističkih znanosti. Rezultati tih istraživanja javno se objavljuju u vlastitim publikacijama u obliku monografija te serijskih publikacija. Serijske publikacije čine časopisi *Društvena istraživanja*, *Pilar*, *Godišnjak Pilar*, *Histria antiqua* te

²¹⁹ Repozitorij Filozofskog fakulteta u Zagrebu. // Knjižnica Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Dostupno: <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/>. (30.8.2018.).

Mostarensia. Svi radovi objavljeni u navedenim časopisima, pohranjeni su te su dostupni u otvorenom pristupu, na mrežnom portalu *Hrčka*. Knjižnica Instituta²²⁰ osigurava u svom fondu preko 6 000 jedinica tiskane građe te time znanstvenicima osigurava nužne izvore za rad. Pretragom mrežnog kataloga s ključnom riječju "romi" rezultiralo je s 11 naslova knjižne građe, sva građa je romske tematike, na hrvatskom, engleskom i srpskom jeziku. Pretrage s ključnom riječju "rom", "cigan", nisu imale rezultata. No pretraga koristeći riječ "cigani" kao ključnom riječju rezultirala je s četiri naslova romske tematike.

Zaključak

Informacijska služba u knjižnicama ima primarnu ulogu posredovatelja između određenih informacija i korisnika koji ih traže. Ta komunikacija je najčešće lice-u-lice stoga knjižničari osim stručnih znanja moraju posjedovati i vještine međuljudske komunikacije, prilagodljivosti različitim tipovima korisnika, posebice korisnicima drugog kulturnog porijekla od one većinske. Knjižnice djeluju u okruženju koje se neprestano mijenja; mijenja se medij građe koju knjižnice sakupljaju, obrađuju i daju na korištenje, mijenjaju se modeli organizacije znanja i pružanja informacija, mijenja se način na koji korisnici traže i očekuju nove informacije. Stoga se knjižnice neprestano prilagođavaju novonastalim promjenama, a u obzir se prvenstveno uzima i vrsta korisnika kojima je knjižnica usmjerena. Najširi sloj korisnika svih dobnih, obrazovnih, socijalnih, kulturnih skupina korisnici su narodnih knjižnica te je stoga ova vrsta knjižnica svojim fondom kao informacijskim izvorom i uslugama usmjerena prema najraznovrsnijem sloju korisnika. Kako bi se približile svim svojim korisnicima, a posebice onim manjinskim sa specifičnim informacijskim potrebama izgrađuju se i manjinske zbirke na jeziku dotične manjine. Školske, visokoškolske i specijalne knjižnice razlikuju se od narodnih knjižnica po tome što su redovito knjižnice u sastavu određene ustanove, a njeni korisnici su članovi iste: učenici, studenti, znanstveno i nastavno te drugo osoblje. Samim tim fond u navedenim knjižnicama izgrađen je prema primarnom principu istraživanja ili pružanja edukacije. Informacijska služba u navedenim knjižnicama ovisna je o financijskim mogućnostima ustanove, školske knjižnice najčešće nemaju knjižničara-informatora već sve usluge pruža školski knjižničar, dok u visokoškolskim i narodnim knjižnicama informacijska služba s knjižničarima-informatorima čini ključnu ulogu u posredovanju informacija

²²⁰ Knjižnica Instituta društvenih znanosti "Ivo Pilar". Dostupno na: <https://www.pilar.hr/2008/10/knjiznica/>. (30.8.2018.).

korisnicima. Knjižnice svim svojim korisnicima na jednak način pružaju usluge. Naravno tu postoji tek jedno dobno ograničenje za djecu zbog moralnih razloga, no knjižnice ni na koji način ne ograničavaju pristup knjižničnoj građi odraslim korisnicima. Nedostatak građe nije problem knjižnice jer uloga knjižnice nije niti autorsko stvaralaštvo, prevoditeljstvo niti izdavačka djelatnost. Knjižničari kao informacijski stručnjaci, a posebno knjižničari-informatori mogu pružiti samo postojeće i dostupne informacije. U Hrvatskoj pripadnici romske manjine uz hrvatski se kao materinjem jezikom koriste bajaško rumunjskim i romskim. Govornika bajaško rumunjskog ima nadmoćno više, čak dvije trećine ukupnog broja Roma u Hrvatskoj no građe na njihovom idiomu ima zanemarivo malo, stoga je iznimno važna uloga knjižnice i knjižničara u očuvanju istog, ali i povezivanju romskih korisnika s radom lokalnih romskih udruga te izvođenju zajedničkih programa. Građe na romskom jeziku ima mnogo, no sadržajem se još uvijek radi o građi koju čine rječnici ili građa namijenjena djeci predškolskog uzrasta. Knjižničari-informatori u slučaju interesa korisnika Roma za romskom tematikom mogu ponuditi samo referalnu uslugu na dostupnu građu, stoga je od ključne važnosti pružanje drugih oblika informacijskih usluga kao što je to usmjeravanje na elektroničke izvore te druge usluge kao što su razni oblici radionica, pričaonica, prezentacija...

Za potrebe ovog diplomskog rada analizirane su dostupne informacije knjižničnih usluga narodnih knjižnica u Koprivnici, Đurđevcu, Čakovcu, Zagrebu, Šibeniku, školske knjižnice u Kutini te visokoškolske i specijalne knjižnice u Zagrebu. Uočeno je kako navedene knjižnice osiguravaju multikulturalne i informacijske usluge te u svome djelovanju nastoje osigurati građu za sve svoje korisnike, posebice za korisnike pripadnike romske manjine za koje se organiziraju i posebni programi kako bi im se knjižnica što više približila. Uočen je nesrazmjer građe romske tematike ili romskih autora na materinjem jezičnom idiomu lokalne romske zajednice u većini knjižnica, no to je kao što je već spomenuto problematika vezana uz autorsko stvaralaštvo i nakladništvo, a ne nabavku građe samih knjižnica koje na temelju dostupnih izvornih nastoje zadovoljiti informacijske potrebe svojih korisnika. Potrebno je pohvaliti rad knjižničarke u školskoj knjižnici Tehničke škole Kutina gdje su korisnici Romi uključeni u stvaranje audiovizualnog rječnika lokalnog idioma bajaškog rumunjskog.

Literatura

- 1) Ališan, S. Romska istina. = Romano čaćepe. : od legende do stvarnosti. Zagreb, Udruženje Roma Zagreb, 1993.
- 2) ARA - Agregator hrvatskih repozitorija i arhiva. Dostupno na: <https://ara.srce.hr/>. (21.8.2018.).
- 3) Atlas romskih naselja u Međimurskoj županiji. / UN DP-ov projekt „Platforma za uključivanje Roma u Međimurskoj županiji“. Dostupno na: www.hr.undp.org/content/dam/croatia/docs/Research%20and%20publications/socialinclusion/UNDP-HR-ATLAS-ROMA-MEDJIMURJE-2014.pdf. (12.7.2018.).
- 4) Berggren, O. P.; Byberg, L. Organizing a multilingual and multicultural service. // Multicultural librarianship : and international handbook. / edited for the International federation of library associations and institutions, Section on library services to multicultural populations by Marie F. Zielinska with Francis T. Kirkwood. München et all. : K. G. Saur, 1992.
- 5) Binder, M. Beas : ethnic mobilisation and identity. // Minorities research. 12(2010), str. 31-53.
- 6) Boorde, A. The Fyrst Boke of the Introduction of Knowledge, the whyche dothe teache a man to speake parte of all maner of languages, and to know the usage and fashion of all maner of countreys : and for to know the moste parte of all maner of coynes of money, the whych is currant in every region : made by Andrew Borde, of Physycke Doctor : dedycated to the right honorable and gracious lady Mary daughter of our soverayne Lorde Kyng Henry the eyght. // The fyrst boke of the introduction of knowledge made by Andrew Borde, of physycke doctor : A compendyouus regyment, or, A dyetary of helth made in Mountpyllier. / edited, with a life of Andrew Boorde, and large extracts from his breuyary, by Frederick James Furnivall. London : London : published for the Early English Text Society, by N.T. Trübner. Str. 217-218. Dostupno na: <https://archive.org/details/b2190277x>. (18.9.2018.).
- 7) Centar za stalno stručno usavršavanje knjižničara. Dostupno na: <http://cssu.nsk.hr/>. (25.7.2018.).
- 8) Clébert, J.-P. Cigani. Zagreb : Stvarnost, 1967.
- 9) COBISS : mreža knjižničnih informacijskih sistemov in informacijskih sistemov o raziskovalni dejavnosti. Dostupno na: www.cobiss.net/si/. (29.7.2018.).

- 10) Cooke, N. A. Reference services for diverse populations. // Reference and information services : an introduction. 5. ed. / editors Linda C. Smith, Melissa A. Wong. Santa Barbara (California); Denver (Colorado) : Libraries unlimited, 2016. Str. 338-364.
- 11) Cortiade, M. O kodifikaciji i normalizaciji romskog zajedničkog jezika. // Međunarodni naučni skup Jezik i kultura Roma : (Sarajevo, 9-11.Vi 1986). / [gl. i odg. ur. Milan Šipka]. Sarajevo : Institut za proćavanje nacionalnih odnosa, 1989. Str. 205-221.
- 12) Demir, Lj.; Durmiš, N. Gramatika romskog jezika. = Gramatika e romane ćhibaki. Zagreb : Udruga za promicanje obrazovanja Roma u RH "Kali Sara", 2012.
- 13) Downing, K. E. Instruction in a multicultural setting : teaching and learning with students of color. // Teaching the new library to today's users : reaching international, minority, senior citizens, gay/lesbian, first-generation college, at-risk, graduate and returning students, and distance learners. / edited by Trudi E. Jacobson; Helene C. Williams. New York; London : Neal-Schuman publishers, 2000. Str. 47-70.
- 14) Đurđević, G. Povijest i obićaji autohtonih hrvatskih Roma – Lovara. = Puranipe thaj adeturja ćaćune hrvatskake Homengo – Lovari. = History and customs of the autochtonous croatian Roma – Lovari. Bjelovar : Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma, 2009.
- 15) Đurić, R. Seobe Roma : krugovi pakla i venac sreće. Beograd : Beogradski izdavaćko-grafićki zavod, 1987.
- 16) Đurić, R. Standardizacija romskog jezika. Sarajevo : Udruženje Kali Sara Romski informativni centar, 2012.
- 17) E-slikovnice. // Pućko otvoreno ućilište Korak po korak. Dostupno na: <http://www.korakpokorak.hr/hr/e-slikovnice/113>. (15.8.218.).
- 18) Friedman, V. A. Romani standardization and status in the Republic of Macedonia. // Romani in contact. / ed. Yaron Matras. Amsterdam – Philadelphia : John Benjamins publishing company, 1995. Str. 177-189. Pdf dokument. Dostupno na: <http://mahimahi.uchicago.edu/media/faculty/vfriedm/088Friedman95.pdf>. (25.9.2018.) Str. 179-181.
- 19) Friends, families and travellers. Dostupno na: <https://www.gypsy-traveller.org/>. (27.7.2018.).
- 20) Gorman, M. Postojana knjižnica : tehnologija, tradicija i potraga za ravnotežom. Zagreb : Hrvatsko knjižnićarsko društvo, 2006.
- 21) Gradska knjižnica Đurđevac. Dostupno na: <https://knjiznica-djurdjevac.hr/>. (27.8.208.).
- 22) Gradska knjižnica "Juraj Šižgorić" Šibenik. Dostupno na: <http://www.knjiznica-sibenik.hr/>. (11.8.2018.).

- 23) Gradska knjižnica u Karlovcu dobila novi bibliobus. // Index.hr. Objavljeno: 17.12.2013. Dostupno na: <https://www.index.hr/vijesti/clanak/gradska-knjiznica-u-karlovcu-dobila-novi-bibliobus/176605.aspx?mobile=false>. (10.8.2018.).
- 24) Gypsy lore society. Dostupno na: <http://www.gypsyloresociety.org/>. (27.7.2018.).
- 25) Hebrang Grgić, I.; Živković, D. Core competencies for academic reference librarians in Croatia. // *Qualitative and Quantitative Methods in Libraries (QQML)* 3: 247 – 256, 2012. Dostupno na: www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjw3YbH7qjdAhVKtosKHcZjBtYQFjAAegQIAxAC&url=http%3A%2F%2Fwww.qqml.net%2Fpapers%2FDecember_2012_Issue%2F3QQML_Journal_2012_Hebrang_Grgic-Zivkovich_3_247-256.pdf&usg=AOvVaw0Iht612_iPI9MHXCSeueZu. (13.8.2018.).
- 26) Herring, J. E. *Internetske i informacijske vještine : priručnik za učitelje i školske knjižničare*. Zagreb : Naklada Nedičko Dominović, 2008.
- 27) Horvat, A. *Knjižnice u službi svoje zajednice. // 8. savjetovanje za narodne knjižnice u Republici Hrvatskoj : knjižnica : komunikacijsko i multikulturalno središte lokalne zajednice : zbornik radova. / [priredila Jelica Leščić]*. Zagreb : Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, 2012. Str. 21-32.
- 28) Horvat, A.; Živković, D. *Knjižnice i autorsko pravo*. 1. elektroničko izd. Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada, 2013. Dostupno na: <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/2002/>. (28.7.2018.).
- 29) Hrčak – portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/>. (13.8.2018.).
- 30) Hrvatić, N. *Povijesno-socijalna obilježja Roma u Hrvatskoj. // Društvena istraživanja*. Br. 2-3(46-47), God. 9(2000), str. 251-266.
- 31) Hrvatsko knjižničarsko društvo. Dostupno na: <https://www.hkdrustvo.hr/>. (17.8.2018.).
- 32) Hrvatsko knjižnično vijeće. // *Ministarstvo kulture Republike Hrvatske*. Dostupno na: <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=197>. (17.8.2018.).
- 33) *Izvešće o radu Knjižnice i čitaonice „Fran Galović“ Koprivnica u 2017. godini*. Koprivnica : Knjižnica i čitaonica „Fran Galović“ Koprivnica, 2018. Dostupno na: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwixyNrivq3dAhWEXCwKHRzoBIgQFjABegQICRAC&url=http%3A%2F%2Fwww.knjiznica->

- koprivnica.hr%2Fknjiznica%2Fdokumenti%2FIzvjescje_o_rad_u_2017_godini_za_Gradsko_vijece.pdf&usg=AOvVaw040oBUj1t5BMPfflGJevJb. (25.8.2018.).
- 34) Izvješće o radu Knjižnice u 2017. godini. // Gradska knjižnica "Juraj Šižgorić" Šibenik. Dostupno na: www.knjiznica-sibenik.hr/dokum/Izvjescje_o_rad_u_Knjiznice_u_2017_godini.pdf. (12.8.2018.).
- 35) Izvještaj o radu Pučkog otvorenog učilišta 'Korak po korak' u 2016. godini. // Pučko otvoreno učilište Korak po korak. Dostupno na: www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwj5JaCv63dAhULLiwKHeFYBjMQFjAAegQIBRAC&url=http%3A%2F%2Fwww.korakpokorak.hr%2Fupload%2Fo-nama%2Fizvjestaj-o-rad-u-2016.pdf&usg=AOvVaw0xdsi-2mSfDPdJ9nT8hegA. (26.8.2018.).
- 36) Jeđupka. // Proleksis enciklopedija : online. Dostupno na: <http://proleksis.lzmk.hr/28947/>. (30.8.2018.).
- 37) Kalje alu bajaš - Romski put. // Knjižnica Tehničke škole Kutina. Dostupno na: http://ss-tehnicka-kt.skole.hr/knjiznica/doga_anja. (28.8.2018.).
- 38) Kenrick, D. The World Romani congress - april 1971. // Journal of the Gypsy lore society, vol. L., (1971), str. 101–108. Dostupno na: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=inu.30000105045649;view=1up;seq=9>. (25.9.2018.).
- 39) Klopčič, V. Značenje regionalne suradnje za očuvanje jezika i kulture Roma. Političke perspektive. Vol. 5., 3(2016), str. 83-97.
- 40) Knjižnica (biblioteka). // Hrvatska enciklopedija : 6 : Kn-Mak. / gl. urednik August Kovačec. Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2004. Str. 12-14.
- 41) Knjižnica Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Dostupno na: <http://knjiznica.ffzg.unizg.hr/>. (30.8.2018.).
- 42) Knjižnica i čitaonica "Fran Galović" Koprivnica. Dostupno na: <http://www.knjiznica-koprivnica.hr/knjiznica/default.asp>. (20.7.2018.).
- 43) Knjižnica Instituta društvenih znanosti "Ivo Pilar". Dostupno na: <https://www.pilar.hr/2008/10/knjinicina/>. (30.8.2018.).
- 44) Knjižnica "Nikola Zrinski" Čakovec. Dostupno na: <http://www.kcc.hr/>. (20.7.2018.).
- 45) Knjižnica Tehničke škole Kutina. Dostupno na: <http://ss-tehnicka-kt.skole.hr/knjiznica>. (28.8.2018.).
- 46) Knjižnice grada Zagreba. Dostupno na: <http://www.kgz.hr/hr>. (28.7.2018.).
- 47) Kovačević, J. Narodna knjižnica : središte kulturnog i društvenog života. Zagreb : Naklada Ljevak, 2017.

- 48) Leonard, G. D. Multiculturalism and library services. // Multicultural acquisitions. / editors Karen Parrish, Bill Katz. New York; London; Norwood (Australia) : The Haworth press, 1993. Str. 3-19.
- 49) Lapat, G. Digitalna pismenost pripadnika romske etničke skupine. // Andragoški glasnik. Vol. 21, br. 1-2(2017), str. 49-57.
- 50) Liégeois, J.-P. Romi u Europi. Zagreb : Ibis grafika, 2009.
- 51) Lukačić, P. Osobni knjižničar – temeljna informacijsko-informatička poduka za korisnike knjižnice i čitaonice "Fran Galović" – Koprivnica. // 8. savjetovanje za narodne knjižnice u Republici Hrvatskoj : knjižnica : komunikacijsko i multikulturalno središte lokalne zajednice : zbornik radova. / [priredila Jelica Leščić]. Zagreb : Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, 2012. Str. 169-172.
- 52) Martinović Klarić, I. Kromosom Y i potraga za novom domovinom : tragom kromosoma Y od južnoazijskih do balkanskih pustopoljina : genetička prošlost i zbilja Roma i Bajaša. Zagreb : Sveučilišna naklada, 2009.
- 53) Matras, Y. The future of Romani : toward a policy of linguistic pluralism. Pdf dokument. Dostupno na:
[http://languagecontact.humanities.manchester.ac.uk/YM/downloads/Matras,%20Yaron.%20\(2005\).%20The%20future%20of%20Romani.pdf](http://languagecontact.humanities.manchester.ac.uk/YM/downloads/Matras,%20Yaron.%20(2005).%20The%20future%20of%20Romani.pdf). (18.9.2018.).
- 54) Matras, Y. The role of language in mystifying and demystifying Gypsy identity. // The role of Romanies : images and counter-images of 'Gypsies'/Romanies in european cultures. / edited by Nicholas Saul, Susan Tebbutt. Liverpool : Liverpool university press, 2005. Str. 53-78.
- 55) Matras, Y. Romani : a linguistic introduction. Cambridge : Cambridge university press, 2004.
- 56) Miller-Lachmann, L. Surviving, multiculturally, in hard times. // Multicultural acquisitions. / editors Karen Parrish, Bill Katz. New York; London; Norwood (Australia) : The Haworth press, 1993. Str. 91-100.
- 57) Narodna knjižnica : IFLA-in i UNESCO-ove smjernice za razvoj službi i usluga. / priredila radna skupina Sekcije za narodne knjižnice na čelu s Philipom Gillom. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2003.
- 58) Novak Milić, J. Hrvatski i romski u prvim godinama školovanja. // Drugi jezik hrvatski : poučavanje hrvatskoga kao nematerinskoga jezika u predškoli i školi s posebnim osvrtom na poučavanje govornika bajaškoga romskoga : priručnik s radnim listovima. / uredila Lidija Cvikić. Zagreb : Profil, 2007.

- 59) Olujić, I.; Radosavljević, P. Jezik Roma Bajaša. // Drugi jezik hrvatski : poučavanje hrvatskoga kao nematerinskoga jezika u predškoli i školi s posebnim osvrtom na poučavanje govornika bajaškoga romskoga : priručnik s radnim listovima. / uredila Lidija Cvikić. Zagreb : Profil, 2007. Str. 102-110.
- 60) Olsrud, L.; Tellman, J. C. Difficulties of subject access for information about minority groups. // Multicultural acquisitions. / editors Karen Parrish, Bill Katz. New York; London; Norwood (Australia) : The Haworth press, 1993. Str. 47-60.
- 61) Osnovana Udruga Roma Sve se može kad se hoće. // Grad Đurđevac. Objavljeno: 22.3.2016. Dostupno na: <https://djurdjevac.hr/dogadanja-u-gradu/osnovana-udruga-roma-sve-se-moze-kad-se-hoce/>. (29.8.2018.).
- 62) Paduri verđe - zvukovno scensko uprizorenje na bajaškom i hrvatskom jeziku. // Knjižnica Tehničke škole Kutina. Objavljeno: 16.4.2018. Dostupno na: http://ss-tehnicka-kt.skole.hr/knjiznica/doga_anja. (28.8.2018.).
- 63) Petr, K. Information needs of the Romany minority in Eastern Croatia : pilot-study. // New Library World 105, 1204/1205(2004), str. 357-369.
- 64) Petr Balog, K. Kultura vrednovanja kao dio organizacijske kulture hrvatskih knjižnica. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 55, 1(2012), str. 1-28.
- 65) Phralipen. Dostupno na: <https://phralipen.hr/>. (27.7.2018.).
- 66) Pitajte knjižničare. Dostupno na: <http://www.knjiznica.hr/pitajte-knjiznicare/>. (17.8.2018.).
- 67) Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. : stanovništvo prema državljanstvu, narodnosti, vjeri i materinskom jeziku. // Statistička izvješća. Zagreb : državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 2013.
- 68) Pravilnik o uvjetima i načinu stjecanja stručnih zvanja u knjižničarskoj struci. // Propisi.hr. Dostupno na: <http://www.propisi.hr/print.php?id=6047>. Pregledano: (25.7.2018.).
- 69) Programi za Rome. // Knjižnica "Fran Galović" Koprivnica. Dostupno na: <http://www.knjiznica-koprivnica.hr/knjiznica/defaultcont.asp?id=5&n=5>. (25.7.2018.).
- 70) Radosavljević, P. Jezik Roma Bajaša na teritoriju Republike Hrvatske : doktorska disertacija. Zagreb : Filozofski fakultet, 2010.
- 71) Repozitorij Filozofskog fakulteta u Zagrebu. // Knjižnica Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Dostupno: <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/>. (30.8.2018.).
- 72) Roma survey – data in focus : education : the situation of Roma in 11 EU member states. / European Union Agency for fundamental rights. Luxembourg: Publications office of the European Union, 2014. Str. 25-29.

- 73) Romani project : romani linguistic and romani language projects. // University of Manchester. Dostupno na: <https://romani.humanities.manchester.ac.uk/>. (18.9.2018.).
- 74) Romani projekt. // Karl Franzens Universität Graz. Dostupno na: <http://romaniprojekt.uni-graz.at/>. (27.7.2018.).
- 75) Romani virtual library. Dostupno na: <https://romani.humanities.manchester.ac.uk/virtuallibrary/library.html>. (18.9.2018.).
- 76) ROMBASE : didactically edited information on Roma. Dostupno na: <http://rombase.uni-graz.at/>. (18.9.2018.).
- 77) Romea.cz. Dostupno na: <http://www.romea.cz/en/>. (18.9.2018.).
- 78) Romi.hr. Dostupno na: <http://romi.hr/>. (27.7.2018.).
- 79) Romistika. // Degree programmes and fields of study at Charles University. Dostupno na: <https://is.cuni.cz/webapps/akreditace/studium/11210/1001426/?lang=en>. (18.9.2018.).
- 80) ROMLEX. Dostupno na: <http://romani.uni-graz.at/romlex/lex.xml>. (27.7.2018.).
- 81) Romska kuća. // Facebook.com. Dostupno na: <https://hr-hr.facebook.com/romska.kuca/>. (18.9.2018.).
- 82) Romski otvoreni muzej. // Grad Kutina. Objavljeno: 17.10.2016. Dostupno na: <http://www.kutina.hr/Vijesti/Citanje-vijesti/ArticleId/18654/oamid/1491>. (30.8.2018.).
- 83) Sabljak, Lj.; Lončar, M. Multikulturalne knjižnične usluge – strateški programi Knjižnica grada Zagreba. // 8. savjetovanje za narodne knjižnice u Republici Hrvatskoj : knjižnica : komunikacijsko i multikulturalno središte lokalne zajednice : zbornik radova. / [priredila Jelica Leščić]. Zagreb : Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, 2011. Str. 269-284.
- 84) Sabolović-Krajina, D. Inovativnost u knjižnicama – primjer prakse Knjižnice "Fran Galović" Koprivnica. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 58, 1/2(2015), str. 305-319.
- 85) Sečić, D. Informacijska služba u knjižnici. 2. dopunjeno i prerađeno izd. Lokve : Naklada Benja, 2006.
- 86) Smjernice za knjižnične usluge za multikulturalne zajednice : s IFLA-inim Manifestom za multikulturalnu knjižnicu. 1. hrvatsko izd. prema 3. izd. izvornika. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2010.
- 87) Socijalno uključivanje djece Roma (RECI+) : izvještaj za Hrvatsku. Zagreb : Pučko otvoreno učilište Korak po korak, 2015.
- 88) South Slavic Ardilean Bayash : Open Bible Stories. // Door43 : open-licensed biblical content. Dostupno na: https://door43.org/u/toddlprice/rmr-x-bsa_obs_text_obs/82498cd90a/01.html. (24.7.2018.).

- 89) Specializirana biblioteka s arhiv "Studii Romani". // Etnografskija institut pri B'lgarska akademija na naukite. Dostupno na: <http://212.72.210.78/sr-www/aboutusb.html>. (27.7.2018.).
- 90) Standardi za narodne knjižnice u Republici Hrvatskoj. // Narodne novine 58/1999. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1999_06_58_1071.html. (14.8.2018.).
- 91) Standard za školske knjižnice. Dostupno na: www.nsk.hr/wp-content/uploads/2012/01/Standard-za-%C5%A1kolske-knji%C5%BEnice_2000.pdf. (24.8.2018.).
- 92) Š. I. Esmā Redžepova u šibenskoj Gradskoj knjižnici? Provjerite o čemu je riječ : 'Uspješne Romkinje u Europi'. // Šibenik.in. Dostupno na: <https://www.sibenik.in/?novosti=tribine&title=esma-redzepova-u-sibenskoj-gradskoj-knjiznici-provjerite-o-cemu-je-rijec&id=59928>. (12.8.2018.).
- 93) Špiranec, S.; Banek Zorica, M. Informacijska pismenost : teorijski okvir i polazišta. Zagreb : Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2008.
- 94) Tadić, K. Rad u knjižnici. Opatija : Naklada Benja, 1994.
- 95) Tyckoson, D. A. History and functions of reference services. // Reference and information services : an introduction. 5. ed. / editors Linda C. Smith, Melissa A. Wong. Santa Barbara (California); Denver (Colorado) : Libraries unlimited, 2016. Str. 3-26.
- 96) Udruga Roma Korak po korak = Urtašijē dā Bajaš paš p paš. Dostupno na: <http://udrugakorakpokorak.hr/>. (30.8.2018.).
- 97) Univerzalna decimalna klasifikacija. skraćeno izd. / urednica Lidija Jurić Vukadin. Zagreb : Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, 2013.
- 98) Upisnik knjižnica. // Ministarstvo kulture Republike Hrvatske. Dostupno na: <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=202>. (25.7.2018.).
- 99) Važno je zvati se Rom. = Važno je sã ti kjem Bajaš. = The importance of being Roma. / [izvještaj izradila Milana Kreća]. Sisak : Projekt građanskih prava Sisak, 2016.
- 100) Vojak, D. Percepcija romskoga stanovništva u odabranim hrvatskim, britanskim i američkim leksikografskim djelima od 1880. do 2003. // Studia lexicographica, 1(2007). br. 1(1), str. 151–172.
- 101) Wiechermann, S. Je li to bio interkulturalni nesporazum? : o opasnosti da se od puke kulture iz vida izgubi osoba. // Interkulturalna komunikacija : metode, modeli, primjeri. /

- uredili Dagmar Kumbier, Friedemann Schulz von Thun. Zagreb : Erudita, 2009. Str. 313-324.
- 102) Willis, M. R. Dealing with difficult people in the library. Chicago; London : American library association, 1999.
- 103) Woodard, B. S. Training and continual learning for reference staff. // Reference and information services : an introduction. 5. ed. / editors Linda C. Smith, Melissa A. Wong. Santa Barbara (California); Denver (Colorado) : Libraries unlimited, 2016. Str. 244-280.
- 104) Zakon o knjižnicama : pročišćeni tekst zakona : NN 105/97, 05/98, 104/00, 69/09. // Zakon.hr : pročišćeni tekstovi zakona. Dostupno na: <https://www.zakon.hr/z/745/Zakon-o-knji%C5%BEnicama>. (12.8.2018.)
- 105) Zubac, A.; Tufekčić, A. Informacijska pismenost u svijetu i Hrvatskoj – rad školskog knjižničara u osnovnoj školi. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 57, 4(2014), str. 221-238.
- 106) Živković, D. Elektronička knjiga. Zagreb : Multigraf, 2001.

Prilog – Preporučeni naslovi za izgradnju romske knjižnične zbirke

Ova bibliografija je selektivna jer predstavlja reprezentativan izbor građe za izgradnju jedne romske zbirke. Građa je odabrana pregledom mrežnih kataloga analiziranih knjižnica u ovom diplomskom radu. Temeljem sadržaja i jezika, građa je svrstana u četiri skupine. Prvu skupinu građe čini građa na hrvatskom jeziku povijesne i općeznanstvene tematike koja se može koristiti kao referentan izvor. Drugu skupinu građe čini književna građa romskih autora na hrvatskom ili srodnim slavenskim jezicima. Glavni dio ovih preporuka čini popis građe na bajaškom rumunjskom te na romskom jeziku koja će prvenstveno koristiti korisnicima Romima. Prije izgradnje romske zbirke u knjižnici nužno je saznati kojim idiomom se koriste Romi u lokalnoj zajednici te bi u skladu s time trebalo organizirati nabavu građe na istom idiomu, ali i organiziranje svih drugih informacijskih usluga kako bi im se knjižnica približila kao blisko mjesto, mjesto susreta i stjecanja novih znanja.

Opći pregledi romske kulture i povijesti

- 1) Acković, D. Nacija smo a ne cigani : pregled aktivnosti romskih i neromskih društvenih i političkih organizacija i pojedinaca o romskoj problematici u nekadašnjoj i sadašnjoj Jugoslaviji. Beograd : Rrominterpress, 2001.
- 2) Acković, D. Romi u Beogradu : istorija, kultura i tradicija Roma u Beogradu od naseljavanja do kraja XX veka. Beograd : Rominterpres, 2009.
- 3) Ališan, S. Romska istina. = Romano čaćipe. : od legende do stvarnosti. Zagreb, Udruženje Roma Zagreb, 1993.
- 4) Clebert, J.-P. Cigani. Zagreb : Stvarnost, 1967.
- 5) Derlon, P. Zaboravljene tajne posljednjih iniciranih Cigana. Zagreb : TELEDisk, 2003.
- 6) Drugi jezik hrvatski : poučavanje hrvatskoga kao nematerinskoga jezika u predškoli i školi s posebnim osvrtom na poučavanje govornika bajaškog romskog : priručnik s radnim listovima. / priredila Lidija Cvikić. Zagreb : Profil, 2007.
- 7) Đurić, R. Povijest Roma : prije i poslije Auschwitzta. Zagreb : Prosvjeta, 2007.
- 8) Đurić, R.; Kajtazi, V. Povijest romske književnosti. Zagreb : "Kali Sara", Udruga za promicanje obrazovanja Roma u Republici Hrvatskoj, 2011.
- 9) Liegeois, J.-P. Romi u Europi. Zagreb : Ibis grafika, 2009.
- 10) Fonseca, I. Sahranite me uspravno : Cigani i njihov put. Zagreb : Naklada Pelago, [2005.]
- 11) Gjelem, gjelem : zbirka ciganskih ili romskih pjesama i melodija : (s pregledom povijesti i glazbe Roma). = Gjelem, gjelem : kedipe promane gilenge thaj melodija : (dikhliba pe

- historia thaj Romani muzika). / [pripremio i uredio] Zvonimir Pongrac. Zagreb : Hrvatski helsinški odbor [et al.], 2003.
- 12) Hancock, I. Sindrom parije : priča o ropstvu i progonu Roma. Zagreb : Ibis grafika, 2006.
 - 13) Ivezić, V. U dosluhu s Bogom : priča o Romima dervišima u Istri. Zagreb : Duriuex, 2014.
 - 14) Kako žive hrvatski Romi. = How do Croatian Roma live. / urednica Maja Štambuk. Zagreb : Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar", 2005.
 - 15) Koka, Lj. Kratka istorija Roma : predavanja. Beograd : DAE, 2007.
 - 16) Lengel-Krizman, N. Genocid nad Romima : Jasenovac 1942. Jasenovac : Javna ustanova Spomen-područje Jasenovac, 2003.
 - 17) Martinović-Klarić, I. Kromosom Y i potraga za novom domovinom : tragom kromosoma Y od južnoazijskih do balkanskih pustopoljina : genetička prošlost i zbilja Roma i Bajaša. Zagreb : Sveučilišna knjižara, 2009.
 - 18) Pavković, M. Na rubu grada na rubu života. Virovitica : Savez udruženja Roma Hrvatske, 1999.
 - 19) Pharrajimos : sudbina Roma u doba Holokausta. / priredili Janos Barsony i Agnes Daroczi. Zagreb : ArTresor naklada, 2013.
 - 20) Ravnopravan pristup Roma kvalitetnom odgoju i obrazovanju : izvještaji o praćenju 2007. / [urednica Petra Hobljaj]. Zagreb : IDEMO - Institut za demokraciju, 2008.
 - 21) Romi : interdisciplinirani prikaz, / izvorne članke priredila Diane Tong ; urednica hrvatskog izdanja Saša Krnic. Zagreb : Ibis grafika, 2004.
 - 22) Rumbak, I. Upoznajmo romsku zajednicu. Zagreb : Humanitarna organizacija Svjetska organizacija Roma u Hrvatskoj, 2010.
 - 23) Seferović, R. Prošlost, sadašnjost i budućnost Roma. Zagreb : Unija Roma Hrvatske, 1999.
 - 24) Vojak, D. U predvečerje rata : Romi u Hrvatskoj 1918.-1941. Zagreb : Udruga za promicanje obrazovanja Roma u RH "Kali Sara" : Romsko nacionalno vijeće, 2013.

Književna djela romskih autora na hrvatskom ili bliskim jezicima

- 1) Antologija romske poezije. = Antologija e rromane poezijaći. / [urednica Adaleta e Dinasi]. Zagreb : Romska udruga "Romski putevi - Romane droma", 2012.
- 2) Bajrić, B. Tamo je sunce. = Odori si o kham. Zagreb : Udruga Romi za Rome Hrvatske, 1999.
- 3) Dimić, T. Stopala u prašini. = Prne ando praho. Novi Sad : Društvo Vojvodine za jezik književnost i kulturu Roma, 1998.

- 4) Đokić, A.; Bernobić, D.; Cana, K. Trči, Giza! Trči! ili Treća noga za tetka Agima = Prasta, Giza! Prasta! : trito prno vas e tezako Agimeske. Zagreb : Knjiga u centru, 2009.
- 5) Haliti, B. Romi pred zidom smrti Aušvica. = E Rroma anglal e mudarimasko duvari e Aušvicosko. [Beograd] : vlast. naklada, [2003].
- 6) Ignjac, J. Zbirka pjesama o časti i dostojanstvu romskog naroda. [Zagreb] : Udruga za promicanje obrazovanja Roma u RH "Kali Sara", [2013?].
- 7) Parušev, G. Šte doide pesen : lirika. Sofia : Izdatelska kušta Mladež, 1997.
- 8) Pavlović, B. Zub Zubić. = Dand dandoro. Zagreb : Zapis, 2002
- 9) Saćip, M. Kalendar. Subotica : Kulturni centar Roma, 2004.
- 10) Serbezovski, M. Cigani "A" kategorije. Sarajevo : "Veselin Masleša", 1985.
- 11) Serbezovski, M. Šareni dijamant. Sarajevo : "Veselin Masleša", 1983.

Građa na bajaško rumunjskom

- 1) Biblija : svānt Marku : hiru fālos alu Isus Krist fišoru alu dimizov. Roma bible union ; OM east, 2011. Dostupno na: . Pregledano: 20.8.2018.
- 2) Pā kalje Dimizouluj – kenvija dā ānvācalā dā Dimizou = Na Božjem putu – moj mali vjeronauk. // priredila Miljak Katarina. Zagreb : Glas koncila, 2005.
- 3) Graju alu caganjilor. = Glas Roma. Čakovec : Udruga Roma Bajaša Međimurske županije, 2003-

Građa na romskom

- 1) Abdela, L.; Symonds, T. Odnosi s javnošću : priručnik za Rome. London : Evropski centar za rat, mir i informativne medije, 2001.
- 2) Bajrić, B. Što su jeli naši stari = So halje amare phure = The roma cookbook : zbirka romskih recepata. Zagreb : Udruga Romi za Rome Hrvatske, 2006.
- 3) Demir, Lj.; Durmiš, N. Gramatika romskog jezika. Zagreb : Udruga za promicanje obrazovanja Roma u RH "Kali Sara", 2012.
- 4) Đurđević, G. Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma – Lovara. = Puranipe thaj adeturja čaćune hrvatskake Homengo – Lovari. = History and customs of the autochthonous Croatian Roma – Lovari. Bjelovar : Centar za savjetovanja, edukacije i kulture Roma, 2009.
- 5) Đurić, R. Gramatika e rromane čhibaki. = Gramatika romskog jezika. Beograd : Otkrovenje, 2005.

- 6) Đurić, R. Standardizacija romskog jezika. Sarajevo : Udruženje Kali Sara Romski informativni centar, 2012.
- 7) Đurić, R.; Demir, Lj. M. Tikni historija e Romengiri. = Kratka istorija na Romite. Skopje : Darhia, 2005.
- 8) Kepeski, K.; Jusuf, Š. Romani gramatika. = Romska gramatika. Skopje : Naša kniga, 1980.
- 9) Mala romska abeceda. = [E cikni romani alfabet] : slikovnica - početnica "Mala romska abeceda" za romsku djecu predškolske dobi na nestandardiziranom romskom jeziku "Rromani čib". / pripremio i uredio Ivan Rumbak. Zagreb : Humanitarna organizacija Svjetska organizacija Roma u Hrvatskoj, 2005.
- 10) Na Božjem putu : moj mali vjeronauk = Pe Devlesko drom : majangluno devlesko sičiipe / [priredila Karolina Miljak]. Zagreb : Glas Koncila : Hrvatska biskupska konferencija, Odbor za pastoral Roma, 2005.
- 11) Paramiče : homane paramiče. = Priče : romske priče. / [priredila Literarna grupa Mladi Lovari]. Zagreb : Udruga izvornih Roma – Lovari, 2006.
- 12) Rječnik hrvatsko-romski : romsko-hrvatski = Alavari Romane-Kroatikane : Kroatikane-Romane. / Trajko Petrovski ; Kasum Cana. Zagreb [et al.] : Forum Roma Hrvatske [et al.], 2008.
- 13) Rromani čhib e vakeripnaca. = Romski sa izgovorom. 3. dopunjeno izd. / priredio Bajram Haliti. Zagreb : Udruga Romski putevi, 2012.
- 14) Romski narodni pesni od Makedonija. / [priredio] Trajko Petrovski. Skopje : Institut za folklor "Marko Cepenkov", 2001.
- 15) Romano-kroacijako thaj Kroacijako-romano alavari. = Romsko-hrvatski i Hrvatsko-romski rječnik. / Veljko Kajtazi. Zagreb : Odjel za orijentalistiku Hrvatskoga filološkog društva : "Kali Sara", Udruga za promicanje obrazovanja Roma u Republici Hrvatskoj, 2008
- 16) Sara ide liječniku. = E Sara džal ko sastardo / [pripremio Veljko Kajtazi]. Zagreb : Romski karate klub "Shiro", 2007.
- 17) Sara i kupanje. = E Sara thaj najaripe / [pripremio Veljko Kajtazi]. Zagreb : Romski karate klub "Shiro", 2007
- 18) Sara i ružne riječi. = Sara thaj đungale alava / [pripremio Veljko Kajtazi]. Zagreb : Romski karate klub "Shiro", 2007
- 19) Sara i prijatelji. = E Sara thaj amaljipe / [pripremio i preveo sa hrvatskoga na romski jezik Veljko Kajtazi]. Zagreb : "Kali Sara", Udruga za promicanje obrazovanja Roma u Republici Hrvatskoj, 2008

- 20) Sara je zaljubljena. = E Sara kamljorol / [pripremio i preveo sa hrvatskoga na romski jezik Veljko Kajtazi]. Zagreb : "Kali Sara", Udruga za promicanje obrazovanja Roma u Republici Hrvatskoj, 2008.
- 21) Sara na selu. = E Sara ano gay / [pripremili Ivana Kolić, Martina Pavlica i Veljko Kajtazi]. [Zagreb?] : Udruga za promicanje obrazovanja Roma u RH "Kali Sara", 2010.
- 22) Srpskohrvatsko-ciganski rečnik : (romane alava). / Rade Uhlik. Sarajevo : Svjetlost, 1947.